جيئي سنڌ جيئي سنڌ

بابا سنڌ

حيدر بخش جتوئي

جيئي سنڌ - جيئي سنڌ

(شاعري)

باباءِ سنڌ حيدر بخش جتوئي

Baba–e–Sind Hyder Baksh Jatoi
Academy

باباءِ سنڌ حيدر بخش جتوئي
اڪيڊمي

حيدرآباد سنڌ

1988ع

ڇپائيندڙ : دادن حيدر بخش جتوئي
ڪنوينر
باباءِ سنڌ حيدر بخش جتوئي اڪيڊمي
21 ، مسلم هائوسنگ سوسائٽي
حيدرآباد سنڌ
ڇپيندڙ : سهڻي پرنٽرس، الهندو ڪڇو، حيدرآباد سنڌ
ٻهريون ايڊيشن : آڪٽوبر 1988ع
قيمت : 40-00 روپيا

JEAY SIND, JEAY SIND (Long Live Sind, Long Live Sind) Collected Poems of 'Baba-i-Sind' Hyder Baksh Jatoi (1901 - 1970) in Sindhi. Published by Baba i Sind Hyder Buksh Jatoi Academy, 21, Muslim Housing Society, Hyderabad Sind, Pakistan. July 1988, Convener: Dadan Hyder Baksh Jatoi.

فهرست

١- مهاڳ	الف
٢- سوانح	ح
٣- پيش لفظ	ذ
٤- تحفئہ سنڌ	1
٥- آزاديءَ قوم	65
٦- اڻ سهيڙيل شاعري	127

مهاڳ

ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي بابت ڄاڻ مونکي 1930ع کان وٺي 1945ع تائين ايتري هئي ته هو ڊوڪري تعلقي جو هو ۽ (ان لحاظ کان پاڙيسري) هو، سنڌس ڳوٺ ۾ منهنجا چاچا ريزڪي دوڪان هلائيندا هئا جن کان اهو معلوم ٿيندو رهندو هو ته هو هڪ ايماندار نيڪ ۽ بي تعصب ماڻهو هو، شايد 1931ع ۾ هو اسانجي ڳوٺ ڍل جي وصوليءَ لاءِ آيو هو ۽ رات اسانجي اوطاق تي ٽڪيو هو. معلوم اهو ٿيو ته نديءَ ن ڪاڻيدارن جن تي بقايا هئي انهنجا برتڻ ۽ وهڙا به ڪوڙوار ۽ تپيدار ڪاهي آيا هئا جي حيدر بخش موٽائي مالڪن کي ڏنا ۽ تپيدار کي تنبيهه ڪئي ته هر جا اوزار ڍاند ۽ ڪاڏي پيٽي جا برتڻ ۽ سامان ضبط نه ڪرڻا آهن.

حيدر بخش جو لاڳاپو هاري تحريڪ سان 1935-1936 کان ٿيو جڏهن هاري ڪميٽيءَ جي آفيس ٽنڊي ڄام ۾ هئي ۽ انهيءَ وقت کان وٺي هو ڪميونسٽ ۽ سوشلسٽ ڪتاب پڙهڻ لڳو. ان کان اڳ هن جو واسطو ٿياسافي (Theosophy) وارن سان به هو، جيڪي به سياسي ۽ سماجي ڪم ڪندڙ هئا انهي سان لهه وچڙ هئي. ان دور جي دوستن ۾ جيٺمل گلراجاڻي، جمشيد نسروانجي، جي-ايم-سيد، شيخ عبدالمجيد سنڌي، پروفيسر واسواڻي، ڪامريڊ عبدالقادر ميوو خان (صدر هاري ڪميٽي) ۽ محمد امين کوسو ۽ ٻيا ڪامريڊ حيدر بخش سان ملندا جلندا رهندا هئا ۽ انهن سان حيدر بخش جي ڏي وٺ هئي، پر نوڪريءَ ۾ هوندي به سنڌس خيالات گهڻو اڳتي ۽ انقلابي هئا، ان دور ۾ ٻه هن نوڪري ڇڏي ڪل وقتي ڪارڪن ٿيڻ جو سوچيو مگر دوستن جي چوڻ تي اهو پروگرام ٽاريندو رهيو.

1945ع ۾ ٻي جنگ عظيم جي خاتمي دنيا ڀر جي ملڪن ۾ انقلابن ۽ ڪميونسٽ تحريڪن ڦڙڪو ڪاڍو ۽ ان اپار واري دور کان حيدر بخش به شدت سان متاثر ٿيو ۽ هن ۾ عوام جي خدمت لاءِ نڪري پوڻ جو اڇهل جذبو پيدا ٿيو ۽ دوستن ۽ سائين جي سمجهائڻ ۽ جهلڻ جي باوجود هن نوڪري ڇڏي ۽ هاري تحريڪ ۾ ٽپي پيو ۽ مرڻ گهڙيءَ تائين هو هاري تحريڪ جو سرگرم ڪارڪن ۽ رهنما رهيو ۽ هاري ڪميٽيءَ کي قومي ڪردار عطا ڪرڻ ۾ هنجو نمايان حصو هو. هاري ڪميٽي هارين جي طبقاتي گهرجن کان گهڻو مٿي نڪري سنڌ جي قومي تحريڪ جو اڳواڻ دستو (جٿو) بڻجي وئي.

1954ع کان 1969ع جي ڀڪر ڀوسات واري ماحول ۾ ون يونٽ قائم ٿيڻ کان وٺي انجي خاتمي تائين حيدر بخش سنڌ جي هاري ليڊر هئڻ سان گڏ سنڌ جو قومي اڳواڻ، سنڌ جي قومي اتحاد ۽ عوامي تحريڪن جي اتحاد جو علمبردار رهبر ٿي انهن پندرهن سالن ۾ حيدر بخش جتوئي ايوب شاهي ڊڪٽيٽرشپ ۽ پنجاب جي جاگيرداري نوڪر شاهي سازشن کي بي نقاب ڪندو رهيو جنهن ڪري هو گهڻو وقت جيلن ۾ رهيو. پر جنهن وقت به هو ٻاهر رهيو ته جاگيرداري سرمايداري نظام خلاف قلمي ۽ تنظيمي جهاد ڪندو رهيو، ان دور ۾ هن "جمهوريت يا ڊڪٽيٽرشپ پاڪستان ۾" Democracy or Dictatorship in Pakistan - I, II & III ٽن حصن ۾ شايع ڪيو.

جسٽس منير جي فيصلي خلاف "ڊيمو ڪريسي ۽ جسٽس آف دي چيف جسٽس" "Democracy & Justice of the Chief Justice" لکيو ۽ "سنڌ جي زمينن جو حقدار ڪير" ۽ "سنڌ مٿان ڏيان جو بار" ۽ ٻيا ڪيترائي ڪتاب ۽ ڪتابڙا لکيا جن ذريعي حڪمرانن جي اوگهڙ ٿيندي رهي، جنهنڪري هن تي

ملٽري ۽ سول ڪورٽن ۾ بغاوت جا ڪيس هليا ۽ ڪيس سزائون مليون.

جڏهن به حيدر بخش جتوئي ٻاهر رهيو پنهنجي ذات ۾ هڪ تحريڪ رهيو. نه پاڻ آرام ڪيائين نه حاڪمن کي آرام سان وهڻ ڏنائين ۽ نه دوستن ۽ ساٿين کي ٽائينڪو ٿي، ٿڌو ٿي وهڻ ڏنائين يا ساهي کڻڻ ڏنائين.

"ٿيءَ ٿڌيءَ ڪاهه ڪانهي ويل وهڻ جي"

1958 کان وٺي مرڻ گهڙيءَ تائين هو "سنڌ" "سنڌي قوم" سنڌ جي هارين جو علمبردار ۽ اڳواڻ ۽ هاري پورهيت تحريڪن جو اڻ ٿڪجندڙ انجڻ جو ڪم ڏيندو رهيو.

هن جي وفات کان پوءِ هاري تحريڪ ۽ سنڌ جي وجود لاءِ جدوجهد ۾ جيڪا ماٺائي آئي ان مان ثابت ٿو ٿئي ته ڪي انسان پنهنجي شخصيت پنهنجي ذات ۾ هڪ انجمن ٿين ٿا.

حيدر بخش جتوئي جهڙو بهادر، مظلومن جو حمايتي، سنڌ ۽ هارين جي حقن لاءِ بي خوف agitator ۽ ڊائينمو جي حيثيت رکندڙ شخصيت اسان هن وقت تائين وري نه پيدا ڪري سگهيا آهيون. حيدر بخش جي همه گير شخصيت، خلوص، شريف طبيعت ۽ بي عيب ذاتي زندگي ڪنهن به تحريڪ لاءِ فخر جو باعث آهي ۽ هن پنهنجي سمورين ذهني، روحاني ۽ جسماني صلاحيتن ۽ قوتن سان سنڌ جي مظلوم ۽ پيڙيل عوام ۽ خاص طور هارين لاءِ جهاد ڪيو.

حيدر بخش جتوئيءَ جي زندگي ٻن دورن ۾ ورهائي سگهجي ٿي. 1945 کان 1953 تائين هاري تحريڪ کي منظم ڪرڻ، ان کي هڪ انقلابي نظريه ڏيڻ ۽ ان لاءِ سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ اڌو اڌ بٽئي ٻراجن جي زمين هارين کي ڏيارڻ، پراڻي زميندارئي سرشتي هيٺ هارين جي حقن کي مڃرائڻ

۽ وڏيرا شاهيءَ جي رعب ۽ دٻاءَ کي للڪارڻ ۽ مقابلي جو دور ليکجي ٿو ۽ ٻيو دور 1954 کان وٺي 1970 تائين جنهن دور ۾ حيدر بخش (۽ سندس سائين) جي جاکوڙ هاري تحريڪ کي سنڌ جي وجود ۽ آزاديءَ لاءِ جدوجهد جو اڳواڻ ٿيڻ لاءِ تيار ڪيو ۽ جنهن سبب کيس "باباءِ سنڌ" به ڪوٺجي ٿو.

باباءِ سنڌ حيدر بخش جتوئي سان وقت بوقت ڪي سنها ٿلها اختلاف به ٿيا پر شابس آهي هن مرد مجاهد کي جو ڪڏهن به ذاتي بغض يا سياسي بغضن تي وقت نه وڃايائين ۽ اسان سان هميشه سائين دوستن ۽ ڀائرن وانگر نباهيو. هو مون کان عمر ۾ ويهه سال وڏو هو پر ڪڏهن به هن مون کي اهو سوچڻ جو موقعو نه ڏنو ته سندس "ننڍو ڀاءُ" آهيان يا هو "وڏو" هو. 1945 ۾ جڏهن مان گوبند مالهيءَ سان گڏجي "نئين دنيا" رسالي لاءِ لکيل مواد وٺڻ لاءِ وٽي ويس تڏهن کان هو منهنجو مهربان دوست، ساٿي، ۽ جدوجهد ۾ ساٿي ۽ سرواڻ رهيو.

باباءِ سنڌ حيدر بخش جتوئي پنهنجي عملي زندگيءَ ۾ وقت بوقت پاڪستان ڪميونسٽ پارٽيءَ جي حڪمت عملي ۽ طريقه ڪار جو نڪته چين به رهيو جنهنڪري هن کي "ڊسپلن" ڪرڻ ڏانهو ڏکيو ڪم هوندو هو پر ڪميونسٽ پارٽي ڪڏهن به هن کي پاڻ کان الڳ يا جدا نه سمجهيو وقت بوقت هن سان صلاح مشورو ۽ تنظيمي رابطو برقرار رهيو حيدر بخش جتوئي پاڻ کي فخريه ڪميونسٽ سڏايو ۽ پنهنجي آخري انٽرويو به ۾ پاڻمرادو چيو ته هو مارڪس، اينگلس، لينن ۽ اسٽالن کان متاثر هو ۽ انهن مان ٿي هن علم پرايو هو.

باباءِ سنڌ حيدر بخش جتوئي هڪ اعليٰ درجي جو مفڪر (Thinker, Philosopher) انقلابي (Revolutionary) جذبن ۽ قوتن کي اڀاريندڙ (Agitator)، تحريڪن کي منظم ڪندڙ (Organizer) ۽ "سنڌ جي قومي وجود" ۽ هارين جي حقن

لاءِ جدو جهد جو سرواڻ ۽ انهن ٻنهي تحريڪن کي ڳنڍيندڙ پل جو ڪم ڏيندڙ اڳواڻ هو. ڇو ته سنڌ (۽ پاڪستان) جي عوام جي پنهنجي حقن لاءِ جدو جهد ۾ هنن ٻنهي جهدن کي گڏڻ جي اشد ضرورت هئي ۽ آهي ڇو ته انهن ٻنهي تحريڪن جي گڏجي هلڻ ۾ ئي اسان جي نجات آهي.

سوڀو گيانچنداڻي

سوانح

حيدر بخش جتوئي 7- آڪٽوبر 1901ع ۾ ڳوٺ بکي ديري تعلقي ڏوڪري ضلع لاڙڪاڻي ۾ ڄائو. ابتدائي تعليم پير واري ڳوٺ پٺاڻ جي اسڪول ۾ ورتائين ۽ سنڌي فائينل سڄي سنڌ ۾ پهرئين نمبر سان پاس ڪيائين ته پوءِ کيس انگريزي پڙهڻ جو شوق ٿيو ۽ سنڌ مدرسه لاڙڪاڻي ۾ ثانوي انگريزي تعليم حاصل ڪيائين ۽ ايڏو ته هوشيار هو جو ڊبل پروموشن وٺي مئٽرڪ چند سالن ۾ امتياز سان پاس ڪيائين، انکانپوءِ ڊي- جي- سنڌ ڪاليج ڪراچي ۾ داخلا ورتائين ۽ 1927ع ۾ بي- اي امتياز سان فارسي ۾ بمبئي يونيورسٽي مان ڪيائين. 1928ع ۾ سرڪاري نوڪري ۾ گهڙيو ۽ ڏوڪريءَ ۾ هيڊ منشي ٿيو ۽ پوءِ هائر جو امتحان پاس ڪري سموري سنڌ ۾ پهريون نمبر آيو ۽ مختيارڪار ٿيو ۽ سنڌ جي مختلف تعلقن جهڙوڪ بدين، ڊگهڙي، جيمس آباد، گهوٽڪي ۽ ڏوڪريءَ ۾ مختيارڪار ٿي رهيو ۽ پوءِ جلد ڊپٽي ڪليڪٽر ٿيو. هارين سان محبت ۽ سنڌ جي بدحالي ڏسي حيدر بخش جتوئي 1945ع ۾ ڊپٽي ڪليڪٽر جي عهدي تان استعفا ڏني ۽ سڌي طرح سنڌ هاري ڪاميٽي ۾ شامل ٿي هن سنڌ هاري ڪميٽي جي نئين سر تنظيم ڪئي ۽ آئين پڻ تيار ڪيو.

حيدر بخش جتوئي گڏيل هندستان جي وقت کان وٺي ڪميونسٽ پارٽيءَ جو ميمبر رهيو ۽ آخري دم تائين پاڻکي ڪميونسٽ سڏائڻ ۾ فخر محسوس ڪندو هو.

پاڪستان ٺهڻ کان پوءِ وفاق ۾ رهندي سنڌ جي صوبائي حقن لاءِ وڙهندو رهيو ۽ ون يونٽ ٺهڻ کان اڳ ۽ پوءِ ون يونٽ جي سختيءَ سان مخالفت ڪيائين ۽ سنڌ جي حقن لاءِ ڪيترا ڪتابچا لکيائين ۽ جيل ۾ رهيو، سنڌ جي عوام کيس

باباءِ سنڌ جو لقب ڏنو جيڪو کيس پسند هو ۽ آخر ۾ ون يونٽ جي ٽٽڻ جو اعلان ٻڌي ڏاڍو خوش ٿيو، باباءَ سنڌ حيدر بخش جتوئي 21- مئي 1970ع تي منجهند جو 3- وڳي آخري ساهه کنيو. کيس غلام شاهه ڪلهوڙي جي مقبره جي ٿلهي تي دفنايو ويو آهي، سندس شريڪ حيات مسز ممتاز جتوئي به ساڻس پرسان دفن ٿيل آهي جيڪا سندس جدائي جو ڏک برداشت نه ڪندي 20- سيپٽمبر 1970ع تي وفات ڪئي.

پيش لفظ

ٻاٻاءِ سنڌ 1970ع ۾ وفات ڪئي ۽ سندس وفات کان اڳ ڏهن سالن کان پوءِ سندس شاعري جو مجموعو پيش ڪري رهيا آهيون بلڪ سندس ڪيترن ڪتابن ۽ پمفليٽن هوندي به سندس وفات کان پوءِ سندس هي پهريون ڪتاب پيش ڪري رهيا آهيون. ٿيڻ ته ائين کپندو هو ته هن مهان شخصيت کان پوءِ سندس لکيل هر لفظ سندس چيل هر لفظ ڪتابي صورت ۾ ترت ڇپجي اچي وڃي ها ۽ هيلتائين الائي انهن جا ڪيترا ايڊيشن نڪري چڪا هجن ها پر افسوس سان چوڻو ٿو پوي ته سڄاڳيءَ جي دعويٰ ڪندڙن مان ڪنهن کان اها توفيق نه ٿي ته سندس مڪمل ورڪس ته ٺهيو پر سندس شاعري جو مجموعو ئي ڪڍي ڇپائي. هتي نيم خودمختيار سرڪاري ادارن کي ته ڏوراپو ڏيڻ اجايو آهي جو اهي ته اها 'همت' نه پيا ڪري سگهن جو سنڌ جي هن سڄاڻ ۽ بي باڪ رهواسيءَ جون لکيون ڇپائي سگهن جيتوڻيڪ سنڌ جي مفادن جو سودو ڪندڙن جا ڪتاب ڇپائي البت 'آقا' اڳو سرخرو ضرور ٿيا آهن پر اها ذميداري اسان جي ان ليکڪن، دانشورن ۽ سياستدان ۽ انهن سياسي پارٽين تي اوس اچي ٿي جيڪي ڪتاب ڇپائيندا رهندا آهن. افسوس جو انهن به ٻاٻاءِ سنڌ جو ڪوبه ڪتاب هيلتائين نه ڇپرايو آهي.

اهو ڪتاب ڇپائڻ جو قومي فرض به مون کي نڀائڻو پيو ۽ اهو به شڪر جو ٻابا کي اولاد هو جنهن نيٺ پنهن پبلشرن جو اوسيئڙو ڪري ڪري سندس مڪمل ڪتابن ڇپائڻ جو ذمو پاڻ تي کنيو آهي. ڪڏهن سوچيان ٿو ته جي ٻابا کي اولاد نه هجي ها ته الائي ڪيترا سال اڃا سندس ڪتابن کي منظر عام تي اچڻ جو اوسيئڙو ڪرڻو پوي ها.

اسين سنڌي هوندي به پنهنجن انهن بزرگن تي جن سنڌ لاءِ پنهنجو سڀ ڪجهه قربان ڪري ڇڏيو، انهن کي وساري ڇڏيو آهي ۽ سنڌ نالن تي ڪابه يادگار سوسائٽي نه ڪم ڪري رهي آهي ۽ نه ئي ڪنهن پئي ڪنهن اداري طرفان انهن بزرگن جا يادگار ڏينهن ملهايا پيا وڃن. البت باباءِ سنڌ جي سنڌ هاري ڪاميٽي ۽ شاگردن جي هڪ اڌ تنظيم ڏي سنڌس ورسيون ملهائيندي يون آهن.

اهڙي سوسائٽي ڪا حيدر بخش جتوئي جي نالي سان به قائم ٿئي ها پر حيدر بخش جتوئي جا پٽ نه پئسي وارا هئا ۽ نه ئي وڏن عهدن تي هئا، جنهن مان هو فائدو وٺي سگهن ها ۽ اهڙي طرح باباءِ سنڌ حيدر بخش جتوئي جي يادگار سوسائٽي برپا ڪرڻ جي به ذميداري نيٺ سنڌس اولاد کي ئي کڻڻي پئي ۽ اهڙي طرح گذريل سال اسان باباءِ سنڌ جي يادگار ڪاميٽي برپا ڪئي ۽ ان جو پهريون ڪم سنڌس ڇپيل ڪتابن کي ٻيهر ڇپائڻ ۽ سنڌس ٽڙيل پکڙيل لکڻين کي جمع ڪري ڪتابي صورت ۾ ڇپائڻ ۽ سنڌس بيانن ۽ تقريرن کي گڏ ڪري ڪتابي صورت ڏيڻ آهي.

اسان کي خوشي آهي ته اسين سڀ کان پهرين سنڌس مڪمل شاعري سهيڙي ڪتابي صورت ۾ ترتيب ڏيئي شايع ڪرائي رهيا آهيون. اها شاعري مختلف رسالن ۽ پمفليٽن ۾ ٽڙي پکڙي پيئي هئي ۽ انهن کي پراڻن رسالن ۽ اخبارن مان ڳولي جمع ڪرڻ هڪ ڏکيو ڪم هو. اسان جي پوري جاکوڙ جي باوجود ڪجهه شاعري اڃا رهجي ويئي آهي جيڪا اسان کي جڏهين به ملي ته اسان ان کي ٻي ايڊيشن ۾ شامل ڪري سنڌس شاعريءَ جي مجموعي کي مڪمل ڪنداسون. اسان کي جيڪو اڃا بيت نه مليو آهي، جهڙوڪ هڪ ترانو پاڪستان ٺهڻ کان پهرين لکيو هئائين، ”پلو آ ساري جهان کان اسان جو هندستان.“ پاڪستان ٺهڻ کان پوءِ 1948ع ۾ پڻ

سنڌس اخبار 'هاري حقدار' جي ڪنهن پرچي ۾ "آزاد پاڪستان" نظم لکيو هئائين. اهڙي طرح ٻارن لاءِ هڪ نظم 'ريل گاڏيءَ تي آگ گاڏي' جي نالي سان لکيو هئائين ۽ اهو هڪ رجسٽر ۾ سنڌس هٿ اکرن سان لکيل هو. هڪ ٻيو نظم شاگرديءَ جي دوران ڊي-جي ڪاليج ڪراچيءَ جي مئگزين ۾ ڇپيو هو. جنهن تي کيس انعام مليو هو، اهو به نه ملي سگهيو آهي. اهڙي طرح هڪ نظم 'پنجابي' به لکيل هئس ۽ اهو به هٿ اچي نه سگهيو آهي. آئون نه ٿو سمجهان ته انهن ڇهن نظمن کان سواءِ بابا جو ٻيو به ڪلام هوندو. پر جي ڪنهن سنڌ دوست جي نظر ۾ اهڙو ڪو ڪلام هجي جيڪو اڻا به رهجي ويو هجي ته ان جي آجيان ڪنداسون پلي مڪمل ڪلام نه هجي پر ان جو ڪو حوالو ڪا سِٽ ڪو سِرو پڻ موڪلي ڏين ته ان جي ڳولها ڪرڻ ۾ سولائي ٿيندي.

اسين هي سنڌس شعري مجموعو پيش ڪندي پاڻ کي بابا جي طرفان ايندڙ نسل تي پهل ذميداريءَ کان پاڻ کي آجو نه ٿا سمجهون. اسين جڏهين بابا جو 'مڪمل ورڪس' سنڌي قوم کي ڏينداسون تڏهين وڃي اسين پهريون مرحلو پورو ٿيل سمجهنداسون. ٻي مرحلي ۾ باباءِ سنڌ تي مڪمل سوانح ۽ سنڌس سهيوڳن ۽ سنڌس پوئلڳن جون لکيون ڪتابي صورت ۾ پيش ڪري باباءِ سنڌ کي ايندڙ نسل ۾ اهو مقام ڏيارينداسون جيڪو ماڻهن جون دليون ڏينديون آهن ۽ جنهن کي ڪا به سرڪاري پروپئگنڊا نه گهٽائي نه وڌائي سگهندي آهي ۽ جنهن کي تاريخ امر ڪري ڇڏيندي آهي.

باباءِ سنڌ جڏهن بيماريءَ جي حالت ۾ مارچ 1970ع ۾ ون يونٽ ٽٽڻ جو اعلان ٻڌو ته ڏاڍو خوش ٿيو ۽ هڪ نظم، "اڄها عيد آئي، اڄها عيد آئي!" جي عنوان سان لکڻ شروع ڪيائين، پر ان کي مڪمل ڪري نه سگهيو ۽ فقط به بند لکي سگهيو جو وڌيڪ بيمار ٿيندو ويو، اهي ٻه بند هن

ڪتاب جي آخر ۾ ڏنل آهن.

آخر ۾ آءٌ پروفيسر ظفر حسن شاهه ۽ محترم وليرام وليءَ جو نهايت شڪرگذار آهيان جن هن مجموعي کي سهيڙڻ ۽ پروف ريڊنگ ۾ مدد ڪئي. آءٌ پروفيسر غلام مصطفيٰ شاهه، سرجن علي بخش جتوئي، ڊاڪٽر هادي بخش جتوئي، ڊاڪٽر حاتم جتوئي ۽ وسيم عثمانيءَ جو ٿورائتو آهيان، جن هن ڪتاب لاءِ مالي امداد ڪئي.

سنڌ جي هڪ سنڌيءَ ڏانهن پيار پري سڪ ۽ محبت سان.

دادن حيدربخش جتوئي

ڪنوينر،

بابا سنڌ حيدر بخش جتوئي اڪيڊمي

21، مسلم هائوسنگ سوسائٽي

حيدرآباد سنڌ

7- آڪٽوبر 1988ع

تحفۂ سنڌ

ڪفر و دين هر دو در رهت پوُيان
وحده لاشريڪ له گويان

بطرف
حبيب شفيق
احمد
غلام علي چاڳلا
ڪراچي

حيدربخش الهداد جتوئي
بي - اي
مختيارڪار بدين
ساڪن بکو ديرو، تعلقو لب درياهہ،
ضلعو لاڙڪاڻو، سنڌ.

ٻهريون ڇاپو: هجري سال 1350

"تحفهء سنڌ" ۾ آيل شعرن جي ترتيب

1- عرض (پهرئين ڇاپي جو مهاڳ)

2- رباعيون 1 کان 22

3- غزل 1 کان 4

4- نظم

(1) درياهه شاهه

(2) شڪوه

5- متفرقه

(1) مناجات (در حق عمرالدين)

(2) مثنوي

(3) قنبر

(4) همه اوست -1

(5) همه اوست -2

(6) فاني زمانو

(7) ٻه ٻاتا

(8) حڪايت

(9) قصيدو (يادگار مسوري)

(10) قصيدو (في مدح حامد علي خان)

عرض

عيب مي را هم گفتي هنرش نيز بگو.
ـــ حافظ

مان هي ٿورا شعر پنهنجي دوستن جي اڳيان پيش ٿو ڪريان. ليڪن ڄاڻان ٿو ته هي شعر گهڻن کي پسند نه ايندا. بلڪ ڪي دوست به منهنجا دشمن ٿي پون ته عجب نه آهي. هندو دوست منهنجي زبان کي پسند نه ڪندا ۽ مسلمان دوست منهنجي دماغ جي توهين ڪندا. آءٌ مسلمان دوستن کي ٻڌائيندس ته جيڪي شڪوڪ ۽ شبهات مون "شڪوه" ۾ اظهار ڪيا آهن سي برابر گستاخانه آهن ۽ ڪٿي ڪٿي بي ادبي ڏيکارين ٿا، مگر اهي سڀ محبت ۽ جستجوءِ حق جو نتيجو آهن. جيڪڏهن انساني فطرت انساني آهي ته مون کي پڪ آهي ته مون وانگر هزارن دلين ۾ اهي شڪوڪ پيدا ٿيا هوندا ۽ ٿيندا رهندا. اهڙن خيالن جو انساني طبيعت ۾ هميشه کان موجود هئڻ جو لازمي نتيجو آهي انهن جو اظهار ڪرڻ. ٻي صورت ۾ جيستائين اهي خيالات اظهار نه ٿيندا تيستائين انهن جو علاج ۽ اصلاح غير ممڪن آهي. ممڪن ۽ ضروري آهي ته ڪيترن ماڻهن جي دلين ۾ اهڙا خيال گذريا هوندا ۽ انهن اهي مسئلا حل ڪري ڇڏيا هوندا؛ پر ڇاڪاڻ ته زماني جي نظر ۽ خوف کان انهن اهي خيالات اظهار نه ڪيا ۽ انهن سوالن ۽ جوابن کي فقط بذات خود يا ڪن مخصوص دوستن جي اندر محدود رکيو ۽ عام خلق کي بلڪل محروم ڪيو. آءٌ ضرور ٿو سمجهان ته اهڙن خيالن کي اظهار ڪريان جيئن انهن جي حل ڪرڻ لاءِ حتي المقدور ڪوشش ڪئي وڃي.

انهيءَ ٿي دستور هئن دقيق ۽ عظيم مسئلن جي تحقيقات ٿي سگهي ٿي. اُميد ته مان جلد "جواب شڪوه" به دوستن جي پيش ڪندس.

هندو دوستن کي فقط هي چوندس ته:

سخن کز بهر حق گوئي چه عبراني چه سرياني،
مڪان کز بهر حق جوئي چه جابلقا چه جابلسا.

— سنائي

— حيدر بخش الهداد جتوئي

بکو ديرو

14- شوال 1350

رباعيون

(1)

خالق مان ڇوان توکي يا الله ڇوان،
يا ساري خدائيءَ جو مگر ساهه ڇوان!
تنهنجي يا خدا ڪهڙي مان ساراهه ڇوان،
بي چون ۽ بي انت شهنشاهه ڇوان!

(2)

الله خدائيءَ جو نگهبان ٿئي،
تنهن کان ئي فقيري ۽ شرف شان ٿئي.
زاهد جان گنهگار جي روزي نه لهي،
ڪئن نالو سندس رازق ۽ رحمان ٿئي؟

(3)

قسمت جي قلم ڪن کي گنهگار ڪيو،
دنيا جي بلائن ۾ گرفتار ڪيو.
پرهيز ۽ عبادت ٿيو حصو ڪن جو،
خالق ته جهان جو ائين سينگار ڪيو.

(4)

الله وڏو پرده نشين عالم ۾:
برقعو ٿو ڏسي زالن جان گم شم ۾.
زالون ٿيو عزيزو ته زيارت تي هلون:
مردن کي اجازت نه ملي هن ڪم ۾.

(5)

توکي اي صنم ڪهڙو آ پردي جو ضرور،
يا خوف نظر بد سندو يا عُجب و غرور؟
يا عمر گهٽيءَ کان آ گهٽيو تنهنجو جمال،
ڇا تنهنجي تجلي جو ڪڏهن ٿيندو ظهور؟

(6)

اي يــار ضيا تنهنجي كـان نابين ٿيس،
زلفـن ۾ ٿــيس قــيد ۽ غـمـگين ٿيس!

مون کي نہ خبر پيئي ورن وکـڙن جي،
ٿيو عقل خــطا منهنجو ۽ بي ديـن ٿيس!

(7)

جڏهين جو مسرت ٿي سنڌ ۾ قسمت ٿي،
جنبش مان کنان دست قضا حرکت ٿي.

هي هي جـو پيو چنڊو کري ميم مٿان،
تقسيم مسرت مــان ڦـري حسرت ٿي!

(8)

مخدوم چــيم ويهہ اکــيون بـند کري،
ديــدار عطا توکي خـــداونـد کري.

آيوم اکيــن بند کئي ڪجهہ نـہ نظر،
هن "ڪجهہ نہ" چڏيا قيد خرد مند کري!

(9)

قدرت جا عجب رنگ اکيون کولي ڏسو،
الله کــــي انـڌا ٿي مگر گهولي ڏسو.

الله ڏسو کهڙو آ قدرت جـي خلاف،
دنيا کــي انهيءَ رولي وڏو پولي ڏسو!

(10)

چوگرد مـٽـکي بند هـوا ۾ چـو رکـيـئي،
جي بند رکيـئي گند هوا ۾ چـو رکيـئي؟

منهنجو تہ هوا ۾ رکيـئي کاڏو ۽ مدار،
الـــزام خداوند هوا ۾ چـــو رکيـئي؟

(11)

دنيا ۾ مُنکي زور سان پيدا ڇو ڪيئي،
پيدا جي ڪئي يار جو شيدا ڇو ڪيئي؟

شيدا جي ڪيئي — دور صنم کان ڇو ڪيئي،
هي ظلم جدائيءَ جو هويدا ڇو ڪيئي؟

(12)

ڇؤ منهنجي ستائڻ ۾ اچئي ڪهڙو مزو،
ڳارڻ ۽ کپائڻ ۾ اچئي ڪهڙو مزو؟

هي پانهنجي سورهيائي ڪندين ڪنهن کي بيان،
هن پاڻ پڏائڻ ۾ اچئي ڪهڙو مزو؟

(13)

بيشڪ تہ سيئن ساڻ وفائي تو ڪئي،
حسنين ايوبن سان صفائي تو ڪئي،

سڀ نامۂ اعمال سندءِ تي آ لکيل،
دنيا ۾ اسان تي جفائي تو ڪئي!

(14)

هن آيت زمين جي تي ڪئين آيا ويا،
تي راڳ ۽ قصيدا جنهين جا ڳايا ويا.

آخر نہ رهيا راڳ نہ مداح نہ شاهہ،
ٿيان رنگ عوض تن جي ۾ نهرايا ويا.

(15)

عبرت وٺو دنيا کان ڏسو دور قمر،
دارا شهہ جمشيد سندي ڪهڙي خبر؟

لس ٿي ويا سيئي نقش سندس محل مٿان،
تاراج ۽ تلف ٿي ويا سندن شهر ۽ گهر.

(16)

وڪرم جو ڪٿي تخت ۽ اڪبر جو جلال،
ڪٿ شاهه جهان ۽ ڪٿي دسرت جو نهال!
اڄ ڏينهن ڏٺي تن جي مڪانن تي ڏسو،
وارو ٿيا ونن شور سان باندر ۽ شغال.

(17)

الله مٺم آڻ سگهو ننڊ جي هير!
وهمن ڪي ٿي صورت ڏٺي هي موت صغير.
ڪهڙا هي نظارا ۽ هي ڪهڙا گفتا،
سبحان الله ڪهڙو عجب موت ڪبير.

(18)

جاڳي نه سٿي مون ڪي ٿيو آرام نصيب،
قسمت ۾ نڪي مون ڪي ٿيو گلفام نصيب.
مون ڪي ٿيو دنيا ۾ فقط عشق نصيب،
تنهن عشق سان گڏ عشق جو ناڪام نصيب!

(19)

اي مدعي هي ڳالهه سمجهه ٿي مسعود،
جئن منهنجو وجود آهي تيئن خدا جو وجود.
تون هستيءَ پنهنجيءَ کي ڇاڻ پاڻ سڃاڻ،
دل تنهنجي ٿئي ڪئن ٿي شاهد ۽ مشهود.

(20)

الله جو رستو وڏي مشڪل ۾ ڏٺم،
مسجد ۾ ٽڪائي ۾ نه ديول ۾ ڏٺم.
هت بحث ۽ منطق جو نه ڪي آهه ضرور،
مولا کي ڏٺم جي ته سچي دل ۾ ڏٺم.

(21)

هن لنبي حڪايت جو خلاصو سمجهو،
دنيا کي عجب رنگ ۽ تماشو سمجهو!
دنيا ۾ ونو عيش ۽ عشرت دل تي،
جنت جو فقط سهڻو دلاسو سمجهو!

(22)

جلدي آ پري جام اي ساقي ساقي،
نشي ۾ رهون عمر هي باقي ساقي.
حيدر کي ته سانده ڪي ٻه ٽي جام پيار،
جو ڏيندو وڃي هاڻي بقاقي ساقي.

غزل

(1)

ساقي پيار جـام جهان بين پـري پـري،
خود بين مشائخن کان پڇي ٿيس پري پري!

تقويٰ ۽ زهد مان نہ ٿي اڄ تائين هڙ حصول،
شيخن ڏنو ٿي اهنج اجايو ذري ذري.

ميخاني ۾ اچو تہ ٿيون مست ۽ بيخبر،
پير مغان جا پير چمون سر ٽري ٽري.

ملو سڄي ٿو بزم اسان جي ڏسي ڏسي،
سيني سندس ۾ ڪيني جي آتش ٻري ٻري.

فـصـل بهار آهہ ۽ جنبش ۾ بـاغ آهہ،
چڻ چڻ سماع جي ڪان ٿو هينئون ٺري ٺري.

وهہ واهہ هن سماع جو آهي اثر عجيب،
هر مست پنهنجي نفس جي اندر مري مري.

ڪـر واعـظا زبان ڊگهـي ۽ بلند بند،
بيهوش تي اثر نہ نصيحت ڪري ڪري.

الله ڪا هنن کي هدايت نصيب ڪر،
تا قلب تن جو اصل سندن ڏي وري وري.

ناحق وڃائي دين ٿـا دنيا خـراب ڪن،
ڪائي ويو رياءُ سندن جان هري هري.

حيدر کي پهرين ڏينهن ملي نعمت شراب،
هن بحر ۾ ٿو پي پي ٽٻي ۽ تري تري!

(2)

لمارو ڏيئي وهاريم صنم کي هنج ڪري،
الاهي کهڙو ڪيم خدا کي رنج ڪري.

خدا جي رنج ٿيو آ خدا غفور رحيم،
مگر مان ڪيئن ڇڏيان ههڙو وقت هنج ڪري.

نمونو يار جو ڇاتم محبو خير ٿيو،
جو پيار يار جو آيو لباس رنج ڪري.

مان ڪاٿي ڪاٿي چميون ڏيئي ڏيئي مست ٿيس،
زهي شڪر جا رهي ٿي صنم ۾ گنج ڪري.

هي عيش ۽ هي خوشي يار سان هميشه هجي،
اسان جي عمر الاهي مثال پنج ڪري.

هي شعر شادي مڪو اج اسان ڏي **حيدر** واهه
نصيب تنهن کي صنم خانهٔ سپنج ڪري.

17

(3)

اي يار منهنجي خاطر هيڏي ته هڪ پهر آ،
دنيا ۾ تنهنجو منهنجو لحظي جي لئي گذر آ!

آخر ته موت ايندو گهوري جدائي وجهندو،
هن موت بيحيا جي ڏاڍي تکي تبر آ.

تنهنجي اسان غريبن تي چو نه ڪجهه نظر آ،
دل تنهنجي اي ستمگر فولاد يا پٿر آ.

مون تي نه رنج ڪر اي محبوب پنهنجي صدقي،
مون کان اگر خطا ٿي انسان خطا جو گهر آ.

راتيون وهائيون منهنجون تارا ڳڻيون ڳڻيندي،
ٿيو بيشمار غم آ اونداهه ۾ سفر آ.

تنهنجي لبن جي ڪم ٿيو خون جگر خدا سان،
آتش اندر جگر آ نارن ۾ چشم تر آ.

حيدر فقير گنج مهر و وفا رکي ٿو،
افسوس نذر ان جو خالي ز سيم و زر آ.

(4)

دل جان دين ايمان سڀئي صنم تي صدقي،
سارو جهان تنهنجي هڪڙي قدم تي صدقي.

جانان جهان اندر دل ۾ مڪان جوڙيم،
هي جسم منهنجو سارو هن آ شرم تي صدقي.

رشڪِ مسيح الفت سان هيءَ حياتي بخشي،
اهڙيءَ عطا تي قربان ههڙي ڪرم تي صدقي.

مون کي غلامي تنهنجي ٿي اصل کان عنايت،
الله جي ارادي لوح ۽ قلم تي صدقي.

موچارو موت تنهن جو جو مري ٿو جستجو ۾،
جو ڪري ٿو عيش عشرت درد ۽ الم تي صدقي.

اڄ مدرسه ۾ ’هل هو طلبا ۽ عالمن ۾،
ڪيا پئي جهان صنم تي حيدر قسم تي صدقي.

نظم

درياهہ شاهہ

1- ايا سنڌ جا شاهہ فضل الله،
ايا هند جا حسن زيور ۽ جاهہ،
ايا فخر دنيا خدا جي نگاهہ،
تونگر ۽ مسڪين جي پشت ۽ پناهہ!
توئي ابر رحمت، توئي رنگ شفقت،
سندم جان تو ۾، ۽ ايمان تو ۾!
چوي تو کي دم دم محبت ۽ چاهہ،
ڀلي آئين جي آئين درياهہ شاهہ!

2- سنڌ پاڙ ساري جهان جو آ تخت،
جتي مينهن موتين سنڌو آهہ سخت،
وهي ٿو هتان هر هميشه جو بخت،
هي دنيا ۾ آهي بهشتي درخت:
جو چاهي لهي ٿو، ڪٿي پيو رهي ٿو،
فرنگي ۽ هندي، جپاني ۽ سنڌي!
منجهان اهڙي سندر سخي بارگاهہ،
ڀلي آئين جي آئين درياهہ شاهہ!

3- هتان پاڪ گنگا جو آغاز ٿئي،
۽ جمنا جو پيو ناز انداز ٿئي،
ٿي بنگال برهما سان دمساز ٿئي،
هتي ڪشف الله جو راز ٿئي:
زمين آسمان سان، عرب گلستان سان،
پيا هتڙي گڏجن، مخالف به سڏجن!
هتي فرق مشرق ۽ مغرب ۾ ناهہ،
ڀلي آئين جي آئين درياهہ شاهہ!

4- اچين مانسرور مان ڪشمير ۾،
۽ باغ عدن واري تصوير ۾،
پرين تنهن کي خوشبوءِ اڪسير ۾،
مفرّح ڪٽي سنڌ لئي سير ۾،
ڏئين دل کي فرحت، ڏئين روح راحت،
۽ ڪيلاس پربت، منجهان شير شربت،
۽ گلزار گلشن جا آڻين اٿاهه!
ڀلي آئين جي آئين دريا شاهه!

5- تڪر تاڪي پهچين تو پنجاب ۾،
وجهي توکي پنجاب تو خواب ۾،
پرين ملڪ کي خواب ۾ آب ۾،
وجهين آب کي ڪين گرداب ۾،
ويون چاڙهيون لاهيون، نيون واهه واهيون،
چڙي گوڙ گمسان، هلين تو مزي سان!
اي روح روان صاحب عزّ و جاهه،
ڀلي آئين جي آئين درياهه شاهه!

6- ٿي راوي اچي تنهنجي ديدار تي،
۽ ستلج ۽ جهلم نمشڪار تي،
ٿين مست ٿيون تنهنجي للڪار تي،
ڪرن تنهنجي قدمن جي آڌار تي،
ٿين توتي قربان، فنا پنهنجي ڪن جان،
ڏين پاڻ پنهنجو، لهن وصل تنهنجو!
جو ميلو سمايل فنا اندر آهه!
ڀلي آئين جي آئين درياهه شاهه!

7- تون داخل ٿئين سنڌ ۾ ٿو اخير،
جا آ عشق تنهنجي ۾ اصلاً اسير،
سحر وقت سنڌي اچي ٿي حقير،
ڪري تنهنجي پوڄا مڄي توکي پير!
اي سنڌو سدائي، تون ڪر سنڌ سائي،
تون همنام سان رهه، وفا سان هميشه
جو سنڌو سوا سنڌ جي ڪجهه به ناهه،
پلي آئين جي آئين درياهه شاهه!

8- ٿو آخر وڃي سمنڊ ۾ گم ٿئين،
ٿو ٽڪرن ۽ جبلن کان بي غم ٿئين،
۽ بي انت ساگر سان همدم ٿئين،
رموز خوديءَ ۾ ٿو محرم ٿئين:
ابد ذات تنهنجي، همه بات تنهنجي،
تون هر شيءِ جو مايو، سنڌ سڀ تي سايو!
تر ۽ خشڪ کي بخشين نئون رنگ ۽ ساهه!
پلي آئين جي آئين درياهه شاهه!

9- هو اوّل ۾ تنهنجو سمندر ۾ گهر،
ٽپش عشق جي پر ڪرائيئي سفر،
گهمئين ملڪ سهسين ڏنئي شهر بر،
هماليه تي ورتي تو شڪلِ گُهرَ!
ٿيو پاڻي گوهر، پيو سمنڊ اندر،
سمندر مان چائين، وري تنهن ۾ آئين،
هي دنيا آ چرخي سنڌي چاڙهه لاهه!
پلي آئين جي آئين درياهه شاهه!

10– ٿي ساوڻ ۾ توکي ٻهاري ٿئي،
ٻهاريءَ ۾ خوش خلق ساري ٿئي،
ٿي ساريءَ سان ڌرتي ٻه ڪاري ٿئي،
ٿي هر ڪا زمين برڪ واري ٿئي.
ٻنيون ريج ڪائن، سڳهو اَنُ اُپائن،
پرن واهه ريلا، ڪري جهنگ ٻيلا.
ٿئي جهنگ جهر پاڙي ٿو چار ماهه،
ڀلي آئين جي آئين درياهه شاهه!

11– دمِ عيسيٰ ڦوڪين ٿو هر واهه ۾،
ڪسي سڪا سهڪي پئي چاهه ۾،
ڪٽس آب حيوان اچي گاهه ۾،
قدم خضر جو آهه هر راهه ۾،
ٿئي جهنگ گلشن، ٿئي باغ روشن،
ٿي هر ٻوٽي ٻهڪي! پکي تنهن تي چهڪي!
ڌُتاري ٿو اکين کي هر گاهه گاهه!
ڀلي آئين جي آئين درياهه شاهه!

12– خوشيءَ ۾ نه ماپين ٿو اونهاري ۾،
پُڄي تنهنجو پاڪر ڪڇي ساري ۾،
ڪرين تنگ ٿو بند ڪي گهاري ۾،
اچي شل نه ڪو گهاري لهنواري ۾،
ٿئي بحر بر مان! مڃي تنهنجو فرمان،
سڙن پوکون سايون، ٿين غرق جايون!
ڏون بيحد خوشيءَ مان ماڻهن تي ڪاهه!
ڀلي آئين جي آئين درياهه شاهه!

18ـ ڀلا ٻيڙي تنهنجي ڇُهي آسمان!
چڙهن مٿس حيدر مثل آس مان!
هي سچ نوح جي ڪشتي جي آ سمان!
جنهن جي سڙهن آ ڇٽيو آسمان،

ڀلا اوج تنهنجي! ڀلا موج تنهنجي!
عجب تنهنجون ڇوليون! ڏين وهم جو لوليون!

هي لوليون ٽيون ٻوليون ڪري نين ساهه!
ڀلي آئين جي آئين درياهه شاهه!

شڪوه

هيچ اڪسير بتاثير محبت نرسد
ڪفر آوردم و در عشق تو ايمان ڪردم۔
— عرفي

مون کي افسوس ٿو الله جهڙي حالت تي اچي،
مون کي حيراني ٿي انسان جي حماقت تي اچي،
مون کي کل ٿي گهڻي حڪمت جي جهالت تي اچي،
مون کي ٿو شرم گهڻو منهنجي صداقت تي اچي۔
مون کي ٿي خوف ۾ ماري هي نزاڪت منهنجي،
ليڪن تنقيد ٿمي آهي رهي عادت منهنجي۔

ناءُ مشهور جهان ۾ آهي انسان منهنجو،
ساري قدرت جي مٿان ٿو هلي فرمان منهنجو،
هي جهان آهه فقط ساز ۽ سامان منهنجو،
يا خُدا ياد آ توکي به ڪو احسان منهنجو۔
سير هر جا جو اسان توکي ڪرايو دلبر،
عرش جو توکي ادب ساڻ ڏنوسين منظر۔

ڪو زمانو هو جڏهن تنهنجو جهان ڀي نه هُيو،
تنهنجو نالو به نه هو تنهنجو نشان ڀي نه هُيو،
تنهنجي تسبيح نه هُئي تنهنجو بيان ڀي نه هُيو،
ڪو ستارو نه هُيو ڪو حيوان ڀي نه هُيو۔
ذات تنهنجي هئي تنهن وقت فقط ذات ۾ غرق،
آب حيوان هو انهيءَ وقت ۾ ظلمات ۾ غرق۔

تڏهن حڪمت نه ُهئي تو ۾ جهالت نه ُهئي،
ڇا تي قادر تون ُهئين ڪاٿي به قدرت نه ُهئي،
تو ۾ جذبو نه هو جنبش نه هئي حرڪت نه ُهئي،
قهر ۽ رحم نه هو تن جي ضرورت نه ُهئي،
تنهنجو هو عشق عدم سان پيو معشوق نه هو،
تون نه خالق ُهئين تنهن وقت ڪو مخلوق نه هو.

تنهنجو انجام نه آ تنهنجو ڪو آغاز نه آ،
توکي گهربار نه آ ساز نه آ ناز نه آ،
تنهنجو ڪو خويش نه آ تنهنجو ڪو دمساز نه آ،
تنهنجو ڪي رنگ نه تنهنجو ڪي آواز نه آ.
تو ازل کان جو عدم ساڻ رفاقت پاتي،
اهڙين صفتن ساڻ تو زينت پاتي.

توکي عاجز ڪيو اڪيلائي ڇڏيئي نيٺ عدم،
تو ڪڍيا تنهنجي شڪم مان لکها بار پَدَم،
"ڪُن فَڪان" کي زِ دل آڏي ۽ رسايو تو بدم،
هي جهان ناهي ڪنهئي نيٺ ترقيءَ تي قدم.
تو جهان ناهيو ۽ تنهن ۾ تو ڪيو اهڙو ڪمال،
جو انهيءَ جو نه ڪنهين کي هو ڪڏهن خواب و خيال.

تو فلڪ ناهيو ۽ دنيا جو نگهبان ڪيو،
بي عدد رنگن ۽ ُروپن سان پريشان ڪيو،
حُسن ۽ خوبي سان هزارن کي تو مستان ڪيو،
حيرت انگيز جهان ناهي تو حيران ڪيو.
انهيءَ حيراني فلڪ کي آهي گردش ۾ وڌو،
ساري ذرتيءَ کي انهيءَ حيرت آ لرزش ۾ وڌو.

هر زمان ساڻ بيگمان آهه ٿي صحبت تنهنجي،
هر مڪان ۾ آ عيان شان ۽ ڪرامت تنهنجي،
هر زبان ۾ آ بيان تنهنجو ۽ مدحت تنهنجي،
غرض هر شيءِ کي وڪوڙي وئي وحدت تنهنجي.
تو ڪيو حضرت انسان جي دل گهر پنهنجو،
ساري قدرت ۾ ڇڏيو کولي تو دفتر پنهنجو.

تنهنجي دفتر جا سيئي ورق ڪنهن ڪين پڙهيا،
ڪنهن ڪارا ڪنهن اڇا ڪنهن رنگين پڙهيا،
ڪي سڪيا ڪفر هتان ۽ ڪي هتان دين پڙهيا،
ڪن فقط تن مان محبت جا مضامين پڙهيا.
جيڪو جنهن ورق ڏنو تنهن ۾ اهو غرق ٿيو،
عمر پوري ٿي وئي پورو نه هڪ ورق ٿيو.

تنهنجي خاطر ۾ ڪنهن ڪعبه کي تعمير ڪيو،
تنهنجي نالي ڪنهن جبل کي ٻي تصوير ڪيو،
نالي تنهنجي کي فلڪ تي ڪنهن تحرير ڪيو،
بحر ۾ بر ۾ سنڌ نالي کي تقرير ڪيو.
ڪن جي دل تنهنجي ئي تسبيح ڪان خوشنود رهي،
تنهنجي تقديس فقط منزل مقصود رهي.

ليڪ مغرور ٿئين پنهنجو ڏسي هيڏو جهان،
هيڏي تعريف ٻڌي تو ۾ تڪبر ٿيو عيان،
جلد ظاهر ٿي ويا تو ۾ تنزل جا نشان،
هر ڪمالي را زوالي ست ٿيو صاف بيان.
تون به مخلوق مثل ٿي وئين رب اڪبر،
تو تي ٿيو نيٺ ته مخلوق جي صحبت جو اثر.

ڪن کي تو پيار ڪيو ڪن سان تو تڪرار ڪيو،
ڪن کي جنت بخشي ڪن کي تو لاچار ڪيو،
ڪن کي صياد ڪيو ڪن کي گرفتار ڪيو،
خون ڪن جي سان سمونڊن کي تو سرشار ڪيو.
ڪن کي دولت بخشي ڪن کي نبوت بخشي،
ڪن تي ڪيئي فضل عطا، ڪن کي مصيبت بخشي.

هي دورنگي نہ چڱي هن وڏو نقصان ڪيو،
تنهنجي مخلوق کي هن سخت پريشان ڪيو،
هن دماغن کي خيالات ۾ غلطان ڪيو،
جن سگهو تو سان صفا جنگ جو اعلان ڪيو.
تنهنجي لشڪر کي وڏي هار پنهان هار آئي،
پنهنجي لشڪر جي حمايت تي نہ سرڪار آئي.

سلسلي تنهنجي ۾ بس گوڙ ڪرايو انسان،
سڄ ٻيهاري ۽ ڌرتيءَ کي هلايو انسان،
۽ ستارن کي زمين کان ٻہ وڌايو انسان،
معجزه تنهنجي کي مٽيءَ ۾ ملايو انسان.
جنهن فلڪ کي تو خدائيءَ جو نگهبان ڪيو،
خود انهيءَ کي ٻہ صفا ناس آ انسان ڪيو.

تنهنجي لشڪر کي بشر آخري مغلوب ڪيو،
ذات انسان گهڻو پاڻ کي محبوب ڪيو،
طالبي مان وڌي ان پاڻ کي مطلوب ڪيو،
علم سان ۽ هنر سان جهان خوب ڪيو.
ساري دنيا ۾ پئي ڪاهي بغاوت آخر،
هر ڪنهين کي هئي زبان ۾ هي شڪايت آخر:

ڪاٿي آدم ڪٿي جبريل معليٰ تنهنجو،
ڪاٿي آ تختِ سليمان يدِ بيضا تنهنجو،
ڪاٿي آ نوح نجي ڪاٿي مسيحا تنهنجو،
ڪاٿي آ تنهنجو خليل ۽ ڪٿي شيدا تنهنجو؟
ڇوَ تہ اڄ ڪهڙي ولايت ۾ قيام آهہ سندن،
ڇوَ تہ اڄ ڪنهن جي اڳيان ڪارو ڪلام آهہ سندن؟

”آندو آدم تہ ڪٿان آيو آ ابليس ڪٿان،
آئي انڪار جي ابليس کي ڇوَ ريس ڪٿان،
آهي ابليس پرائي اها تدريس ڪٿان،
ڇوَ تہ آدم سکي آيو سندءِ تقديس ڪٿان؟
تون جي آدم جو خدا ڪير آ شيطان جو خدا،
ڪير ڪافر جو خدا، تون جي مسلمان جو خدا؟

”ڇوَ تہ آدم کي عنايت ٿي آ جنت ڪنهن کان،
آهي شيطان کي ملي هيتري مهلت ڪنهن کان،
جي هدايت آهہ تو کان تہ ضلالت ڪنهن کان،
هيڏي دنيا ۾ عداوت ۽ تفاوت ڪنهن کان؟
ڪير آ ڪير آ، آخر ۾، سبب هر جو سبب،
تنهنجي هوندي يا خدا ڪنهن کي ڏجي هھڙو لقب!

”ڪن کي تو مرض ڏئين ڪن کي شفاعت پنهنجي،
ڪن کي تو حُسن ڏئين ڪن کي قباحت پنهنجي،
تو ڪرين بُخل عيان ڪڏهن سخاوت پنهنجي،
ڪهڙي منهن ساڻ تو ڏيکارين عدالت پنهنجي؟
جيڪڏهن هي آ عدالت تہ جفا ڇاهہ ٻُڌاءِ،
سمجهہ هھڙي کان زياده ٿي خطا ڇاهہ ٻُڌاءِ؟

”مار پيدا به کرين مار جو ارشاد کرين،
عيد تي مڪي تو گهيڙن لئي بغداد ڪرين،
ڪجهه نه تو غور انهن جي پڏي فرياد ڪرين،
ڪهڙا هي ظلم ستم جور تو ايجاد ڪرين؟
ڪجهه حيا ڌار، حيا ڪر تون غريبن تي خدا،
ظلم جي پاڙ نه آهي ايا دانا بينا!

”تون غريبن جي مٿان اڇلين ٿو طاعون و وبا،
در بدر تن کي رلائين ٿو پنائين ٿو جدا،
ڪهڙي ڪهڙي ٿو ضعيفن جي مٿان آڻين بلا،
خوفناڪ آهين تون ڪهڙو نه اي قهار خدا.
پنهنجي ٻچڙن جي مٿان تون ئي ٿو ڪاوڙ هارين،
پنهنجي ٻچڙن کي فقط تون ئي ٿو ناهي مارين!

”جيڪڏهن تنهنجو جهان سارو گلستان ٿئي ها،
هر جڳهه عيش ۽ عشرت سندو سامان ٿئي ها،
جي سدا صلح و امان حصهٔ انسان ٿئي ها،
تنهن جي الله پٽي ۾ ڪهڙو نقصان ٿئي ها!
ذات تنهنجي به خوش ۽ مان به خوش ۽ هو ٻي خوش،
باغبان خوش دل بلبل به خوش ۽ بو ٻي خوش!“

هي گلائون پڏي الله گهڻو ٿيو غمگين،
اهڙو غمگين جو رسي وينو وڃي عرش برين،
بي حيائي ڏسي ماڻهن جي ٿيو پرده نشين،
موڪليائين فقط آواز اهو طرف زمين:
”مون کي جيئن ٿو وڻي تيئن ٿو ڪريان فرمان،
ڀل مٿو پنهن جو ڪپائي پيو نادان انسان.“

مولويءَ کي اهو ارشاد جڏهن گوش ٿيو،
ڏاڍو غمگين ٿيو ويچارو ۽ مدهوش ٿيو،
پيئي تسبيح ڪري سجده فراموش ٿيو،
جلد تنهن کي به بغاوت جو اچي جوش ٿيو.
سيني هن جي مان هي فرياد ۽ هي آه آئي:
”توکي غيرت نه جهان ۾ ڪڏهن الله آئي.

”يا خداوند ڪرج عقده ڪشائي پنهنجي،
چو آهي رعب ۽ عزت تو گهٽائي پنهن جي،
تون ڇڏي ننڊ کي ڏيکار وڏائي پنهن جي،
مون کي آ خوف وڃائين نه خدائي پنهن جي.
ڪٿي آ تنهن جي ڪرامت ۽ ڪٿي تنهن جو قدر،
ڇا ٿيو توکي به مولا هي ٻڍاپڻ جو اثر؟

”تنهن جا ڪافر ٿا مزا ڪن ته غيرت ڏيکار،
تنهن جا طالب ٿا سهن درد محبت ڏيکار،
تنهن جا سالڪ ٿا مرن اڄ ۾ رحمت ڏيکار،
دوستي دشمني پنهنجيءَ تفاوت ڏيکار.
چو طرف کان ٿا چون يا خدا صدها ماڻهو،
اهڙي الله کان ايئين ڏي ڇگو آ ماڻهو!

”ڇوُ ته تو ٻن لهي ٻيو ڪير يتيمن جي نگاهه،
ٻين کي الله جي ٻانهن جي آ ڪهڙي پرواهه،
هو ڏانهن هيڏانهن ڦري آهيون ٿيا بيرهه بنواهه،
چوطرف نيٺ اچي سامهون ٿي تنهن جي درگاهه!
چو ته پئي ڪهڙي خدا وٽ وڃون فرياد ڪٿي،
پنهن جي ٻانهن کي خدا ڪري ڪوڏي ارشاد ڪٿي.“

يا خدا تون آهين خالق ڪ مان خالق تنهن جو،
يا فقط شاهد حق مظهر ناطق تنهن جو،
مون سان ڇا رشتو آهي خالق مطابق تنهن جو،
فڪر هن ۾ ٿو ڳري ۽ مري عاشق تنهن جو،
پاڻ ڪي مان ڇا چوان ۽ توکي ڇا دوست چوان،
ڇا همه نيست چوان مان يا همه اوست چوان؟

اي جنهين مون کي حياتي ڪئي عطا ۽ دل و جان،
اي جنهين مون کي عطا ڪيو فهم و گمان،
اي دل و جان جهان حاڪم بي چون و چنان،
منهن جي گستاخي مٿان خشم نه ڪر اي رحمان!
مون هميشه کان پري آهه سلامي تنهن جي،
مون ازل کان هي قبولي آ غلامي تنهن جي!

منهن جي شڪوه مان عيان آهه لياقت منهن جي،
ضعف منهن جو، جهل منهن جو ۽ حماقت منهن جي،
يا خدا ڏاڍي بُري آهه ٿي حالت منهن جي،
جا بجا جاري ڳلا آهه نهايت منهن جي.
جي ڳلا منهن جي ٿي مولا ته ڳلا ڪنهن جي ٿي،
جي ثنا منهن جي ٿي سائين ته ثنا ڪنهن جي ٿي؟

تنهن جي ماڻهن سان محبت آهي مذهب منهن جو،
تن جي تفريح ۽ خدمت آهي مطلب منهن جو،
حيرت انگيز جهان تنهنجو آ مڪتب منهن جو،
تو جهڙي رب جي پيداش آ منصب منهن جو.
جهڙو ڏي آهيان تهڙوئي مان تنهن جو الله!
ڪنهن نه حيدر کي جهان ۾ ڪيو پنهن جو والله!

متفرقه

مناجات

(درحق عمرالدين)

ٿا گهرون گڏجي دعا پاڪ جي ساراهه ڪري،
سايهٔ لطف و لطف تو مٿان الله ڪري!

اي برادر رهي شل تو سان سدا فتح قريب،
توکي رب شاد رکي تنهنجو سکي ساهه ڪري!

مرحبا بخت سنڌ کي ۽ مبارڪ توکي،
بخت تنهنجو پهلي آغاز نئو ماهه ڪري.

تو وڃايو آهي نعرو هتي اي سنڌي هاڻ،
ڪاميابي ڏسي انگلنڊ توکي وهه واهه ڪري.

آهي اميد وري ايندين پڙهي خط ۽ ڪتاب،
شوڪت ۽ چاهه سان علم و دل درياهه ڪري.

تون چڙهي ٿو وڃين سيني کي اڪيلو انگلنڊ،
ٿا ڪريون توکي روانو خدا همراهه ڪري!

مثنوي

نڙ کي سڻ ڪئن هو حڪايت ٿو ڪري،
۽ جدائن کان شڪايت ٿو ڪري.

مون کي جڏهانڪر وڍيو ٻوڙن مان ٿَن،
مرد ۽ زالون منهنجي دانهن کان رُئن.

اصل پنهنجي کان ٿئي جيڪو پري،
وصل جي لئي ٿو وري هردم مري.

سينو چاهيان هجر ۾ ٽڪر ٽڪر،
عشق جي دردن جي تان ڪريان خبر.

هر جماعت ۾ رُئان جئن عندليب،
ڪاٿي خوش ماڻهو ملن ڪٿ بدنصيب.

هرڪو پنهنجي راءِ موجب يار ٿيو،
دل جو دل اندر مگر اسرار ٿيو.

دانهن منهنجيءَ کان سندم ڳجهه دور ناهه،
ليڪ اک ۽ ڪَنّ کي سو نور ناهه.

جان کان تَنُ تَنَ کان جان پنهان نه آهه،
پر لقائي جان جو فرمان نه آهه.

آهه نڙ جي واءُ ناهي باهه آهه،
جنهن کي هي آتش نه، آهي ناهه آهه.

باهه عشقي آهه جا نڙ ۾ اچي،
جوُش عشقي آهه جنهن کان مئي پچي.

نڙ جي سنگت آهه وڇڙيل ساڻ ٺيڪ،
نڙ جي چيڪن ڪان پيو اندر ۾ چيڪ.

زهر ۽ ترياق نه جان ڪنهن ڏٺو،
يار ۽ مشتاق نه جان ڪنهن ڏٺو.

نه ڏکن سورن جون ڳالهيون ٿو ڪري،
مجنون ڪئن ليليٰ جي الفت ۾ مري.

حق اسان کي بخشيا نه جان ٻه وات،
هڪ ڪري ظاهر ۾ ٻيو باطن ۾ بات.

تون ٻڌين هڪ وات جي رڙ ۽ فغان،
هُو هوا ٻئي جي ٻئي منجهه آسمان.

قنبر

شاهه و گدا ڪري ٿو تنهنجو سلام قنبر،
رحمت وسي ٿي تو تي هر صبح شام قنبر.

هر طرف ڪان تلائن لاٿي آهي بهاري،
آب حيات پيئن ٿا خاص عام قنبر.

هر هڪ تلاءُ بيشڪ آئينه هو بهو آ،
آهي ڪيو سڪندر شايد قيام قنبر.

ڪهڙا نمڪ پريا هن قنبر جا آدمي سڀ،
پاڻي نمڪ پريو ٿا پيئن مدام قنبر.

پائن سفيد ڪپڙا چهرا هميشه چهرا،
ڪهڙو ڪلر جو آهي تاثير نام قنبر.

بي نون نه سمجهو قنبر آهي اُو مشڪ ۽ عنبر،
خوشبو ۾ تازه تر آ هر هڪ مشام قنبر.

سگداسي سندي سنهڙا چانديءَ مثل ٿا چلڪن،
هيڪار ۾ معطّر ڪن ٿا تمام قنبر.

منڙيون پيڙ جو ڏوڏيون بهه بيشمار آهن،
ڪائن وڏا نِنڍا ٿا سڀ عام جام قنبر.

اعليٰ دماغ ماڻهن لئي خوب هي جڳهه آهه،
آهي بدل ڌڙي تي عالي مقام قنبر.

ڪهڙا حسين ماڻهو قمبر جي شهر ۾ رهن،
حق تي ڪيو سَتون آ بيت‌الحرام قنبر.

ماڻھن جو آھہ وس ڇا – آھن پکي پريشان،
ڪاڻان پکين ڪي آڻي ماري ٿو دام قنبر.

آڙيون بدڪ ۽ ڪرڙا ھر ھر مٿان وڃن ٿا،
گھورن ٿا جان پنھنجي ھر ھر بنام قنبر.

ڏينڊن ۾ ڪائي ڪائـي ڪان ٽلھا ٿين ٿـا،
آخر ڪري ٿو تن کي پنھنجو طعام قنبر.

حيدر جـو ٿي سپاھي قنبر ٿيو شھنشہ،
اي دل حياتي ساري ٿي رھہ غلام قنبر!

●

همه اوست

(1)

عجب اسرار يا مولا رکيو تو نحنُ اقرب ۾،
ٿئين هر شيءِ سان شامل گم ٿئين هر دين مذهب ۾.

مڪان تنهنجو نه ڪٿ آهي مگر هر جاءِ حق موجود،
توئي ڪاشيءَ ۾ گنگا ۾ توئي مڪي ۾ يثرب ۾.

زبان منصور جيءَ ۾ جاءِ ڪيئي مُلن جي دل خوش ڪيئي،
ڪيو ڪن کي تو سرگردان منجهائيئي ڪن کي مطلب ۾.

ڪنئي ڪنعان چئي 'يا نوح انه ليس من اهلڪ'،
مگر آخر ۾ اول تنهن سان گڏ هنئين وقت آرڪب ۾.

ڏنئي منهن غيب اندر لن تراني چئي تجلي سان،
وڌءِ موسيٰ ڪليم الله کي توبه ۾ تائب ۾.

زمين ڪربلا تنهنجي نظر کان خوب واقف آهه،
ڏسي مقتل حبيبن جو ٿئين اهل مصائب ۾.

عجب هن رنگ رنگي تنهنجا سبحان الذي اسريٰ،
ڪرائيئي ڪاٿي احمد کي الاهي سير هڪ شب ۾.

يهودا کي مسيحا ڪيئي وئين ويجهو يهودن جي،
توفي چئي وري هن کي ڪيئي اعليٰ مراتب ۾.

ڪيئي قالوا بليٰ جي قيد ۾ قابو قرابت سان،
جڏهن داخل ٿئين تون چئي نفخت انسان جي قالب ۾.

توئي مسجد ٽڪاڻي ۾ توئي گبرن جي ٿاڻي ۾،
توئي ميخاني رندن جي تون واعظ ۾ تون مطرب ۾.

ٿئين اسرار ۾ اسرار آلانسان سري چئي،
ٿئين اثبات نفي اندر ٿئين اظهار غائب ۾.

ڪڏهن دشمن جو حامي ٿئين ڪڏهن پيارن جو حامي ٿئين،
ڪڏهن هيڏي ڪڏهن هوڏي طرف مغلوب و غالب ۾.

ڏسي تنهنجا عجائب رستا ٿيا عالم سڀئي غرق،
سندءِ توحيد ۾ تسبيح ۾ حمد ۽ تعجب ۾.

هوالاول هوالاخر هوالباطن هوالظاهر،
آهوئي آسمان ۾ ارض ۾ مشرق ۾ مغرب ۾.

فنا في‌الله جا پڙهه ڪجھ سبق حيدر ۾ غافل ٿي،
ضرورت ڪهڙي تو کي قيد ڪيو آ درس مڪتب ۾.

●

همه اوست

(2)

هر شيءِ ۾ حسن تنهنجو يا رب نظر اچي ٿو،
انڌين اکين جي آڏو پردو مگر اچي ٿو.

ڳولا ۾ تنهنجي يا رب ٿيو عقل ۽ وهم عاجز،
هڪ بي خبر گهمي ٿو - پيو موٽي گهر اچي ٿو.

تون هئين ازل کان اڳهون - تنهنجي ابد تي منزل،
ٿي وقت توکان حيران بي پا و سر اچي ٿو.

ڪاشيءَ ظهور تنهنجو ڪعبي ۾ نور تنهنجو،
والله سامهون سڀ ڪنهن کي تنهنجو در اچي ٿو.

گلشن ۾ حسن تنهنجو - بلبل کي تنهنجو سودا،
جنهن جي زبان مان دم دم لعل ۽ گُهر اچي ٿو.

تنهنجو وجود هر شي - تنهنجو مڪان هر جا،
تون مايه جنهن مان هر شي جِنّ و بشر اچي ٿو،

ڇاهين خبر نه آهي - ڇاهين خبر به آهي،
تنهنجي خبر جي اندر مون کي چڪر اچي ٿو.

تحقيق هڪڙو انسان ٻئي لاءِ آرسي آهه،
هر ڪنهن کي عڪس پنهنجو سوٽي نظر اچي ٿو.

حيدر جي دل ۾ سارو عالم سمائجي ٿو،
جڏهن جو تنهنجي اڳيان دلبر نظر اچي ٿو.

فاني زمانو

هر ڪنهن کي هلڻو آهه هي فاني وطن ڇڏي،
پيارا عزيز دوست ۽ گلشن چمن ڇڏي!

هن تختهء زمين کي هزارين وڃڻ ڇڏي،
هرڪو وڃائي وارو وڃي انجمن ڇڏي.

جڏهن ته روح پاڪ معطر بدن ڇڏي،
دنيا ۾ تنهن کي ڪونه گهڙي هڪڙي ڪن ڇڏي.

داخل هميشه لاءِ ٿئي خاڪ ۾ بدن،
ڪيئن سان همنشين ٿئي اهلِ وطن ڇڏي.

باقي خدا جي ذات ٻيو سڀ فنا فنا،
هر چيز اڄ سپاٽي هي حسن ۽ سخن ڇڏي.

جمشيد ڪاخ مان ويو ڪٽي خاڪ ۾ سرير،
جاهه ۽ جلال کي ڇڏي رنگي جمن ڇڏي.

چلپل جو چرچو آهه جهان چار ڏينهن بس،
هر ڪو عدم ۾ ٿو ٿئي داخل جشن ڇڏي.

ليڪن ڏسو هي ناز ۽ نڱيون پوڙهي زال جون،
ٻيهي پري سون کي ڌڪيو ٿي ڇڪن ڇڏي.

هن جو وصال آڻي پشيماني بوءِ بد،
راحت خوشي ۽ شڪر کي روح ۽ بدن ڇڏي.

حاصل ڪري منال ٿو البته گهري جو مال،
افسوس موت ساڻ فقط هي محن ڇڏي.

حيدر تون ڪر سفر جي ٻهر جيئين شاد دل،
ڳائي غزل ٿي خوش هي ڏکن جا سخن ڇڏي.

ٻه پاسا

مون عجب پوڙهو ڏٺو اڄ وقت سحر،
ٿي ڪيائين هڪ عورت سان هيئين دل خوش تر.
"تنهنجن زلفن ڪيو مست مُنکي،
ويو هوش جان سڙي ٿو جگر.

ليلي تون ۽ مجنون مان،
ميلو ڪرايو رب اڪبر.

مون کي خدا سان جوان ڪيو عشق،
تون پڻ اچين ٿي جوان وهه نظر."
چيو عورت "ڇا ٿو چئين ٻچڙا،
تون پل منهنجا ويچارا ڪر.

اٿ ٻيهه تہ تنهنجي ڏاڙهي تہ ڏسان،
سارين گهگهٽين ۾ هلايان خبر."
چيو پوڙهي: "خدا سان نہ ڪريان اهل،
مان ماءُ پيٽان ٿيس پاتو پٽر."

منهن پوڙهي جو ٿيو پيلو ۽ ڏاڙهي ٿي ڏکيس،
ٿي چيائين "توبه! توبه!" هر هر.
چيو عورت: "خدا جا صد بار شڪر،
مون جان جهان ۾ سوين هن بشر.

مان پڻ تو جان ٻاتي ٻپر،
تون پڻ مان جان گنگو ڇڇر."

حڪايت

اوڏ هڪڙي لعل ڪنهن رِيت مان لڌو ،
تنهن کي هن گڏهه جي ڳچيءَ ۾ ٻڌو .
جان ڏٺو ان لعل کي گوهر فروش ،
پيو تعجب ۾ ڏسي اهڙو گُهر .
اوڏ کان پڇياءِ قيمت لعل جي ،
جنهن چيو لائق ڏسي بخشيش ڪر .
چار پئسا جوهريءَ ڪڍيا هٿان ،
خوش ٿي ورتائين گُهر ٿي ڪيئين گذر .
اوچتو ليڪن هي دُرّ بي بها ،
پيو ڪري اُن جي هٿان ٿيو ٿي ٽڪر !
وائڙو ٿي جوهري واکو ڪيو ،
لعل توکي حيف آهي سربسر .
کهڙو گڏهه جي ڳچيءَ ۾ هوءِ مان ،
مون کي تون هنئين ساهه کان محبوب تر .
لعل جي پُرزن مان هي آواز ٿيو ،
توکي هي چئا ٿي ويو اي بدسير .
چار پئسا تو ڪئي منهنجي بها ،
منهنجي قيمت تي نه ڪئي تو ڪُجهه نظر .
شرم ۽ افسوس تو تي جوهري ،
هُو ته ويچارو هو مون کان بي خبر .
دم به تو بي قدر وٽ چاتم گناهه ،
بس انهي غيرت ۾ ٿي پيس ٿي ٽڪر .

قصيدو

(يادگار مسوري)

غلط خيال هي ماڻهن جو نيٺ مان سمجهو،
الا مون پاڻ ٿي بي پايه آسمان سمجهو.
اچو مسوريءَ ۾ آسمان جا پايه ڏسو،
هماليه نه چئو ٿنڀ بي گمان سمجهو،
ٽڪر ٽڪر سان ٿو ٽڪري جبل جي جنگ ڏسو،
فقط گهڙيءَ لئي هر هڪڙو پهلوان سمجهو.
ٿو هو قمر کي اُڏائي، هو آفتاب کڻي،
هو آهه محمل پروين هو سدره دان سمجهو.
عجيب جادو ٿو جبلن کي هت اُڏائي مٿي،
هي هڪڙو معجزو قدرت جو هت عيان سمجهو.
هو کوهه قاف جبل آهه، هو ڪڪر نه چئو،
قمر نه چئو هو پري منجهه پريستان سمجهو.
هو ماهه ڪڏهِن لڪي ٿو ڪڏهِن ٿو لاهي نقاب،
شهيد و شيفته تنهن تي سڄو جهان سمجهو.
هو ماهه آهه عزيزو ڪ آ عروس فرنگ،
بطرف عيسيءَ گردون نشين روان سمجهو.
ڏسو ته نوڪون هماليه ٿو ڪئن فلڪ کي هڻي،
هي مينهن ناهه اهو خون آسمان سمجهو.
هي خون سفيد ٿئي ٿو ڦري ٿو سبز ٿئي،
هي ڪيمياءِ حڪيم عزيز جان سمجهو.
ڏور کي هو ٿو زمرد ڪري ۽ لعل ڪري،
سندس هٿن مٿي سيماب زر سمان سمجهو.

ڏکر ڏکر تي ڪري ٿو شجر شجر ڦهڪو،
چمن چمن کي عزيزو جنان جنان سمجهو.

جتي ڪٿي ٿـــي وڃي سلسبيل ۽ تسنيم،
نـــہ نهر سمجهو اها ڪوثر روان سمجهو.

هي واهہ جو آ سعادت ۽ برڪتن جي رات،
سڀن سعيد ســتــارن جو اڄ قِران سمجهو.

هي مينهن جو آ رڳو نالو ٿا نغارن وڄن،
هتي هتي رهـيـو آهي وڏو رِوهان سمجهو.

فلڪ سِڪن جي عوض ۾ آهي گُهـَر افشان،
پکي پکي کي مسرت ۾ نغزخوان سمجهو.

هوا بهاري جي عيوض ٿـي وار سينگاري،
زمين جي سيني مٿان آرسـي عيان سمجهو.

ســتــارا جوش دعــا ۾ پڙهي پڙهي تسبيح،
وڃي مــراقــبــہ اندر ٿـيــا نهان سمجهو.

ڏسو تہ پردي جي هيڏي هتي حفاظت آهہ،
شريف پـــارســا بيگم هي مسلمان سمجهو.

خبر اٿو تہ ڪري ڪـيـر ٿو هتي پردو،
ڪکر قريب جي ڪاري لباس مان سمجهو.

وليڪ ۽ لاهيون ۽ چاڙهيون ڏسي مسوريءَ جون،
فلڪ ٿو ٻاري ڪڏهن برقي شمعدان سمجهو.

وٺي مچايو آ ڏوُ ڏوُ جـو گوڙ بہ گوان،
وڃي ٿو چـيـري هي آواز آسمان سمجهو.

گلن مٿي تـي ٻــڌو آ عمامہ مشڪ انداز،
ڪلي ڪلي ٿا مبارڪ ڏيـــن دلان سمجهو.

بسر ٿي رات خوشيءَ ۾ ۽ نيٺ آيو صبوح،
ٿو جام جم سان اڃي شمس درميان سمجهو.

شراب هاري ڪنهائين خراب ماڻهن کي،
وڃائي ويهي رهيا هوش ۽ ڌيان سمجهو.

فلڪ جو ماري ستون کي سو آهه هٿ ماريل،
۽ ڪيس شيفتهٔ مرشد مغان سمجهو.

شراب هيترو هاريل آ شمس جي چوڌير،
فلڪ جا پير پُسي ٿيا هن ارغوان سمجهو.

فضول خرچ جو نڪري ٿو هي نتيجو نيٺ،
گهڙيءَ ۾ ڪيس گدا انڌو ناتوان سمجهو.

پڌي ٿو چيلهه کي سندرو عصا اُنس هٿ ۾،
ڦري ٿو ساري فلڪ ۾ گهران گهران سمجهو.

مليس ڪجهه به نه ٿو خير ۾ شرابيءَ کي،
بکو ٿو سهڪي اُنس خشڪيءَ دهان سمجهو.

ٿو عاجزيءَ ۾ سڙي، ٿو ٻين کي ٻي سازي،
سڙڻ ۾ تاب کان تنهنجو جگر ۽ هان سمجهو.

ٿو هيڏو تاب ڪري ۽ وڃائي آخر تاب،
جو دوستو هي سبق آفتاب کان سمجهو.

غرض اسان جو وڃي چا ٿو تنهن ۾ سچ پچ، هاڻ،
بيان شادي مبارڪ جا کي نوان سمجهو.

اُنن تي تحفا اچن ٿا نظر ڪريو هوڏي،
هُو موتين سان ڀريل سارو ڪاروان سمجهو.

غريب اُنن کي وهي رهيو آ پگهر ڏاڍو،
ڪٿي ڀري کان اچن بار ٿا گران سمجهو.

اُنن تي کهل نه ڪئي آهه ڪجهه سخي بي رحم،
اُنهيءَ ۾ هن فقط پنهنجو شان مان سمجهو.

وڪوڙي ويو آهي سامان اُنن کي چوڌاري،
لڪي ويا غاشه ڀڳل پاڪڙا پلاڻ سمجهو.

فقط ڪپهہ تي ڏسڻ ۾ اچي مٿان تن جي،
جو مشڪ ۽ عطر مٿان ٿي وڃن زيان سمجهو.

هو شمس ناهہ، هي ماڻهن جي آ غلط فهمي،
انهيءَ ڪي ڪارواڙ ساري جو ساربان سمجهو.

ٿو ڪاروان جي مٿان، ڪاروان اچي گويا،
هي اهل دولت و همت جو امتحان سمجهو.

مون ڪهڙا ڪهڙا عجائب ڏٺا مسوريءَ ۾،
بيان تن جي ڪان قاصر سندم زبان سمجهو.

هو آسمان جـــي انــدر جهاز جنگي هـن،
هوا ۾ خوب پريل تـن جـا بادبان سمجهو.

زمين تي جاتي بہ گردن ڪشي عيان سمجهو،
اتـــي جهاز منجهان بــارش سـنان سمجهو.

جهاز ڳاري ٿو سرڪش جبل جي چرهيءَ ڪي،
پڄي ٿو پرزا ڪري ت:هن جا استخوان سمجهو.

جهاز پـيـا بـــہ اچن ٿــا سندس حمايت تي،
سپاهہ جـو بــڏو آواز ۽ فــغــان سمجهو.

چڙهي تـــي توب مٿان توب تير تـــي آ تير،
پيانڪ زلــزلــي انــدر سڄو جهان سمجهو.

خدا پناهہ اسان ڪي ڏي ههڙي آفت کان،
جو ٿو وٽ آهہ اسان فضل بيڪران سمجهو.

وساءِ مينهن مسوريءَ تي فضل ۽ رحمت جا،
اسان آ تنهن ڪي شرافت پريو مڪان سمجهو.

هتي رهن ٿــا قمر صورت ۽ ملڪ سيرت،
گلاب مـــثـــل سندن طبع مهربان سمجهو.

گلاب جـــن ۾ سدا آهہ خوشتري خوشبوءِ،
سحر ۽ شام فلڪ تن تـي درفشان سمجهو.

گلاب جن نہ ڏٺي آ خزان حياتيءَ ۾،
حيات جنهن ۾ فنا جو نہ ڪو نشان سمجهو.

نظر انهن تي فقط آ عبادتِ مخصوص،
۽ ڇهري تي جن کي مشهود اِنس و جان سمجهو.

هتي قيام ڪري ٿو سندم حبيب حليم،
هتي ئي منهنجي دل و جان جو آشيان سمجهو.

عجب نہ ڪائو ڪڏهن منهنجو جي هُو حامد آهہ،
مُنکي تہ هن جو هميشہ ڪان مدح خوان سمجهو.

ڪياءِ مون کي محبت مان پنهنجو محرمِ دل،
مُنکي ڪڏهہ بہ نہ ٿي دوست ميهمان سمجهو.

ڪياءِ غرق سچو هفتو مون کي احسان ۾،
مگر مان پهتس اچي سنڌ با امان سمجهو.

صبوح شام ٿي مون کي وٺي هليو باهر،
اکين جي آڏو ڦري ٿو مڪان مڪان سمجهو.

عجائبات هزارين ٿي مون کي ڏيکاريئين،
مجبو ڇا مان لڪان ۽ مان ڇا چوان سمجهو.

ذري ذري مان ڪيائين ٿي معنيٰ باريڪ،
دل ۽ دماغ سندس نيٺ بحر و ڪان سمجهو.

اثر ڪيو مون تي صحبت سان اهڙو نڪتہ شناس،
جو هاڻي مون کي بہ قدرت جو ترجمان سمجهو.

وٺي هليو مون کي هڪ شام طرف برف پهاڙ،
ڏسي مان رنگ گهڻو ڪجهہ خدا جو شان سمجهو.

خدا کي شوق آ رنگن جو آهہ هر رنگي،
۽ رنگ روپ هي باهر حساب کان سمجهو.

هي آسمان ۽ ڌرتي، هي درسگاهِ عظيم،
ڪتاب حق جو فقط هڪڙو داستان سمجهو.

بشر کي کھڙي آ قدرت جو شرح نقطہ ڪري،
جو نقطہ نقطہ ۾ بي انتها بيان سمجھو.

مگر تصور قدرت ۾ آهہ فرحت دل،
مگر ڪلام زبان راحتِ روان سمجھو.

هزار رنگ ٿو ڏيکاري آب بيرنگي،
اهائي حالتِ بيچون و بي چنان سمجھو.

پلڪ ۾ رنگ ٿهن ٿا پلڪ ۾ بيرنگي،
مثال ڪافي اهو دال ڪُن فَڪان سمجھو.

جهان سڄو آهي قدرت جو هڪڙو رنگ خيال،
تماشگاهہ جهان خوابگاهہ جان سمجھو.

سبق اهي هي جبل خوب پڻي پڙهيا آهن،
اڄ اوستاد ازل جا هو رازدان سمجھو.

سبق خير هنن پڙهيو آهہ تقوي جو،
هنن کي شوق وضو سان صفائي سان سمجھو.

بدن انهن جي مٿان آ سدا سفيد لباس،
اگرچہ رنگ سندن جان ۾ بيڪران سمجھو.

ڏسو هنن کي ادب سان قيام ۾ بيٺل،
مزو ۾ صحت انهن جي ادب منجھان سمجھو.

پڙهي پڪا ٿيا آهن هو درسِ خودداري،
تڏهن ٿي فيض آ جاري سندن هٿان سمجھو.

گُل ڪلهن تي کڻن ٿا هو باغ ۾ بُستان،
جو بيحساب ۾ بيحد هي بوستان سمجھو.

سندن مٿي تي ڏسو تاج ڪوهہ نور هزار،
صبوح شام شهاني لباس سان سمجھو.

هلياسين هيٺ ڏسڻ طرف منبعِ گنگا،
ڏسڻ جو شوق گھڻو مون کي مهربان سمجھو.

ڏناٿين ٻوٽيون ۽ گل بيشمار رستي تي،
ٻڌو نه هو مون سندن نام ۽ نشان سمجهو.

ڪي زهردار هيون ٻوٽيون ۽ ڪي نشيدار،
ڇهڻ انهن جو بدن لاءِ پُر زيان سمجهو.

بنفشه نازبو سنبل جو ڪو حساب نه هو،
گلن ڦلن جي نموني ڪي بي بيان سمجهو.

هزار موتيه سوسن گلاب چنبيلي،
ڪروڙ لاله و ريحان ۽ زعفران سمجهو.

پسي هنن جو پسارو لٿاسين هيٺ ۽ هيٺ،
۽ نيٺ ڪا مٿي آئي اکين اڳيان سمجهو.

هي ڪا مٿي نه ڇٺو هي نياگرا سمجهو،
هي آبشار نه سمجهو هي شيردان سمجهو.

هي ڪاري جهنگ کي چيري ڪري آڏو آڏ ٿو،
هي آسمان معليٰ ۾ ڪهڪشان سمجهو.

غلط مون سمجهو تجليءِ طور شايد ناهه،
هُو نور لحظه هو هي نور جاودان سمجهو.

حصول حضرت موسيٰ کي هُت ٿي محرومي،
هتي ته جيڪو اچي شاد و ڪامران سمجهو.

اُتر طرف ڏي ڏسو نور وادي ايمن،
اها سفيدي ڪنهين جاءِ جي مٿان سمجهو.

بهشت کي ڇڏي هت آيو آهه هڪ طائوس،
سيئي بهشتي ڪرن ٿا وڃان وڃان سمجهو.

بهشت شوق منجهان ٿي پيو آهي دوزخ،
پُر از تفڪر و تشويش باغبان سمجهو.

ڪري هي سير وري ساوُت وو آياسين،
جو خاص و عام وٽي فيض ٿو هتان سمجهو.

مان بيخيال ٿيو ويٺو هوس اندھ رات،
تہ سڏ حبيب مٺي جو مون ٻاهران سمجهو.

اڇان تہ ڇا ڏسان ٻاهر ٿيو عقل چرخ سندم،
مون ڪجهہ نہ سمجهيو خوابِ ناگهان سمجهو.

مون تڙتڪڙ ۾ ڇهيا عضوا پنهنجا هر هر ٿي،
مون ڇا مان ڇا ٿي ڏٺو ڇا ٿي ڇا منجهان سمجهو.

مگر ڪي جن ڪٿي آيا آسمان اندر،
مٿي ۽ هيٺ ستارا هوا عيان سمجهو.

پڙهي مون آيتِ ڪرسي ڏٺو مون ذڪر تي زور،
فقط خدائي مددگار هت ٿي مان سمجهو.

هي حال منهنجو ڏسي دوست منهنجو هت ورتو،
ڪيائين مون کي خبردار خير سان سمجهو.

ڇيائين مون کي هو هيٺ آهہ شهر دهرادون،
ستارا جيڪي ڇٺو ٿا سي شمعدان سمجهو.

هزار شڪر خدا جا ڪيا مون حيرت ۾،
مون پنهنجو ضعف ڏٺو حالِ ناتوان سمجهو.

ضرور آهہ حقائق جو هائي ڪجهہ اظهار،
لڪان ٿو شعر نوان مان مگر اوهان سمجهو.

مسوري ۾ نہ رهڻ جو آ حق غريبن کي،
هي خاص منزلِ حڪام و خاندان سمجهو.

غريب نيچ ملازم رهي ٿا گذران ڪن،
ڪُلها انهن جا ڀلان پير نردبان سمجهو.

غريب پورهئي هٿن جي ۾ جانفشان سمجهو،
امير عيش ۽ عشرت ۾ شادمان سمجهو.

عجيب آهہ هي تقسيم روزيء انسان،
سدا بهار ڪٿي ڪٿ سدا خزان سمجهو.

هتي تيار ڪيو ويو هو دار منصوري،
مُلن هو ڳولي لڌو واهه هي مڪان سمجهو.
مسوري ڇٺو هي مسوري آ دار منصوري،
جو دار هن ۾ رهن ٿا امير ۽ خان سمجهو.
مُلن جو نالو ٻــه دنيا ۾ ڪونه ظاهر آهه،
۽ شاهه وقت ســان منصور همعنان سمجهو.
هتي رهن ٿــا فرنـگي سپاهه ســو ۽ هزار،
ڏسڻ انهن جي ڪان دل منهنجي گلستان سمجهو.
هي ساري هند کي ٿا زير حڪم قابو ڪن،
هي پاسبان خــدائــي تــي پاسبان سمجهو.
صبوح شــام وچــن ٿــا نــغــاره ۽ قرناءِ،
هي اهل هند جي همت جا شرح خوان سمجهو.
هي هند لاءِ ٿــئــي شــال صور ٻـي ثابت،
جو مرده زندهه ڦري ٿين ٻُڌي اذان سمجهو.
گهڻن ٿا گورا ۽ گوريون عجيب لهجه ۾،
انهن جا بازو ڪليل ۽ ڇڙيل عنان سمجهو.
هنن کــي ساز تمدن جــا هــِن سڀئي موجود،
هو نيٺ هند جــا حاڪم ۽ قهرمان سمجهو.
اثر هنن جــي تمدن جــو واهه پــکڙي ٿو،
هنن جي راهه ۾ هندي چڱان چڱان سمجهو.
غرض مسوري جو سڀ حال رنگ شوق ڏسي،
نــہ هند سمجهو ولــي انـگليستان سمجهو.
ڀلا جو شام جــو بازار مصر جي ٿي کُلي،
هزارها هــتــي دلــگير ۽ دلــســتــان سمجهو.
فقط نظر سان ملي ٿو ڪنهين کي ياد آورد،
ڪنهين جي حضرتِ دل کي به رائـگان سمجهو.

حسين تير موافق ڪمان جان عاشق،
ملن ٿا ائين جيئن تير ۽ ڪمان سمجهو.

مزو اهو ئي ٿئي ٿو حصول الفت ۾،
اهو معاملو ايئين ئي آهه مان سمجهو.

اچي هزار ٿا ويهن ڪتاب گهر سامهون،
جي پيرسالہ هجن سي بہ نوجوان سمجهو.

گلي گلي ۾ ڦرن ٿا سوين پري پيڪر،
ارم ارم کان زيادهہ دڪان سمجهو.

فروخت مرد پيا ڪن خريد جنس لطيف،
هميشه بار خريديءَ جو تن مٿان سمجهو.

ڇٽي سين ڪي ڏسي آفتاب ڪي م ڇٽو،
بجاءِ باهہ جي پاڻيءَ جي سائبان سمجهو.

شڪم شريف گهڻن جي ڪي چائدان سمجهو،
گهڻن جي دهن مبارڪ کي پاندان سمجهو.

ڪڪر مٿي ٿا اچن ڪاهي مثل طوفان جي،
عجيب آهي هي تاثير دودمان سمجهو.

جي زرد رُو هوا اوّل سي ٿا ٿين گلفام،
گهرن کي صاف ۽ روشن گلاب دان سمجهو.

وليڪ ياد ٿو شبنم ڏياري هر آن ۾،
آ هر ڪنهين کي هتان هلڻو اڄ سڀان سمجهو.

اچي ٿو بيت مٿان بيت ۽ هزار خيال،
ٿيو آ حصہ مضمون ادا اچان سمجهو.

مگر صدا ٿو ٻڌان مان هي ڇئني طرفان کان،
لحاظ وقت جو ڇا ناهہ تو ميان سمجهو.

زهي سليم طبيعت زهي بديع ڪلام،
ڪلام حيدر خوشگو جو قدردان سمجهو.

ڪنهين نہ سنڌ ۾ اهڙو سخن چيو ڪڏهين،
هي اوستاد سخن جو فقط بيان سمجهو.
ڪري ٿو ناز بڪو ديرو اڄ مسوريءَ تي،
جو هڪڙي مرد خُدا جو همت آستان سمجهو.

قصيدو

(في مدح حامد علي خان)

بهاري آهه دنيا ۾ ۽ جنبش آ گلستان ۾،
هوا مشغول آهي جا بجا تفريح انسان ۾.
لڏي ٿي شاخ پر ميوه بيابان ۾ ڪ بستان ۾،
رهي ٿي محو ڏينهن ۽ رات جو عشرت جي سامان ۾.
گلن ۾ ڏسجي ٿو جوش، جواني صبح خندان ۾،
شراب ۽ مشڪ ٿئي گڏ ڪيا اٿن مغز پريشان ۾.
زمين زرخيز پهري آهه خلعت اڄ زمرد جي،
آ رنگين دُرِّ عمان ۾ پريل لعل، بدخشان ۾.
عيان فصل بهار آهي چمن صحرا ۾ ميدان ۾،
نه جود، حق ڪيو محدود آ نوروز ايران ۾.
پکين ۾ آهه چه چه ڏين پڙڪا ڪَرن بازيون،
پيچي ٿُو هن جي گولا ۾ وجهي هو هن کي گردان ۾.
وهن ٿا هاڻ ٿارين تي لِڪَن هڪ ٻئي جي ڪنيڙين ۾،
گڏن چهنبن ۾ چهنبون ڏين سؤ سؤ بازيون هر آن ۾.
هوا خوري تي نڪرن ٿا هزارين عاشق ۽ معشوق،
ڪي راند يون ٿا چمن ۾ ڪن، ڦرن ٿا ڪي ايوان ۾.
ٿُپراڻا داستان پنهنجا ٿا ڪولن پنهنجي دل خوش ڪن،
ٿُهو هن کي آفرين ٿو چئي هو ڏئي ٿو بوسه تاوان ۾.
جتي ڪٿ آهه پيدا عشق بازي ۽ نظر بازي،
نوان انجام ٿا ونجن گلن جي اوٽ پنهان ۾.
سياڻي صبح اول خبر هت ملجانءِ دل منهنجي،
خبر نا منهنجي حالت کهڙي ٿيندي ليل، هجران ۾.

محبت ۾ ڪو مست آهي صنم ۾ ڪنهن جو دست آهي،
ڪڏهن دلبر جي دامان ۾ ڪڏهن پنهنجي گريبان ۾.

عرض هر سيني ۾ آهي هوايءَ عشق حرڪت ۾،
غرض هر بوٽي ٿي ٻهڪي گلن ۾ برگ جنبان ۾.

حياتي هي هئجي باقي، هئجي خوش جام ۽ ساقي،
اي ساقي دير ڇڏ باقي ۽ وجهه ساغر کي دوران ۾.

سچي قدرت ۾ آهي رونق افزائي ارم وانگر،
ٿيو آ جوش جنت ۾ پيو آ رشڪ رضوان ۾.

مگر ڇا ڪان هئي عيوض خوشيءَ جي آهه غم ظاهر،
مگر ڇا ڪان هئي آ ساري مجلس غرق ارمان ۾.

مگر فصل بهاريءَ ۾ گهلي بادِ خزان ڪهڙي،
ڪٿان بادِ خزان آئي وڌو جنهن باغ نقصان ۾.

ٻڌايو دوستو مون کي هي باعث ڪهڙو ارمان جو،
ٻڌايو آهيو ڇو هن حال حيران ۾ پريشان ۾.

ٿي ٻڌجي دور ڪان اڄ نغز خواني عندليبن جي،
مگر آثار غم هين تن جي آوازِ غزلخوان ۾.

هي باعث غم الم جو ڪهڙو ۽ هي قاعدو ڪهڙو،
هي نسبت ڪهڙي آهي راڳ ۾ ۽ چشمِ گريان ۾.

ڇو هر ڪنهن ڇهري ۾ ظاهر گراني آ ۽ دل‌تنگي،
ڇو بارِ غم پديد آ اهل مجلس جي دل و جان ۾.

مون آخر سڀ سبب سمجهو مون آخر قاعدو ڄاتو،
اچي ويو بس قصو ساروئي منهنجي فهم و عرفان ۾.

ڪو وڇڙي دوستن کان دوست ٿو اڄ يا سپاٽي ۾،
ڪو دلبر عاشقن کي ٿو ڇڏي اڄ ابر باران ۾.

هي مجلس الوداعي آ ڪ بزمِ مرثيه يارو،
هي شعر آ ڪنهن سندي تعريف ۾ تعظيم ۾ شان ۾.

حياتــيءَ ۾ آ پــهــريـــون آزمـــودو اڪين ڪي،
جـــو زردي آهه ظاهـــر چهرهٔ حامد علي خان ۾.
هــي دلبر دلستان پنهنجو هي جاني باغبان پنهنجو،
گلن ڪـي بلبلن ڪي ٿو چڏي هت حال حرمان ۾.
مڪمل مــدح هن جي ناهه منهنجي حد امڪان ۾،
ثنا هن جـي ۾ هرگز ناهه طاقت ڪـــچ ثناخوان ۾.
لهذا مون کي رخصت ڏيو سندس عيبن جي اعلان ۾،
قلم کي ڪجهه هنر عيوض وجهان عيبن تي جولان ۾.
هي صوفي آهه صوفين ۾ غـريـب اهـلِ غريبان ۾،
هي هندن ۾ آ هـنـدو مـسـلـم آ اهـلِ مسلمان ۾.
نـہ هرگز مسخري سمجهو عزيزو هن کي عصيان ۾،
هو آهــي اهــل حڪمت آزمــايــل بحر عرفان ۾.
اڇان تــو هن جــي عيبن تي تحمل سان پٽو يارو،
وجن جيئن لفظ منهنجا هر ڪنهين جي گوشهٔ جان ۾.
خــدا ترسي ۽ همدردي ۽ درويشي ۽ خــوش خُلقي،
اهي ئـي عـيـب آهـن منهنجي ممدوحِ سخندان ۾.
اڃا پڻ ڪجهه گهڻا هِن دوستن کان مان لڪايان ٿو،
صداقت رحــم دل عادت شرافت فيض و احسان ۾.
محبت بــا وفــائـي ۽ هــمــه گـيـري طبيعت جي،
۽ علم و حــلــم مجلس ۾ تحمل صــبــر طوفان ۾.
ايا حيدر تون بس ڪر ڇا ٿو سمجهين ڇا ٿو فرمائين،
تميز آهي نــہ توکي ڪـــچ فضائل ۾ ۽ عصيان ۾.
تو جيڪي عيب ٿي سمجهيا سي في الواقع هنر نڪتا،
هو آ آهلِ هنر اهــل تــقــي ظــاهــر ۾ پنهان ۾.
جو آ هن جــي گــلا ۾ غرق آ بهتان ۾ هذيان ۾،
جو هن جـو عيب گــو آ مبتلا سمجهوس يرقان ۾.

عجب مون کي نہ ٿيندو ٿئي اگر حامد علي تنهنجو،
الله العالمين حامد ٿيو احمد جو قرآن ۾.
رهين تون شاد بيگم پنهنجي سان پرديس ۾ گهر ۾،
رهي شل تو سان بيگم خوش محرم ۾ ڪ شعبان ۾.
ازل کان تنهنجي حصي ۾ هي آئي پارسا بيگم،
محبت تو لئي آنديئين جئن در شاهوار مرجان ۾.
هو آهي بخت تنهنجو ۽ تون آهين بخت هن جي لئي،
هو تنهنجو ساهہ سانديي ٿي تون هن جو ساهہ رک جان ۾.
هنن جي دشمنن کي راهہ حق تي آڻ تون يا رب،
يا جلدي وجهہ انهن کي سرنگون زنجير و زندان ۾.
خداوندا تصدق پنهنجي يڪتائيءَ جي قدرت جي،
هي جوڙو رک حفاظت ۾ سعادت ۾ زعفران ۾.
بحقِ احمدِ مرسل امام انبياءؐ ڪل،
جو آهي صاحب لولاڪ اشرف ذات انسان ۾.
بحق حيدر صفدر شجاعت جاهہ جنهن جي کان،
آ لرزش قبرستان ۾ تپش تخت سليمان ۾.
بحق حضرت خيرالنساء و بضعة احمد،
محبت جنهن جي قدرت آ وذي الانس و الجان ۾.
بحق حضرت حسنين شاهہ لؤ لؤ و مرجان،
آ ماتم جن جو برپا دائما انسان ۾ حيوان ۾.
بحق انبياء و اولياء و ايمہٌ ايمان،
بدولت جن جي شاغل خالق آ تسبيح سبحان ۾.
تون پورا ڪر سڀئي حامد علي ۽ سندس بيگم جا،
مطالب دين دنيا جا رهن الطاف و احسان ۾.
خداوندا دعا منهنجي کي ڪر مقبول شفقت سان،
جو وصفِ عفو و احسان جي ضرورت آهہ يزدان ۾.

سوال آ ڪار انسان جو اجابت فرض آ ٿنهنجو،
اهو ڏسي فرق آهي عبد انسان رب رحمان ۾!

●

شعر

اگرچه منهنجو وطن ۽ مرار آهه عرب
مون کيئي پيرا ڪيو آهه سير ڪفرستان۽

●

’تحفهٔ سنڌ‘ ڪتاب پورو ٿيو

آزاديءِ قوم

(مخمس)

”مرا دردے ست اندر دل اگر گويم زبان سوزد،
وگر دم در کشم ترسم که مغز و استخوان سوزد“.

انتساب

هڪ هڪ هندستانيءَ ڏانهن

بياتا گل بر افشانيم و مئی در ساغر اندازيم
فلک را سقف بشگافيم و طرح نو در اندازيم
اگر غم لشکر انگيزد که خون عاشقان ريزد
من و ساقی بهم سازيم و از پايش بر اندازيم.
— حافظ

حيدر بخش الهداد خان جتوئي
(ساڪن بکو ديرو، ضلعو لاڙڪاڻو)
سنڌ پراونشل هاري آفيس، ويسٽ ڪچا،
حيدرآباد سنڌ.

ٻيو ڇاپو مارچ 1947ع

آزاديءِ قوم

يہ لاش بے کفن اسدؔ خستہ جان کی ہے
حق مغفرت کرے عجب آزاد مرد تھا
— غالب

عام خيال :

1

ڪهڙو هي شور ۽ آواز آ آزاديءِ قوم
ڪهڙو راڳ آ نئون انداز آ آزاديءِ قوم
بيوقوفن جو فقط ناز آ آزاديءِ قوم
ديس جي لاءِ دغاباز آ آزاديءِ قوم
هان خبردار! خلل ساز آ آزاديءِ قوم .

2

قيد ، قرباني : اهو راڳ ۽ رنگ آهي ڇا
خواب جي زيست2 ۾ ناموس ۽ ننگ3 آهي ڇا
عيش عشرت ڇڏي خونريزي ۽ جنگ آهي ڇا
هند جو ماڻهو ڇريو مثل پتنگ آهي ڇا
اي شرربار4 شررساز5 آ آزاديءِ قوم .

[اشارو: انگ=انگريزي؛ پ=پارسي ؛ س=سنسڪرت؛ ع=عربي؛ هه=هندي]
1- (پ) نمونو. 2- (پ) حياتي . 3- (پ) بي مانائي .
4- (پ) چڻگون وسائيندڙ . 5- (پ) چڻگون ڪندڙ .

3

واھ دھمان ۽ ڏڏکو آ عملداريءَ ۾
وھ ورقار[1] آھ حڪومت سان وفاداريءَ ۾
ڇا مُيَسّر نہ آھي نوڪري سرڪاريءَ ۾
کھڙو نقصان آھي قوم سان غداريءَ[2] ۾
ڇا جي ٻڪ ٻڪ آ تگ و تاز[3] آ آزاديءَ قوم.

4

ڇو ٿا انگريز تي ڪاوڙ ڪبو ھندي ھر ھر
پنھنجا پائر ٿين آھن جي بني نوع بشر[4]
پاڻ کي مان ڏين ٿا جو رکن ٿا نوکر
جانور کان بہ بتر[5] ڪونہ ٿا سمجھن اڪثر[6]
ڇاھي جي پاڻ تي طنّاز[7] آ آزاديءَ قوم.

5

ھندي چاليھہ ڪروڙن جا نگھدار ڪبار[8]
ٿا چون سولجر[9] آھن ھتي پنجاھہ ھزار[10]
واھ جرئت آ جوانن جي ۽ بندوق ترار
ھر ھڪ آ اٺ ھزارن ئي ڪنن جو مختار[11]
خوش رھن ھرھڪ غمار[12] آ آزاديءَ قوم.

1- (ع) جاھہ ۽ جلال. 2- (ع) دغابازي، نمڪ حرامائي. 3- (پ) ڊڪ ڊوڙ. 4- (ع) بني نوع بشر= انسان ذات. 5- (پ)=وڌيڪ خراب. 6- (ع) گھڻو ڪري. 7- (ع) ٺوڪ ڪندڙ، ناز نخري سان گھمندڙ. 8- (ع) ڪبير جو جمع=وڏا. 9- (انگ) انگريز سپاھي. 10- جنگ جي زماني کان اڳ، معمولي طرح صلح جي حالتن ۾. 11- (ع) مالڪ. 12- (ع) ٺوڪ ڪندڙ.

6

قومي آزادي ملي وئي ته چڱي البته آ
ٿورو نقصان انهيءَ ۾ آ گهڻو فائده آ
ڪوشش ان طرف ڪبي، دل ۾ پيو اهڙو په آ
ڇا ڪري سگهبو، ڇڻو هڪڙو، پڇي پيئي ڇه آ
اَلوداع! اڄ مگر اي ناز آ، آزاديءَ قوم.

7

ڪٿي انگريز جو لشڪر ڪٿي ديسين جو جٿو
ڪير ٿيو ڦاڙي وڃي پنهنجو جبل ساڻ مٿو
جي مٿو ويو ته بچو ڇا پيو، ڪم سارو لٿو
هندواڻين ڪي اهو عقل اچي ڇا ڪان نٿو
خون ريز1 آ، ڦٻڪ انداز2 آ آزاديءَ قوم.

8

هرڪو انگريزي حڪومت ۾ سکي آ سڌريل
ڇانو انگريز ۾ آسيس ڪيو هي پلپل
آخرت تائين هلي هيءَ حڪومت هت شل
سُوراجي! 3 نه ڪپي تنهنجي هي بڪ بڪ هل هل
ڇا هي! انگريز جي ڦيماز 4 آ آزاديءَ قوم.

1- (پ) رت ڇاڻ ڪندڙ. 2- (پ) تير انداز. 3- (س) خود حڪومت، آزاد حڪومت جو طالب، سپاهي. 4- (ع) نوڪرياڻي.

9

جنگ جهيڙن کي ڇڏي گڏ ڪريو جيڪر پئسو
اهڙو سچار، سدا ڏهل ۾ نوڪر پئسو
مائٽ اهڙو نه ڀيو جهڙو برادر! پئسو
پئسو جنهن کي نه لهي ڪوهه جي اندر پئي سو
هند ۾ ڪوهه نه ڀيو ساز 1 آ، آزاديءَ قوم.

10

اي اچو ديس جي ڀائن کي هدايت ڪريون
هند ۾ چاهي، هلو سير، ولايت ڪريون
عيش عشرت وٺي خوش دل کي نهايت ڪريون
قوم انگريز جي هر طرح حمايت 2 ڪريون
جن جي ”مس“3 ”ميم“4 جو اِغماز5 آ آزاديءَ قوم.

11

جاهل آهن اهي انگريز 6 کي جي ڪن دشمن
پاڳل آهن جي نه ٿا پنهنجو وطن لنڊن ڪن
قوم انگريز جي رمزن کي ڪي سڏ ريل سمجهن
هنديئو! جلد حوالي ڪيو تن تن من ڌن
جن ڪيو بند هر آواز آ آزاديءَ قوم.

1- (پ) اوزار. 2- (ع) مدد. 3- (انگ) ڪنواري ڇوڪري. 4- (انگ) پرڻيل زال. 5- (ع) ناز، نخرو. 6- انگريز لفظ مان مراد سلطنت شاهي جا حامي انگريز آهن ۽ نه عام انگريز.

12

ڪڇ ڪرڻ گهرجي تہ انگريز جي خوشنوديءَ لئي
ڪڇ مرڻ گهرجي تہ انگريز جي بهبوديءَ لئي
ڪڇ جئڻ گهرجي تہ بس ديس جي نابوديءَ لئي
قوم جي ڪاري ڪرڻ لاءِ، نہ محموديءَ 1 لئي
خوار زار 2 آهہ، نہ اِعزاز 3 آ آزاديءَ قوم.

13

سرڪش 4 آهي جي طبيعت تہ ڇا اڙٻنگ ڪريون
داخل انگريز جي لشڪر ۾ ٿيون جنگ ڪريون
قوم آزاد ڪٿي آ تہ هلي تنگ ڪريون
پاڻ جان تن کي غلاميءَ ۾ وجهون ننگ ڪريون
فقط انگريز جو حق ناز آ آزاديءَ قوم.

14

هندي هر چيز بري آ، رَوِشون 5 ڪل جنگلي
ديسي ڪپڙي ۾ لڳي ماڻهو تو بلڪل جنگلي
بوئي گل هند جي جي جنگلي، آهي دلبل جنگلي
جا بجا ڇو ٿا ڪن آزاديءَ جو هل جنگلي
سور مٿي جي لئي ساز آ آزاديءَ قوم.

1- (ع) نيڪي. 2- (پ) مصيبت ماريل. 3- (ع) عزت.
4- (پ) سخت. 5- (پ) هلتون.

15

واهہ جـي آهہ ولايت جـي لـذّتـن ۾ لـذّت
ڇا ڏجي ڇالڪو ۽ ڇـا شـان شرافت راحت
ڻـاهـي نـازڪ بـدنـن لاءِ خـدا هـي نعمت
پڻ ڪدر پوش سڄڻ پنهنجي ڏسي خوش قسمت
جن جو بس باعث اِعـزاز آ آزاديءَ قوم.

16

اهل ذوق اچّـو، رکـو تازه و تـر محفل کي
ڪجهہ جوانيءَ جي غنيمت مان ڪيو خوش دل کي
غرق ڪيو مئي[1] جي مزي نشـّي ۾ هر مشڪل کي
طرز هـن سان ڏئي ڪيو دوستو طي منزل کي
بلبل عشق جـي لئي بـاز آ آزاديءَ قوم.

17

ڪاهلي سـاڻ جواني هـي ڇـو برباد ڪريون
ڇو نہ شيشي سان صنم[2] شوخ سان دل شاد ڪريون
۽ نوان عيش جـا انداز ڪي ايـجـاد ڪريون
سـاهـہ آزادي جـي آزار کـان آزاد ڪريون
عيش لئي عـَقرب[5] آهـواز[4] آ آزاديءَ قوم.

1- (پ) شراب. 2- (ع) بت، معشوق. 3- (ع) وڇون. 4- ايران ۾ هڪ شهر جتي جا وڇون تمام زهرناڪ ٿيندا آهن.

18

عيش آسان آ، اگر رنج ۽ محنت ناهي
نه پرواه، اگر همّت ۽ حشمت ناهي
درد سر آهي، سزا آهي، حڪومت ناهي
زينت آ طوق1 غلامي، اها ذلت ناهي
کهڙو ٺڪساٺ آ ٺڪساز آ آزاديءَ قوم.

19

شاعرو! عشقيه آشعار2 اچو ناهيون ڳايون
رڱ گل3 سان پر بلبل کي پڏون جهولايون
ميڪده4 ملڪ ڪريون، دل صدمن سان لايون
جو مليو هاڻ مليو، پيو رڳو ڳالهيون رايون5
قيد آ، ڪوڙ جو آواز آ آزاديءَ قوم.

20

نيٺ هن لنبي حڪايت جو خلاصو6 سمجهو
دور دنيا کي عجب رنگ ۽ تماشو سمجهو
دل کي هر عيش ۾ عشرت ۾ لڳايو سمجهو
حور ۽ جنّت جو فقط سهڻو دلاسو سمجهو
ڪهڙي مڪّار آ دمباز7 آزاديءَ قوم.

---

1. (ع) لوهه جي ڪڙي جا اڳي غلامن کي پڌندا هوا؛ ڳچيءَ جو زيور. 2. (ع) شعر جو جمع. 3. (پ) رڱ، تند. 4. (ب) شرابخانو. 5. (پ) راءِ، خيال. 6. (ع) حاصل ڪلام، جوهر، نچوڙ. 7. (پ) مڪار، فريبي.

21

شام ”جمڪاني“[1] ”ڪلب“ ۾ هلي ڪجهه ڪار ڪيو
خوب پتّن جي ڳڻ ۽ ڳوت، جُوا يار ڪيو
ٻخت ڪارو[3] ئي اٿو ”ٻرج“[4] ۾ ويچار ڪيو
راڳ جو روپ جو هر تار جو پرچار ڪيو
مالڪونس[5] آهه نه شڌهتار[6] آ آزاديءَ قوم ۔

22

رات ناٽڪ ۾ هلو ناٽڪ ڏي آهي دنيا
زندگي ڪوڙ آ اونده آ ”سنيما“ کان سوا
ڇا سوا روپيو ڇا رنگ تماشا چرچا
حيرت ۽ قهر جو نظارو ڪنن ٻالا آ
جنهن جو آواز نظر ناز آ آزاديءَ قوم ۔

23

ڇوٽ سنگت ۾ پئڻ چروٽ ۽ سگريٽ کپي
پاڻي پيئڻ سان سدا ڪيڪ ۽ بسڪيٽ کپي
ڇا هي پاڻي ٺلهو، سوڍا کپي لمليٽ کپي
چاءِ ۽ پان سپاري سان ڀرڻ پيٽ کپي
تندرستي کپي، ڇا راز آ آزاديءَ قوم ۔

1۔ (انگ) عام جام جتي ماڻهو ڪسرتن ۽ راندين ۽ وندر لاءِ گڏ ٿين۔ 2۔ (انگ) انجمن، جماعت۔ 3۔ خدو پتو۔ 4۔ (انگ) پتن جي راند جو نمونو۔ 5۔ (هه)، 6۔ (پ) راڳن جا نالا۔

24

پاڻوڊر 1 لائي ڪيو زالون اڇو منهن پنهنجو
حسن ۽ رونق ۽ جلوو ڪٿي بازر ٻرسيو
سينو ٻانهون ۽ ٽنگون ڪولي گهمو، آ صرفو
آهه تهذيب نئين، شرم حيا ويا ڇا ٿيو
مڇلي 2 فيشن 3 جي لئي قاز 4 آ آزاديءَ قوم

25

شاهه زالون رهو، صدبار مبارڪبادي
بند سڀ ٽوڙي وٺو جلد ۾ جلد آزادي
جيئن چون: نيٺ وٺي مرد جي گادي مادي
ليڪ آزاديءَ قوم! اِن ۾ اٿو برٻادي
جهنگلي زالن جو سرانداز 5 آزاديءَ قوم۔

26

جيڪڏهن نوڪري ناهي تہ حياتي بار آهه
ٿو لڳي زهر زمانو، پيءُ پڻ بيزار آهه
ڏاج ڏوڪڙ ڪان سوا پڻي نہ ميسر ڪنوار آهه
موت پڻي آهه مري ويو، ٿيو ڪاٿي غار آهه
البتہ موت بجا ساز آ آزاديءَ قوم۔

1۔ (انگ) اٽو، خصوصاً ، هڪ نفيس خوشبودار اٽو جو زالون (۽ ڪي مرد) منهن ۽ ٻانهن تي هڻندا آهن۔ 2۔ (هہ) مڇي۔ (ناچو ڦرندڙ ڇوڪريون پڻ مڇلي نالي سان سڏبيون آهن۔) 3۔ (انگ) طرز، دستور، پوشاڪ، غذا وغيرهہ جو۔ 4۔ (ع) هڪ ڍنڍ جو پکي۔ 5۔ (پ) رئو۔

27

نوڪري ناهه ميسر تہ وڪالت ڪي وٺو
هي شريف آهه ڏنڌو سڀ ڪان، شرافت ڪي وٺو
بدمعاشن 1 جي ۽ خونين جي حمايت ڪي وٺو
جي مليو پئسو تہ سڀ ڪڇ ٿيو عدالت ڪي وٺو
پئسي سان ماڻهو ترو تاز 2 آ، آزاديءَ قوم!

28

آ فقط سوئي زميندار لقب جو حقدار
جنهن جي هارين تي غريبن تي سدا مار آ گار
ڏينهن جو محو 3 شڪار آهه ۽ رات او ۽ نگار4
دل قرض سان گهٽي، علم هنر کان بيزار
توڪي چا چا تي مگر ناز آ، آزاديءَ قوم!

29

وهہ مزيدار خوش آطوار 5 نہ آ شاهوڪار
وياج تي وياج - اها آهي سندس ساهہ جي تار
سمجهي واپار حياتي تہ، حياتي واپار
چلم ۽ بنديون، ڊگريون ۽ مساڻ آخرڪار
هان قرضدار دغا باز آ آزاديءَ قوم!

1- (پ) بدچال، اهو ماڻهو جنهن جو گذران خراب ڪمن جي آمدني مان هجي. 2- (پ) تازو توانو. 3- (ع) غرق. 4- (پ) معشوق. 5- (ع) طور جو جمع، نمونو.

30

اگــــر انـگريــز ڇـــڏي ٻـــي ويــو پروا ناهي
ڪونہ ڪــو ڌاريــو سگهو هند تي ايندو ڪاهي
تنهن اڳيان ڇٺو ائين هـٿ جوڙي ۽ ٽوپي لاهي
”جــي ”هجـُور آئـَين، توکي ڏٺــي آندو آهي
”تو ڇڏايو اڇيءَ دمباز آ آزاديءَ قوم.“

31

طبع پنهنجي ۾ آ نـامـردي غـلامــي مـُضِمـَر 1
آهہ نــامــرد ســـدا مـحـو مـصيـبـت، مـُضطـَر 2
تنهن کــان انگريــز جــوان جــي غــلامــي بهتر
وقت ڏاڍو پيو خوش گذري، گهڻن کان خوشتر
خود انهن کان جتي مـُمتاز 3 آ آزاديءَ قوم.

32

نائـــڪ انـگريــزپـرسـتي ڪئي دشـوار 4 آهي
ڇا جــي لئي پيرپــرستي کــان مگر عــار 5 آهي
ڪوُچي ڪوُچي 6 تــي ڏسو پير جي دربار آهي
جتي فـيـض آ گهڻو پر پئسي جي درڪار آهي
منڪر آ موُذي آ خـّراز 7 آ آزاديءَ قوم.

1- (ع) سمايل. 2- (ع) پريشان. 3- (ع) عزت ڪيل.
4- (پ) ڏکيو. 5- (ع) عيب، شرم. 6- (هہ) گلي گلي.
7- (ع) موچي، ڪنجوس.

33

هنديڻو ڪجھ وڏو سرڪاري لقب ۽ لڌو مان
"سَرَ"1 لقب ۾ ٿو لڳي البته ڪجھ وقت اڃان
"راءِ" ۽ "خان بهادر" ٿيڻ آهي آسان
ڪافي ٿي چار ڪم ٿي ديس خلاف آهن هان
شرف ۽ شان سان ناساز آ آزاديءَ قوم.

34

صاحبن کي ڏيئي دعوت ۽ ڪرايون شڪار
بندوبست اهڙو ڪيو جو ٿي وڃي خوش سرڪار
جهنگ ۾ رنگ لڳن خوار ٿئي بمبئي جي بزار
چيڙ جا ميڙ اچن، آنَّ ـ خرارن جي هار
هزار آ مار! اِعواز 2 آ آزاديءَ قوم.

35

اي وزيرن جي ڪيو خوب خوشامد خوراڪ
اي وزيرن جا ٿيو اڙدلي پيرن جي خاڪ
ناهه ڪڏهين بس ڪيو جن جي قلم ڪم ناپاڪ
ديس جي لاءِ ڪڏهن ٿي نه سندن دل غمناڪ
جاهه تنخواهه سان ناساز آ آزاديءَ قوم.

1ـ (انگ) انگريزي لقب جو نالو (Sir) = سائين، حضرت. 2ـ (ع) غريب ٿيڻ، مشڪل ٿيڻ.

36

نوڪرو! بخت سندو واهه جو بالا آهي
نوڪريءَ تي نه آ ويساهه، ونو گهر ناهي
زيردستن جي مٿي تي هٿو سڀ ڪم لاهي
ڪم انگريز جو هلندو پڇو پروا ناهي
پنهنجو ڇا ٿو وڃي ڇا ناز آ آزاديءَ قوم.

37

نوڪرو! رُعب [1] رکو خلق جي لعنت 2 هي سهي
ديسي هر چيز بري آهه محبت هي سهي
شان شوڪت سان رهو، وقت تي رشوت هي سهي
نه ملي ڪيچ ته غريبن جو بيو رت هي سهي
جو انهيءَ ۾ ئي سچو راز آ آزاديءَ قوم.

38

ڇا هي جي هند غريب آهه ۽ ڪنگال آهي
ڇا هي جي هند غلام آهه ۽ بدحال آهي
ڇا هي جي هند ڪي ڏارين ڪيو پامال آهي
خوش جهان آهه اگر پانهنجو خوش حال آهي
نڪو انگور نه آلواز 3 آ آزاديءَ قوم.

1- (ع) هن جو اُچار ذري گهٽ "روب" جهڙو آهي:
دپدبو، دهشت. 2- (ع) ڦٽڪار. 3- لوز جو جمع: بادام.

39

ڇا ھي جي روٽي ُرڪي لاءِ ھزارين ٿا سڪن
ڪيئي ٿا قيد ڪسن، ڪيئي پيا ننگا ٿا ڦرن
ڇا ھي جي سيءَ ۾ ولھ ۾ ٿا سوين ساھ سڪن
ناھ پرواھ اگر رنج و محن 1 ۾ آ وطن
رنج آ روٽي ۽ ُخباز 2 آ آزاديءَ قوم.

40

ڇا ھي جي ڪاٿي صفا ُسڃ وسي ٿي ۽ ڏُڪار
جا ٿي آن آھ ڇا، ڇوڏن جو لڳل آ لاچار
مائرون بر ۾ ڦٿا ڪن ٿيون سڪيلڙا پار
۽ جدائي ۾ جلي ڪن ٿيون ھلاڙو ھن پار
ڇا ھي موت ۽ ڇا راز آ آزاديءَ قوم.

41

ديس لئي جن به ڏني جان، ڪيو قيد قبول
ٿيا گھٽو خوار حقيقت ۾ ڪري ڪار فضول 3
نہ ٿيا ھيڏي نہ ھوڏي نہ ٿين ڪڇ به حُصوُل
نہ ٿيا راھ خدا ۽ نہ ويا راھ رسول
حرڪتن ڪان اي پنهل باز آ 4 آزاديءَ قوم.

1۔ (ع) م زير، ح زبر — محنت جو جمع: تڪليفون، بلائون. 2۔ (ع) بورچي. 3۔ (ع) ف پيش — بيفائده. 4۔ (پ) ڪاڻ باز اچڻ = ڇڏڻ.

42

کهڙي هل چل ٿي هلي: مذهب انسانيّت
نه نبوّت نه خلافت 1، نڪو اوتار 2 آيت 3
نيڪ ٿيو، نيڪي ڪيو؛ ٽوڙيو عداوت نفرت
ڪفر ۽ دين ٿئي گم! عجب آهي نوبت
هاڻ هئي، ڪهڙو هي الغاز 4 آ آزاديءَ قوم.

43

اتحاد آهه ٻلا ڪهڙي، محبت ڇا هي
پيار انسان سڀئي! هي نئين حرفت ڇا هي
ڇا هي اخلاص ۽ خوش خلقي، مروّت ڇا هي
هندو مسلم جو ٿئي ناهه ته طاقت ڇا هي
ٿاهه شرط آ ته دغاباز آ آزاديءَ قوم.

هندڪو خيال:

44

حيف هندن ڪي سڀئي ويد 6 وساري وينا
اوم 7 آمبرت 8 ڇڏي مايا 9 جي سنهاري وينا
ڌرم ڌارين جو ڳنهي پاڻ ڪي ڳاري وينا
ٻون ٻارت ۾ مليڇن 10 ڪي نه ماري وينا
ڪيو تڏهن هند مان پرواز آ آزاديءَ قوم.

---

1. (ع) نبيءَ جي جانشيني. 2. (س) هندن جي خيال موجب ڀڳوان جو انساني صورت ۾ دنيا جي سڌاري لاءِ اچڻ. 3. (ع) نشاني (خدا جي)؛ قرآن جو جملو. 4. (ع) ڳجهارت. 5. (ع) ٻلمانسائي. 6. (س) علم (خدا جو)؛ هندن جو پاڪ ڪتاب. 7. (س) ايشور جو سڀ کان پاڪ نالو. 8. (س) آب حيات. 9. (س) دنيا جنهن کي دوکو سمجهيو وڃي. 10. (هه) غير آريه، نيچ آدمي.

45

هر مسلمان برو آهه بلا ديس مٿان
ناڻگ ٿاري ۽ کيو ماري مسلمان بيجان
پاڻ جان پاڻ کي سمجهن ٿا ڏسو ذات انسان
گاڏيون ماتائون هجن ها ته سندن هندستان
جن جي پوڄا ۾ سڄو راز آ آزاديءَ قوم.

46

ٿا مسلمان گهرن حق حفاظت[1] جي لاءِ؟
ته نه، هند مٿان دور حڪومت جي لاءِ
ڪاٿان ڀارت ۾ اهي آيا مصيبت جي لاءِ
ته ڪان انگريز ڀلو ڀائي آ ڀارت جي لاءِ
ڪُٺ ڪڏ ۾ پئي جو ساز آ آزاديءَ قوم.

47

ڇا مسلمان مُنا ڇا لڳي ڀارت مندر
ٿا وٺن ملڪ خلاصو ٽڪر ۽ ٿين همسر؟[2]
ڇو مسلمان نه ڪريون هند ۾ ٽُڪر ٽُڪر
يا هميشه ٿي رهن پانهنجا هاري نوڪر
ڇا مسلمان ۽ ڇا ناز آ آزاديءَ قوم.

1- (ع) بچاءُ. 2- (پ) هڪجهڙو.

48

آهه کھڙو ٻه مسلمان، نه وهاريو ٻير ۾
تن جي نالي کي نشان کي نه ڏيو جا گھر ۾
عربي لفظ اچي وات ۾ يا دفتر ۾؟
چئو مسلمان مليڇ آيو گھڙي مندر ۾
ڪني ٻولي ڪنو آواز آ آزاديءَ قوم

49

ساڌئو! ڪلجُگ[1] آهي ٻڌو گيتا[2] سندو راڳ
آڌياتم[3] ۾ ڏريو ڌيان پراپت ٿئي ڀاڳ
هار ۽ جيت، سُک ۽ ڏُک جو اٿو ساڳيو ئي ماڳ
پاپ ۽ پُنِّ اٿو ڀيد[5]، گڻ[6] کي ڏيو آڳ
رکو سنڪلپ[7] سندو ساز آ آزاديءَ قوم.

50

ٻرهما[8] اُتپتي[9] پرُوتن[10] پڻ جي ڪئي آهه
پالنا وشنو جي هٿ آ شوجي ٿو ڪئي ساهه
ڌار سمجهو نه اهي، سڀ مٿان ايشور آهه
ايشور ڪيئن ڪري ٿو سگهي الله سان ناهه
جنهن جي پُرشن[11] سان ٿي دمساز آ آزاديءَ قوم.

1- (س) هندن جي خيال موجب چئن جڳن مان آخري جڳ. 2- هندن جو پاڪ ڪتاب. 3- (س) پرماتما، دنيا جو روح. 4- (س) حاصل. 5- (س) ڏوڪو. 6- (س) وصف، نيڪي. 7- (س) خواهش، آرزو. 8- (س) پرميشور، شخصي حيثيت ۾، اها هستي جنهن مان هرچيز جي پيدائش ٿي آهي. 9- (س) اتپتي ڪرڻ=پيدا ڪرڻ. 10- (س) وجود، پيدا ٿيل شيءِ. 11- (س) آدمي.

51

آتما 1 آهه جي پرشن 2 ته ڀيو ڪڇ نه ڪپي
ڪوئي شل مايا جي ٻنڌنن ۾ نه اٽڪي نه ڪپي
پريتمو! سرڳ ۾ آنند ونو نام جپي
شاشوت 3 ڌرم جا هي ٻول ڪو ساڌو ئي جهپي
چور ٺڳ آهه، رسن باز 4 آ آزاديءَ قوم.

52

پار جو ٻار پڙهي ۾ ئي ڪرڻ سات ڪپي
نوجوانيءَ ۾ پڙهڻ ٿورو، گهڻو ناٽ ڪپي
نوڪري مهل ڪپي ذات، ڪٽڻ ڪاٽ ڪپي
نوڪري وئي ته پيڇن 5 ڀوڳ 6 ڪپي، پاٺ ڪپي
هر آوستا جو اهو راز آ، آزاديءَ قوم.

53

سال پنجاهه ڪروڙن جو اهو گيان 7 آهي
هندو وانگر نه ٻئي ڪنهن کي ٻڌي 8 ڌيان آهي
هندو ويدن کان ئي يورپ جو وڏيو ماڻ آهي
چٽ آ دشٽ 9 آ جو جو به مسلمان آهي
کهڙي مسلي 10 جي هي بڪواز آ آزاديءَ قوم!

1- (س) روح. 2- (س) خوش. 3- (س) سچو، قديمي، آريه ڌرم. 4- (پ) بازيگر. 5- (س) پوڄا، عبادت. 6- (س) پڪل چيز جا ٻتن تي چاڙهجي يا انهن جي اڳيان رکجي. 7- (س) علم. 8- (س) عقل. 9- (س) بدچال، ڪمينو. 10- مسلمان کي نفرت وچان هندو سڏيندا آهن.

54

مسلمانکو خيال:

اي مسلمانو! ڏسو هر طرف ۾ ڌيان ڪيو:
ڪنهن دستور سپيئي ملڪ مسلمان ڪيو:
ڪنهن دستور سان مات اُمّت شيطان1 ڪيو-
سڀ دليون مغز مروڙي سگهو يڪسان2 ڪيو3
ديـن جي لاءِ دغاباز آ آزاديءَ قوم.

55

هاءِ اي هندي مسلمانو مسلمان ٿيو
پنهنجي الله جي عزّت جا نگهبان ٿيو
خون ڪُفّار4 جي سان لعل بَدَخشان5 ٿيو
نيث ڪيچ مُستَحق6 رحمت رحمان7 ٿيو
ربّ عالم جو اهو راز آ، آزاديءَ قوم!

56

اي مسلمانو! پڪو پختو ڪيو ايمان کي
جاءِ هرگز نه ڏيو وَسوَسه8 شيطان کي
ناس ڪيو شعبدهٔ9 فلسفهٔ يونان کي
هر هنر لاءِ خبر لاءِ ڏسو قرآن کي
جنهن جي هر نقطه ۾ سو راز آ آزاديءَ قوم!

1- (ع) اُمت شيطان مان مراد تمام غير مسلمان آهن. آدمشماري، مسلمان: چاليهه ڪروڙ؛ امت شيطان: هڪ ارب سٺ ڪروڙ. 2- (ب) هڪ جهڙو. 3- تڏهن ته سڀ ماڻهو مسلمان ٿيندا (حالانڪ هي ڳالهه ناممڪن نظر اچي ٿي. 4- (ع) ڪافر جو جمع. 5- وچ ايشيا ۾ ملڪ جتي جا لعل مشهور آهن. 6- (ع) حقدار. 7- (ع) اهو جنهن جي مهربانيءَ جي حد نه هجي. 8- (ع) ڪا شيءِ جا دل ۾ وڌي وئي هجي، برو خيال. 9- (ع) جادو، فريب.

57

ڪوئي جي مرد فهيم 1 آهه سراپا 2 احسان
ٿئي نازان جنهين هستيءَ تي زمان، ذات انسان
پل هجي سڀ ڪجهه، آهيس جي مُلاّن ۾ گمان
ته، تڙار آ هٿي، هوڏي 3 آ جهنّم ٿي مڪان
خوني ڪفّار جو مجتاز 4 آ، آزاديءَ قوم!

58

ٻئي طرف چور آ، ڪوڙو آ، ستمگر 5، بدچال
جو پچائي ٿو وجي پاڙيسري پاءُ جي زال
پر جي مُلاّ عقيدن 6 کي مڃي ٿو هر حال
تہ گنهگار لئي الله غفور 7 آهه بحال
ڪفر جو مجمع 8 آعجاز 9 آ آزاديءَ قوم.

59

ذڪر معراج 10 آ معراج سعادت 11 راحت
کهڙي بهتر مگر آ شق قمر 12 ڪان حجت؟ 13
صبح جي وقت، شب قدر 14 وسي ٿي برڪت:
علم هيئت 15 غلط آ: ڪيئن ڦري ٿي رحمت؟
دشمن دين نظر باز 16 آ آزاديءَ قوم.

1- (ع) سمجهدار. 2- (پ) سڄو سارو. 3- ٻئي جهان ۾. 4- (ع) چٽل. 5- (پ) ظالم. 6- (ع) مذهبي اصول جي مڃتا. 7- (ع) معاف ڪندڙ 8- (ع) ميڙ. 9- عجز جو جمع: عادتون، طبيعتون. 10- ڏاڪڻ (نورجي) جنهن جي وسيلي، مسلمانن جي خيال موجب حضرت رسول هڪ رات ستن آسمانن ۽ عرش تي ويو ۽ خدا سان ڳالهايائين ۽ عجيب و غريب نظارا ڏٺائين. 11- (ع) خوشي، آنند. 12- (ع) چنڊ چيرڻ. مسلمانن جي خيال موجب حضرت پيغمبر آڱر جي اشاري سان چنڊ کي چيرڻ جو معجزو ڪري ڏيکاريو هو. 13- (ع) دليل، ثابتي. 14- (ع) قدر (طاقت) جي رات جا

60

قائي قـرآن جـي پڙهي کي بـه قرآن سمجهو
"شـر"1 "شيطان"2 کي پڻ آيت3 رحمان سمجهو
ڪچ نـه آن لفظ اڳيان صـورت انسان سمجهو
هي قـصـو ڪـڏهـن نـه آ غير مسلمان سمجهو
پـوچـا قـرآن جـي ۾ راز آ آزاديءَ قوم.

61

فـقـط انـگـريـز مـسـلـمـان سنگتي سونهن
چا هي قرآن جـا آحڪام اگـر رد ڪيا تن
چا هي جي ناس مسلمان حڪومت ڪئي تن5
ٿا نـماز ۽ حج ۽ روزه جي ڪڏهن منع به ڪن؟
جن ۾ اسلام آ هـر راز آ آزاديءَ قوم.

قرآن شريف موجب هڪ هـزار مهينن کان بهتر آهـي. هي رات رمضان مهيني ۾ چوڏ ۾ اچي ٿي. 15- (ع) تارن ۽ سيارن جو علم (Astronomy). 16- (پ) نيڪ بد کي سڃاڻندڙ.

1- (ع) خرابي، فساد. 2- مسلمانن جي خيال موجب ابليس هڪ وڏي مرتبي وارو جن هو. جڏهن الله سڀني فرشتن ۽ جنن کي حڪم ڏنو ته آدم کي سجدو ڪيو، تڏهن ابليس انڪار ڪيو. پوءِ خدا ڪيس پنهنجي درگاهه مان لوڏي ڪڍيو. انهيءَ وقت کان وٺي ابليس (شيطان) آدم جي اولاد کي گمراهه ڪرڻ ۾ مشغول آهي (۽ شايد گهڻي قدر ڪامياب ٿيو آهي). 3- (ع) نشاني، قرآن جو حصو. 4- چاڪاڻ ته اهي لفظ قرآن جي متن (Text) جو حصو آهن. 5- ياد رهي ته اڪثر انگريزي سلطنت مسلم حڪومتن مان ئهي آهي.

62

هند ۾ چاهي، هلو مڪه ڏي، الله جي گهر 1
ڪوڙي دنيا ۾ ادا ڪڇ ڪيو عقبيٰ 2 جو ثمر 3
ڪوڙ آ ڏوڙ آ: ميڙي ڏنو انگريز کي زر 4
ٿا ڇڏي ڪاٿي نه اسلامي حڪومت جو اثر 5
حجّ ۽ روزه ۽ نمـاز 6 آ آزادي ء قوم ۔

63

آهه بندش تي بدل مذهب اسلام، ايمان
بي لغام آهه جو انسان سو آهي حيوان
بند برقع ۾ رکو بيبيون هر وقت ميان
آ زمانو بُرو، نڪري نه وڃي مال هٿان
ڇو زڙن لاءِ غلـيواز 7 آ آزادي ء قوم ۔

64

پانهنجي لاءِ هي تحريڪ 8 خطرناڪ آهي
پانهنجي لاءِ هي تحريڪ سچ ۽ خاڪ آهي
هندو تعداد ۾ زور آهه ۽ چالاڪ آهي
آڏو اسپين قري ۽ ڪئي دل چاڪ آهي
قوم هندوئي سان همراز آ آزادي ء قوم ۔

1۔ بيت الله ۔ 2۔ (ع) ع پيش ـ ٻي دنيا. 3۔ (ع) ميوو، مال ۔ 4۔ (پ) سون، ناڻو. 5۔ ياد رهي ته اُن وقت حج تي اٽڪل ۾ هزار روپيه خرچ ٿيندو هو جنهن مان وڏو حصو ريل، موٽرن، جهازن رستي انگريز جي گهر ويندو هو ۔ 6۔ مهم جي تشديد لاءِ معافي طلب ـ مصنف ۔ 7۔ (ع) سرڻ پکي ۔ 8۔ تحريڪ آزادي ء هند ۔ 9۔ اسپين ۾ مسلمانن ست سؤ ورهيه حڪومت ڪئي ۔ آخر ۾ يورپ جي عيسائي حڪومتن گڏجي انهن کي پورو ڪيو. 10۔ (پ) دوست ۔

65

انگريزکو خيال:

نہ هجي هند ۾ انگريز تہ ڇا ڇا ٿئي ها
هندو مسلم جو گلو ڪاٽي ها، ڪاٽا ٿئي ها
مسلم الله جو نالو ڪٿي رُسوا 1 ٿئي ها
هند جو ملڪ سڄو خون جو دريا ٿئي ها
ڪهڙي ڳالهہ آهہ ۽ ڇا راز آهہ آزادي قوم؟

66

جاهلن کي آ نوازيو ۽ سڌاريو انگريز
ظلم ڪان زور ڪان آ ملڪ کي ٺاريو انگريز
شينهن ٻڪري گڏ ڪي ڪارايو وهاريو انگريز—
پوءِ بہ ڇٺو ٿا تہ ڪيو ملڪ مان ڌاريو انگريز؟
پوءِ بہ آواز آ بڪواز آ "آزاديءِ قوم"؟

67

هنديئو! علم هنر ڳوليو، سڌاريو ڪڇ چال
اي اوهان کي ٿا ڪپن ان ۾ اڃا ڪي سو سال
پانهنجي ذمّي اوهان جو آ سڌارو ۽ سنڀال
چٽّ ۽ ڦٽّ چڱو آهہ بدلائي هر حال
ڪٿي چٽّ ۽ ڪٿي انداز آ آزاديءِ قوم؟

1- (پ) خرار.

68

حال ڇا هو اڳي، تاريخ ڏسي ڏيو رايو
کوهه کوهه تي نئين نواب ۽ راجا تايو
قوم هندي سندو انگريز وڏو آ پايو
هان! ڀلي شينهن پڙهايو، ڦري ڪانڌ آيو!
وڏي نندي جو اڄ آواز آ "آزاديءَ قوم!"

69

ڇو نہ پوڇا جو، ٻتن جو ٿئي شيدا 1 هندي
هر جڳهہ مسجد آ، مندر آ، هويدا 2 هندي
ڪيا غلاميءَ جي لئي پرماتما 3 پيدا هندي
تنهنجي تقدير ۾ زنجير آ، قيد آ، هندي!
ڪاٿي هندي ۽ ڪٿي ناز آ، آزاديءَ قوم!

70

هنديئو! ڇا ٿي ڪپايو ٿا پيا مغز ۽ مس
مغز پر ڪاٿي آٿوَ، اندر آ پٿر يا خس 4
هندين کي اگر آ عقل تہ آ نقل جو بس
حڪم انگريز مجي ڪيئن نہ هندي بيوس!
ڪيئن ڀلي ۽ ٿو چوي: "ناز آ آزاديءَ قوم!"

1- (پ) عاشق. 2- (پ) ظاهر، پڌرو. 3- (س) خدا، اعليٰ روح. 4- (پ) ڪک.

71

فقط انگريز حڪومت جو سزاوار 1 آهي
هندي ننڍو ڪ وڏو پنهنجو پرستار 2 آهي
پنهنجي جهنڊي جي ڪٿي ڪانهي نه للڪار آهي
پنهنجي نالي جو جهان ساري ۾ ڏڪار آهي
خوف جنهن کان ليڪن آ، راز3 آ آزاد ئيءَ قوم.

72

رڪيل آهن: اي وڪيلن کي نگهدار4 نه چئو
پنهنجا هشيار: هي سردار تمندار 5 نه چئو
اُمت 6 آهن اهي پنهنجي: هي عملدار نه چئو
هندي ڪجهه جنس شرافت جا خريدار نه چئو
ڪنهن حوالي ڪريون جا ساز آ آزاد ئيءَ قوم؟

73

چاڙهون ٿا خوب سياسي سيڙهي چاڙهيون لاهيون
پنهنجي وس آ ته ڪنهين قوم کي ڏاهيون ڍاهيون
ملڪ کي اونڌو ڪريون يا سنئون جيئن چاهيون
هندو مسلم جو ٿئي ناهه! اسان مٺا آهيون؟
مٿل آهي ته سندو ناز آ: آزاد ئيءَ قوم.

1- (پ) لائق. 2- (پ) غلام، ٻانهو. 3- (پ) ڳجهه، گم شيءِ. 4- (پ) سنڀاليندڙ (انصاف جا). 5- [پ] وڏي لشڪر [تمن] جو مالڪ، سردار. 6- [ع] قوم، ٻوئلڳ.

74

هند جي جند چڏيون ڪٿ مٺي مارئي ڪان سواءِ
ڪيئن هٿ ملڪ اچن ٿا رت هارئي ڪان سواءِ
ڪيئن رڪ ٿو نهي اوّل ۾ پگهارئي ڪان سواءِ
هندي چا چاڙي پٽ ڪان ۽ پڪارئي ڪان سواءِ
خالي ڪوڪو فقط آواز آ: ”آزاديءَ قوم!“

75

روح جي عين صفائي ۾ آ انسان جو ڪمال
۽ بدن ڪي ملي مٽي ٿيو گدڙن جي مثال
هنديئو! خوش رهو هن حال ۾ بي فڪر و خيال
قوم انگريز ۽ پيارت ۽ زر ۽ مال ۽ سنڀال
چوءِ تہ ديوانہ 1 دغاباز آ آزاديءَ قوم.

76

نہ جتي علم هنر آهہ، نہ قدر سخن 2 آهہ
اِتحاد آهہ جتي خير 3، نہ حبّ وطن آهہ
نہ دل زندهہ ڪٿي آ، نہ ڪلهي تي ڪفن آهہ
خوف انگريز ڪي ڪهڙو جتي هي انجمن آهہ
جت غلاميءَ ۾ سچو راز آ آزاديءَ قوم.

---

1. [پ] چريو. 2. [پ] شعر، ڪوتا. 3. [ع] چڱ ڪجهہ بہ نہ.

77

شاعرانہ خيال :

حيف حيدر هـي ڪلام آهہ، مگر آهي ڇا
پـاڪ آزادي مـتـان اهـڙي نـظـر آهي ڇا
تـون تہ آزاد طـبـيـعـت هئين پر آهي ڇا
هي غـلامـيءَ ۾ غـلامـيءَ[1] جو اثر آهي ڇا
جنهن ڪرائي نظر انداز[2] آ آزاديءَ قوم ۔

78

شعر ههڙي ڪان تـہ هئي توکي خموشي بهتر
تنهنجي بڪ بڪ جي گلا ٿي هلي گهر گهر در در
هاڻ ڪـڇ طرز سـخـن ڦير ۽ آڻ اهڙو اثر
جو مُدَبِر[3] بہ چون مست ٿي: حيدر! حيدر![4]
نظم[5] هي ناهہ، هي اِعجاز[6] آ آزاديءَ قوم!"

79

هـمـنـوا ![7] هاءِ جو محدود ٿي طاقت منهنجي
وَرنه[8] اَفـلاڪ اُڏائي هـا عزيمت[9] منهنجي
آ بُـري طَـرزِ حڪايت، نہ حڪايت منهنجي
بُري قسمت ٿي، بري نـاهـہ طبيعت منهنجي
پاڻهنجو درد دل و آز[10] آ آزاديءَ قوم ۔

1- هي مصنف جي نوڪريءَ جي زماني جو نظم آهي۔
2- (پ) نہ ڪرڻ=ڇڏڻ۔ 3- [ع] ملڪي، سياسي معاملن ۾ ماهر۔ 4- [ع] شينهن۔ علي المرتضيٰ جو لقب ۽ مصنف جو تخلص۔ جوش خروش جي موقعن تي مسلمان حيدر! حيدر! جا نعرا هڻندا آهن۔ 5- (ع) شعر۔ 6- [ع] معجزو۔ 7- [پ] رفيق۔
8- [پ] نہ تہ۔ 9- [ع] ارادو۔ 10- [پ] اچ، آس۔

80

قيدِ ”حبِّ وطن از ملڪِ سُليمان خوشتر“
زخمِ ”خار وطن از سُنبل و رَيحان خوشتر“
يوسف مصر نہ شد با همہ فرمان خوشتر
همچنين گفت: ”گدا بودنِ ڪنعان خوشتر“
واهہ هي گفتہ 1 شيراز 2 آ آزاديءَ قوم۔

81

شاد شيرازي رهي هند ۾ حيدر خوشتر
بيوقوف آهہ تہ پئي پانهنجو اڪثر خوشتر
ٻئي جي محلات کان آ پنهنجو ڪچو گهر خوشتر
ڏارئين زربفت 3 کان آ پانهنجي کدّر 4 خوشتر
جهڙي ڪپڙي جي لئي ٻزّاز آ آزاديءَ قوم۔

82

تند ڳاڏيءَ جي تکي تيز آ تلوارن کان
چيڪ چرخي جي ڪڏي ڪيڪ ٿي سردارن کان
ٿا شهنشاهہ ڏکن چرخي سبب ٻارن کان
هي خبر جانچو ولايت جي نگهدارن کان
جن جي هر ملڪ ۾ ممتاز آ آزاديءَ قوم۔

1۔ (پ) ٻول۔ 2۔ هن مان اهلِ شيراز مراد آهي: ايران جو مشهور شهر جتي وڏا شاعر ٿي گذريا آهن: حافظ، سعدي ۽ عرفي وغيرهہ۔ 3۔ (پ) ڪيمخاب، ڪپڙو سون ۽ پٽ جي تندن سان ٺهيل 4۔ (هہ) اهو ديسي ڪپڙو جو هٿ جي ڪتيل سٽ مان هٿ جي آڏاڻي تي اُڻيو وڃي۔ 5۔ (ع) ڪپڙا وڪڻندڙ (بجاج)۔

83

جـگر شـيـر نـه آهي تـه اهـا جنگ سهي
تيزي تـازيءَ 1 جـي آگر ناهه خر لنگ 2 سهي
غيـرت ۽ شـرم اگـر طبع نه آ ڍنگ 3 سهي
هان مگر ڪچ ڪريو بي لذّت ۽ بي رنگ سهي 4

ننڍڪائي ڪري نـاسـاز آ آزاديءَ قوم.

84

جنهن هوا ساهه جي لئي، سچّ بصارت 5 جي لاءِ
جنهن فضا 6 ماده7 جي حرڪت 8 ۽ عمارت9 جي لاءِ
آهه آزادي ائين مغز جـي طاقت جي لاءِ
آهه آزاديءَ قـوم ايئن شـرافـت جي لاءِ

دلنواز آهه سر افـراز 10 آ آزاديءَ قوم.

85

اي دلارام، 11 جهان، دهشت12 دسرت13 وڪرم14
شـوڪـت شـاهه جـهـان، اڪبر اعظم جا دم
اي نگهه جنهن جي فلڪ کي ڪري درهم برهم 15
صـورت عـزّت ۽ تـفسـير محبّت، اي صنم!

اي به صد ناز ڪڏهن باز آ 16 آزاديءَ قوم.

1- (ع) عربي گهوڙو. 2- (پ) منڊو گڏهه. 3- ڍونگ، ڪوڙو ڏيکاءُ. 4- جيئن هي شعر آهن. 5- (ع) ڏسڻ جي طاقت. 6- (ع) کليل ميدان، پولار (Space) 7- (ع) اها شيءِ جنهن مان پيون شيون ناهيون وڃن (Matter). 8- (ع) چرپر. 9- (ع جوڙجڪ. 10- (پ) وڏي مان وارو. 11- (پ) دل کي آرام ڏيندڙ معشوق. 12- (ع) دٻدٻو. 13- [س] سورج بنسي خاندان مان اجوڌيا جو راجا، رام جو پيءُ.

86

انگريزن ڏانهن:
بيشڪ آهين گهڻا صاحب جن جا احسان
لاهي هرگز نه سگهون فوني جي فن جا احسان
شيڪسپيئر 1 جا ۽ علمن هنرن جا احسان
زور سيني کان غلاميءَ جي مزن جا احسان
وارو آيو هيئنئر انداز آ آزاديءَ قوم.

87

ليڪ، انگريزو! ڪڏهن ياد ڪيو ياد احسان
جي اوهان جي مٿان آهن پي ڪيا هندوستان
کهڙي انگريز نه ڪاڏو آ هتان نيمڪ نان 2
اي نمڪ کائي حلالي ٿيو، بنجو انسان
هي تقاضا 3 آ، اهو راز آ آزاديءَ قوم.

88

صاحب انگريزو! پڙو هنديءَ وحشي 4 جو ڪلام 5
جو ڪري پئي کي غلام آهه، حقيقت ۾ غلام
هان، مگر هند جي جيئن کي ڏيئي رنج ۽ دام 6
کهڙي محلات ۾ وهندا وٺي آنند آرام
جنهن جي ئي لاءِ سبب ساز آ آزاديءَ قوم.

14- (س) وڪرماجيت (بهادر): هندوستان جو راجا. اڪثر هندن جو سنبت هن کان شروع ٿئي ٿو. 15- (پ) هيٺ مٿي. 16- (پ) ٻه: وري اچڻ.

1- وڏي ۾ وڏو انگريز ناٽڪ نويس. 2- (پ) ماني، روٽي. 3- (ع) طلب. 4- (ع) جهنگلي. 5- (ع) شعر. 6- (پ) ڦندو، ڦاهي.

89

غمڪده 1 آهه جهان، آهه اگر دل دل ۾
پنڊ آ2 جو نہ گري پئي ڪي ڏسي مشڪل ۾
ڏنڀر3 آ جو تـو وجهي زخم خوشيءَ ۾ ڪل ۾
خون چنبڙيل آ سدا دست و دل قاتل ۾
ڪچ نہ ڪچ درد ۾ دمساز 5 آ آزاديءَ قوم

90

ڇا جون هي لنبيون تقريرون، هي غوغا ڇا هي
”حق هر قوم جو آزاديءَ و صلح آ“ ڇا هي5
اي انهن اعليٰ اصولن سندي دعوا ڇا هي
هند هڪ ملڪ نہ آ، قوم نہ آ ڇا، ڇا هي
ڇو مگر قيد سندن ناز آ آزاديءَ قوم؟

91

اي اسيرن اڳيان انگريز خبردار، نہ آ
دردمندن جي ڪڍهن دانهن ٿي بيڪار نہ آ
قيد جان آهه، پر آواز گرفتار نہ آ
هند سرڪار مٿان ڇا وڏي سرڪار نہ آ
جنهن هٿ انجام ۽ آغاز آ آزاديءَ قوم!

- (ب) ڏکن جو گهر. 2- انسان ناهي. 3- (ب) کهاڙي. 4- (ب) دوست. 5- ائٽلانٽڪ چارٽر ڏانهن اشارو آهي.

92

دولتمندن ڏانهن:

اهل دوست 1 جو مثال ايئن ئي سمجهُو سمجهن
جيئن دريا ۾ ڪو ٻيڙيءَ تي ڪري سير و جشن
ويهه ماڻهو ٿا سندس آڏو لُڙهن، غرق ٿين
ليڪ مَتوقّع ۽ جڳهه هوندي بچائي نه انهن
جشن ۽ سير سندس ساز آ آزاديءَ قوم (آ).

93

يا جيئن ڪو ٿو رکي ٽوپيون پنجاهه هزار
ڪئين قميصون، ليڪن پاجاما ۽ جتين جي بزار
گهه گدامون، ۽ آنن جا ٻه اڪيچار خرار
پر نه ڪڏهين لهي ڪنهن زار ۽ بيمار جي سار
آور هڪ آس آ، هڪ آز آ آزاديءَ قوم.

94

زر 2 جو مطلب ته اهو ئي ٿيو سمجهائي ڪو
زر نه مالڪ جو متو پيٽ واڌارائي ڪو
زر ڪي بالذّات 3 نڪو ڪائي نڪو پائي ڪو
ڪوئي پائي ته ڪري ڪارو، هي ازمائي ڪو
انهي ڪاراڻ سان ناساز آ آزاديءَ قوم.

1- شاهوڪار. 2- (پ) سون، ناڻو. 3- (ع) پاڻئون، بي واسطي.

95

ڪو پلي يُوسُف 1 آ، دولت ۾ نظام 2 آهي هوُ
ڇو نہ حڪمت ۾ آرسطوُ 3 جو امام آهي هوُ
پھلوانيءَ ۾ پيو رستم، سام 9 آهي هوُ
هيچ 5 مان آهہ سندس پر جي غلام آهي هوُ
هيچ ڪان نيچ، جي ناساز آ آزاديءَ قوم۔

96

آ غلاميءَ ۾ مگر مرد جي پيدائش مُحال 6
هن فضا ۾ آ سندس بود 7 ڏکي باش 7 محال
هن زمين کي ڪري تسليم 8 سندس لاش محال
هن هوا ۾ آ سچو پيار ۽ پرڪاش 9 محال
مرد جي راز جو ابراز 10 آ آزاديءَ قوم۔

97

قومون آزاد اگر ناز ڪرن، شوق تمام
حاڪمن سان نہ جڳائي تہ ڪري ريس غلام
حاڪمن سامھون مري پلڪ حيا شرم ۾ خام
قهر آ، ظلم آ، هندي ٿي هرجا بدنام
جنهن سان هر حال ۾ ناساز آ آزاديءَ قوم۔

1- سونهن ۾۔ 2- نظام دکن دنيا ۾ تمام وڏن دنيا دارن مان سمجهيو وڃي ٿو۔ 3- مشهور يوناني فيلسوف (Aristotle)۔
4- رستم بن سام، مشهور ايراني پهلوان۔ 5- (پ) ڪجهہ بہ نہ۔
6- (ع) ڏکي۔ 7- [پ] جياپو۔ 8- [ع] ڪرڻ=قبولُ ڪرڻ۔
9- [س] نور، روشنائي۔ 10- [ع] پيدا ڪرڻ، ظاهر ڪرڻ۔

98

عيش عشرت جي بجا پاڻ کي ماتم ٿو ڏهي
عيش عشرت جي بجا موت ٿي همدم 1 ٿو ڏهي
موت کي پاڻ کان نفرت ٿي اچي غم ٿو ڏهي
هندي اڄ حرفِ غلط 2 کان به ڪنو ڪم 3 ٿو ڏهي
جنهن کان بيزار آ، اِفراز 4 آ آزاديءَ قوم.

99

پئسي وارڙو! اچو، هن وقت نہ انڪاري ٿيو
پئسو ڪنهن پر جي پرايو، پر اپڪاري ٿيو
زر پرستي ڇڏي انسان جا پوڄاري ٿيو
محل ۽ موهه ڇڏي مانُ جا واپاري ٿيو
مان آ شان آ اِعزاز آ آزاديءَ قوم.

100

جيسين انسان، جي انسان اڳيان عزت ناهه
جيسين زر جي عوض انسان جي دل دولت ناهه
جيسين سڀ ڪم کان آتم پورهيو نہ آ خدمت ناهه
پانهنجي حصي ۾ امڪان خوشي فرحت ناهه
پاڻ کان دور نظر ناز آ آزاديءَ قوم.

1۔ [پ] دوست. 2۔ [ع] ح غ، اهو حرف جو چوڪ کان لکجي ويو هجي ۽ جنهن کي ڏاهڻو پئي. 3۔ [پ] گهٽ. 4۔ [ع] جدا ڪيل.

101

قومي آزادي ملي ويئي ته هر چيز ملي
ديس جي واڳ ملي، زيست جي تجويز ملي
تاب 1 پرواز مليو، همت پاڪيز 2 ملي
عيش ۽ شوق ۽ شوڪت جي سَند 3 نيز 4 ملي
شوڪت آ شاهه آ شهباز آ آزاديءَ قوم.

102

غريبن ڏانهن:
جنهن کي دولت ملي تنهن کي نه ملي دل اڪثر
جي ملي دل ته اها پئي ٿي پٿر، توڙي گهر
معدن 5 لعل مثان ڪاٿي ڏنو سبزي ۽ جر
ساوڪ ۽ ساهه ڪي ساڙي ٿا ڇڏن لعل ۽ زر
هاءِ ساڙي تنهين بوُ ناز 6 آ آزاديءَ قوم.

103

پل ٿئي سارو جهان پاهه، سکي ڀور آهن
رزق مولا کي ڪرڻ قيد ۾ منهن زور آهن
اهي ڏنوان نه سمجهو، هي وڏا چور آهن
مار 7 اندر ۾ ۽ ٻاهر ۾ اهي مور آهن
نه مگر، جن جو 8 دم و ناز آ آزاديءَ قوم.

1- (پ) طاقت (اڏامڻ جي). 2- (پ) پاڪ. 3- (ع) اختياري، پروانو. 4- (پ) پڻ. 5- (ع) کاڻ. 6- (پ) نازبوُ. 7- (پ) نانگ. 8- مورن جو.

104

خوش رهو، پنهنجي انهن ڪان چڱي قسمت آهي
بي خطر ڏينهن گهمو، بندگي محنت آهي
بي خبر رات سمهو، ڪاٿي به فرحت آهي
چور جو خوف نه پهري جي ضرورت آهي
هڪ ضرورت آ، طلب آز آ: آزاديءَ قوم

105

اي اڇو، ديس مٿان جان ڪي قربان ڪريون
او غريبو! او غريبيءَ جو مٿي مان ڪريون
اهل دولت به بچايون ۽ مٿن دان ڪريون
ديس جي دوس8 ۽ دشمن مٿي احسان ڪريون
عجب احسان آ انداز آ آزاديءَ قوم

106

هندن ڏانهن

آريه 1 هندو، پرستار 2 بت و گمان هندو
تو ٿئي ديوسماجي 3 ۽ سک 4 آسان هندو
جي آڇوُت 5 آهه ۽ شوُدر 6 تہ به شايان 7 هندو
دوستو! ڪهڙي سبب ناهه مسلمان هندو
جنهن سان ڪچ ڪچ رهي دمساز آ آزاديءَ قوم

1۔ (پ) دوست۔ 2۔ آريه (س) ستُ ريل۔ اونچو۔ آريه سماجين وٽ آتما [روح]، پرماتما [خدا] ۽ پرڪرتي [ماده] انادي [ازلي] آهن۔ هي بت پرستي جي برخلاف آهن، 2۔ (پ) پوڄاري۔ 3۔ (س) هي شخصي خدا جا انڪاري آهن۔ 4۔ سک هڪ خدا کي مڃيندا آهن ۽ هي مذهب اسلام جي بلڪل ويجهو آهي۔ 5۔ اهڙو غليظ جو ڇهڻ جي لائق نه هجي۔ 6۔ هندن جي چوٿين ذات [برهمڻ، کتري، ويش، ڪانپوءِ] منوءَ جي چوڻ موجب برهما جي پيرن مان پيدا ٿيل: چمار، ڇهڙا۔ 7۔ [پ] لائق۔

107

ڪاوڙ آ ڳاءِ ڪُشيءَ تي، ڇو ٿا ڪاڏو ٻِڪرّ 1
هان، ڏسو هيٺ مٿي: جيءَ جو آ جيءَ تي گذر
ڏاهپو قدرت ڪي، 2 اڇو ناهيو دنيا نئين سر 3
جاتي خون پنهنجي سوا ڪچ نه ُحلال اڇّي نظر
نه غلامي جتي نه آواز آ آزاديءِ قوم!. 4

108

ٿيون اگر قومون گهڻيون هند ۾، ڇو ٿيون غمگين
دل جي سوڙهي نه ٿئي جا ٿئي سوڙهي ڪڏهين
ڪنئين قومن کي سمائي ٿي سگهي هند زمين
هڙي سر سبز ۽ زرّين، ڪشاده رنگين
نه فقط هند ۾ ممتاز آ آزاديءِ قوم.

109

گڏجي گهارڻ ۽ گذارڻ اگر آسان نه آ
ڪير ۽ ڪنب ٿيڻ جو اگر امڪان نه آ
گيت گيتا جو اگر قرئت 5 قرآن نه آ
دوستو! ڏار ٿي گهارڻ کان تڏهن شان نه آ
ڪجهه به ناهي جي نه همراز آ آزاديءِ قوم.

1- ان ۾ به پرماتما جو ساهه پيل آهي. 2- چاڪاڻ ته ان ۾ اهڙو ظالمانه سرشتو آهي جو هڪڙا جيءَ انهيءَ لاءِ پيدا ڪيا ويا آهن ته اهي ٻين جيئن جو کاڄ ٿين. 3- حالانڪ قدرت کي ناس ڪرڻ ۾ به جيئن جو مارڻ ضروري ٿيندو. 4- جا ڳالهه امڪان کان ٻاهر آهي. 5- (ع) قرآن جو پڙهڻ (خوش آواز سان).

110

جنهن کي انسان جو جامو مليو، اعليٰ آهي
کهڙو رَدّي نہ هجي پنهنجو سڳويا آهي
ٿي انهيءَ طرح ٿي پنهنجي 1 سڄي دنيا آهي
ورنه محتاج نہ پل پاڻ کان وڌ ڇا آهي
ورنه ڇو پنهنجو ٿي حق ناز آ آزاديءَ قوم ۾

111

مسلمان ڏانهن:
پاڻ وٽ ڇا هي رهيو، ڳالهہ تہ آ صاف معاف
فقط افلاس 2 ۽ آسلاف 3 سبب لاف گزاف 4
ٿيو نہ بدحال ڇڏي حال، ٿي انصاف خلاف
مذهب ايمان کي ڪيو عقل ۾ انصاف ۾ صاف
جيئن صاف آهہ سرفراز آ آزاديءَ قوم ۾

112

اي مسلمان! لهو مان، ٿيو مرد مثير
پاڻُ آزاد ڪيو، همُوطنن کي بہ دلير
ڇا هي! اڄ پاڻهنجي پاڇي کان ڊڄو ڇو ٿا شير
ڪير آهي جو مسلمان جو اورانگهي پير
هديہٌ 5 جذبہ جانباز6 آ آزاديءَ قوم ۾

1۔ انسان ذات جي. 2۔ (ع) مسڪيني. 3۔ (ع) سلف جو جمع: اڳئين زماني جا ماڻهو. 4۔ (پ) گپ ٻيش: لگپ = ڊڙا لباڙ. 5۔ (ع) هہ زير ي زبر: قيمت. 6۔ (پ) سر قربان ڪرڻ وارو سپاهي.

113

خالق الله تہ مخلوق ٿيو سارو جهان
جنھن ۾ هر آرض 1 وسما 2 آئيو، انسان، شيطان
دين الله جي مخلوق تہ آ ڪُفر ڪٿان
پاڻرو! اشرف 3 مخلوق آ انسان، قرآن؟
ظلم جي زور سان ناساز آ آزاديءَ قوم!

114

ڪابہ بيچُون 4 جي تصوير تَصَوُّر 5 غلط آ
پل ڪٿي ڇا بہ وسيع 6 آھہ ۽ فرحت نمط 7 آ
ھو اچا آور آ، ڇا تاب خيال آھہ خط 8 آ
ھڪ بيان بيحد آ ڇا پاڻي جو قطرو فقط آ 9
ھتي ھڪ وھم جو آواز آ آزاديءَ قوم.

115

بين باجي سان پڇي ڪيئن ٿي غازي 10 جي نماز
اهڙي شيءِ ٿا ڪئين آھي تہ ڇو آ مايہ 11 نماز
اي مسلمانو! ڇڏيو ضعف 12 تَمَسْخُر 13 ۽ مجاز 14
ٿي فنا ذوق بقا 15 وڌو، ٿيو شير حجاز 16
جنھن جي آقوال 17 جو اِيجاز 18 آ آزاديءَ قوم.

1- (ع) ڌرتي. 2- (ع) آسمان. 3- (ع) سڀني کان عزت وارو. 4- (پ) بيمثال هستي، خدا. 5- (ع) خيال [Concept]. 6- (ع) ڪشادو. 7- (ع) ڍنگ، طرز. 8- (ع) لڪيرڙھہ. 9- تڏھن ھڪ خالق جي بيان جي ڇا مجال. 10- (ع) مسلمان بهادر سپاهي. 11- (ع) بنياد. 12- (ع) ضعيفائي. 13- (ع) چرچو. 14- (ع) حقيقت کان برخلاف، نقل. 15- (ع) هميشہ جي حياتي. 16- شہ مان علي المرتضيٰ مراد آهي، جنھن لاءِ خيال آهي تہ نماز پڙهندي بلڪل بي خبر ٿي ويندو هو. 17- (ع) قول جو جمع: گفتا. 18- (ع) اختصار.

116

چاهيو آخر ٿا هتان سنڌ مان هندو نڪرن؟
محل ۽ مال ڇڏي هت، وڃي ڪٿ پڪن؟
هتي سيلان ۽ برما مان مسلمان اچن؟
هر ڪم پرديس ڪري ديس، ڪري گلشن بڻ؟
هي اوهان جو غرض آزار آ آزاديءَ قوم؟

117

چو نہ شيعن جي حوالي ڪجي ڪجھہ ملڪڙو يار
جت صحابن 1 تي وجهي لعنتون ٻڌجن ديندار 2
هر مذهبي کي ڏجي چو نہ حصو ملڪ جو ڏار
هند جو نام نشان گم ڪري ڇڏجي يڪبار
هان مسلمان جو هي راز آ آزاديءَ قوم.

118

پاڪ پهريائين غلاميءَ کان ڪيو گهر پنهنجو
گڏجي اڄ هم وطن سان ڏيو سر پنهنجو
پوءِ ڇا هند آ، هر هنڌ آ ڪرّ3 فرّ3 پنهنجو
ڪير آ جو ڪسي آزادي جو زيور پنهنجو
قوم جي قصّي جو ايجاز آ آزاديءَ قوم.

1- (ع) اصحابن (خليفي ابوبڪر ۽ عمر ڏانهن اشارو آهي). 2- ڪي شيعا ڪن اصحابن تي لعنت وجهڻ کي عبادت جو درجو ڏيندا آهن. 3- (پ) شان، شوڪت.

119

ذوق، تعليم آ، تهذيب آ، طاقت اگر آ
هند ۾ ڪونه مسلمان کي خوف آ خطر آ
ورنه انسان جو دشمن جگر آ پنهنجو گهر آ
جنهن جي لئه چاره ڪٿي آ نه ڪٿي چاره گر آ
جنهن لئي قيد آهه جو آواز آ ”آزاديء قوم!“

120

هند ۾ ٿي ڪري هندن سان عداوت 1 ڇا هي
ننگ پاڙي جو نبيﷺ جن کي هو، آيت ڇا هي:
اي ”لَكُمْ دِينُكُمْ“2 اسلامي هدايت ڇا هي
”عالمن واسطي رحمت“ 3 جي عنايت ڇا هي؟4
هي وڏو راهه ته همراز آ آزاديء قوم.

121

ياءُ آ، عضوو آهي پانهنجو، انسان جو آهه
خير عضوي جو نه آهي ته خطر جان جو آهه
غير5 ۾ غصو حصو دوستو! نادان جو آهه
آهي الله ته هندو جو مسلمان جو آهه
آهه اعجاز ته اعجاز آ آزاديء قوم.

1- (ع) دشمني. 2- (ع) اوهان لاء اوهان جو دين (۽ اسان لاء اسان جو دين). هي قرآن جي آيت آهي، جنهن جو مطلب آهي ته دين ۾ هر ڪنهن کي آزادي آهي.
3- رحمت العالمين. 4- ته مسلمان ٿي ڪري هندن ۽ غير مسلمانن کي خون ڪيو؟ 5- (ع) پيائي.

122

عام ڏانهن:

هنديئو! هند جي ڪـڇ لاڄ، اي پيارڙو! سمجهو
هند کي ۽ پيو مسلمانکي ســاري تـہ ڇڏيو
ذات اصلي کي وٺو، نقل جي منهن ڏوڙ وجهو
اوّل انســان ٿـيـو، آخــري انــسان ٿيو
فقط انسان جــو حق نــاز آ آزاديءَ قوم.

123

جــو غلامي ۾ بہ جي ٿــو سگهي مذهب، ڇاهي
ماڻهو ماڻهوءَ ۾ ڏڪار آڻــي، تـہ مطلب ڇاهي
غـَيرت ۽ فڪر سوا زيست جو مـَنـَصب 1 ڇاهي
هنديئو! ٻاريو، هــلو، حال مـُذَبـْذَب 2 ڇاهي
ماري ويـئــي سبب نـاز آ: آزاديءَ قوم!

124

اي غلاميءَ جي جـئـڻ کان مـرڻ ٿـي بهتر آهہ
اي غلاميءَ جو رئــڻ ڏــوڙي ڪلڻ خـواري آهہ
ڇو نہ ٿــو منهنجو سنت ســاهــہ ڪـڍين يا الله!
زنـدگـي منهنجي ۾ ڇـا تنهنجو جلال آهہ ۽ جاهہ
نہ اگر منهنجو حصو نــاز آ آزاديءَ قوم.

1- (ع) رتبو، عـهـدو. 2- (ع) شڪي حالت ۾، ڏانواڏول.

125

نہ غلامن جي نماز آهہ 1 نہ حڪمت، نہ نجات 2
نہ غلامن جي ڪتا 3 پاٺ 3 نہ قيري پرپات 4
نہ غلامن جو خدا آهہ نہ مذهب نڪي ذات
اگر آهي تہ آ حاڪم ٿئي سندن لئي هر بات
بات آ ذات آ هر راز آ آزاديءَ قوم.

126

مذهبن سان نہ ڪڏهن پاڻ کي نابود ڪيو
ذات انسان جو پلو منزل مقصود ڪيو 5
خون انسان اگر الله کي خوشنود ڪيو
تہ 6 پيو گولـيو، پيدا پيو معبود ڪيو
جستجو جهڙي ۾ جانباز آ آزاديءَ قوم.

1- پهرين وڏي لڙائي ۾ هندوستان جي مسلمان سپاهين نمازون بہ پڙهيون ۽ ترڪن، عربن ۽ عراقين تي گوليون بہ ٿي هلايون ۽ آخر گهڻن کي غلامي ۾ آندائون. اهڙي طرح انگريزن (يا ٻين حاڪم قومن) هندن کي هندو سپاهين هٿان پڻ مارايو آهي. 2- (ع) ڇوٽڪارو، مڪتي. 3- (هہ) پاڪ ڪتابن بابت شرح ۽ وعظ ڪرڻ. 4- پ- ڦ- صبح سوير ڏرمي گيت گهٽين ۾ گهمندي ڳائڻ. هي هندن وٽ عبادت جو هڪ نمونو آهي. 5- جو تہ اهوئي هر مذهب جو بنيادي مقصد آهي. 6- تہ (اهڙي خدا کي ڇڏي) پيو ڳوليو (جو انسان جي خون ۾ نہ، پر انسان جي خوشيءَ ۾ خوش ٿئي. پر جيڪڏهن اهڙو خدا نہ لڀي سگهي ۽ جيڪڏهن ڪنهن معبود کان سواءِ مزو نہ اچي تہ پنهنجي خيال اندر) پيدا پيو معبود ڪيو (جو هر انسان جو هر حال ۾ ڪامل دوست ۽ رهبر هجي.

127

جو بہ مذهب آهي انسانــي مـحبّـت جي خلاف
آهہ خالق جي خلاف، آهہ سو قدرت جي خلاف
پنهنجي هستيءَ جي خلاف آهہ، طبيعت جي خلاف
شان انسان جــي خلاف آهہ، شرافت جي خلاف
رمز هــي سمجهو تہ همراز آ آزاديءَ قوم ۔

128

ذات مذهب 1 آهــي انساني محبّت جــي خلاف
گـرچہ 2 هرڪو هٿي انساني اُخـوّت 3 جي لاف 4
دين هرڪو ٿو دوئي 5 سان ڪري دنيا کي شگاف: 6
”هڪڙا ان دين جي تابع، ٻيا ان دين خلاف: 7
”مُعـتـقد 8 جو ئي حصو ناز آ آزاديءَ قوم۔“

1۔ جنهن نمـوني ۾ مذهب استعمال ٿـي رهيا آهـن ۔
2۔ (پ) جيتوڻيڪ ۔ 3۔ (ع) ڀائپي ۔ ياد رهي تہ هندو ڌرمن ۾
ڀائپي بلڪل گهٽ آهي ۔ چار ورن ڀائپيءَ ۾ وڏي رڪاوٽ
پئي رهيا آهن ۔ اسلام جي برادري صرف مومنن تائين محدود
آهي ۔ انسان اللّہ جا دشمن ۽ اللّہ انسان جو دشمن: هي خيال
قرآن ۾ عام آهن ۔ اهڙين بہ روايتون آهن تہ مسلمانن ۾ 73 فرقا
ٿيندا ۽ فـقـط هڪ فـرقـو بهشتي ٿيندو ۽ ٻيا سڀ دوزخي ۔
غير مسلمانن جي ڳالهہ تہ پري آهـي ۔ عام انساني برادري جو
عملي تخيل حقيقت ۾ تازو آهـي ۽ زمانہ حال جـي علوم،
ايجادات ۽ فلسفي جو نتيجو آهي ۔ 4۔ (پ) ٻٽاڪ ۔ 5۔ (پ)
ٻيائي ۔ 6۔ (پ) شہ ڪرڻ=چيرڻ ۔ 7۔ بموجب اصول: جيڪي
اسان سان نہ آهن سي اسان جي برخلاف آهن ۔ 8۔ (ع) مڃيندڙ ۔

129

جنگ دنيا جو نہ جرمن تي نہ انگريز تي ڏوهہ
آ ضعيفن جي زر ۽ ملڪ تي هر ڪنهن جو موهہ
هنديئو! زور ۽ شڪتي ڪيو پيدا 1، ٽيو لوهہ
پوءِ ڪير آ هو ڌاريو جو ڪري ٻوهہ ۽ ڇوهہ
زور سان شور سان آنبازا آ آزاديءَ قوم.

130

زندگي زندهہ دلي زور زبردستي آهہ
ورنہ انسان ٿئي ڪيئن ها دنيا ۾ شاهہ
چونہ مٽي سان پٿر ساڻ ڪري پيار الله
اگر آرام ۽ خاموشي آ مقصد جي راهہ
اگر ان جاءِ لِڪل راز آ آزاديءَ قوم2.

131

ناهہ همت تہ آزادي بہ هڪ بار ۽ ڇار
جا ٿي اُلٽو ڪري مالڪ کي گرفتار ۽ خوار
آدم ايڪي سان آهِمسا 3 بہ آ تلوار جي ڌار
جنهن اڳيان بيهي سگهي صاحب تاتار 4 نہ زار 5
جنهن اڳيان قرب جي قيماز آ آزاديءَ قوم.

1- (پ) شريڪ، ڀائيوار. 2- نثر: راز آ آزاديءَ قوم آ. ساڳي طرح قافيو ڪيترن هنڌن ڪم آندو ويو آهي، مثلاً، مصرع 3، 5، 11، 37 وغيرهہ وغيرهہ. 3- (س) غير تشدد، صبر سان ظلم جو مقابلو ڪرڻ. 4- ص ت- مان چنگيز خان ۽ 5- زار مان اڳيان روسي شهنشاهہ مراد آهن. اهي زبردستي ۽ ظلمي طاقت ڪان مشهور آهن.

132

ڀروسو دوستو! نيرنگِ 1 جهان تي نه رکو
جيڪي اڄ ٿي سگهي، هرگز هي سڀان تي نه رکو
ڪجھ ڪريو ڪار، مدار آهه 2 و فغان 2 تي نه رکو
پنهنجي طاقت تي ۽ دشمن جي خزان تي نه رکو
طاقت آ، تاب آ، اِعجاز 3 آ آزاديءَ قوم.

133

سال صديون آ، غلاميءَ ۾ گهڙي پهر سهي
ڇو نه آ بي لڄي جيئڻ کان مئو زهر سهي
اي ڪري لهر سهي، قيد سهي، قهر سهي
نه لڙو راهه حقيقت کان، لتڙي دهر 4 سهي
ساهه سر گهوريو، اِنجاز 5 آ آزاديءَ قوم.

134

نفس هر ماڻهو فِرعون 6 کان ڪمتر 7 ناهي
ليڪ هر ڪنهن کي اهو زور اها زر ناهي
جوڙ انسان جي غلاظت سوا جيترو ناهي
خون، قرباني سوا چارو برادر! ناهي
خون قرباني سوا راز آ آزاديءَ قوم!

1- (پ) جادو، عجيب چيز. 2- (پ) دانهن. 3- (ع) ڪنهن لاءِ تيار ٿيڻ. 4- (ع) دنيا جو زمانو. 5- (ع) وعدو پورو ڪرڻ. 6- مصر جو ظالم بادشاهه. 7- (پ) گهٽ.

135

خون اگر آهه جفا خوف جفا آهه جفا
خون تي آهه بدل ڪعبه 1، ڪليسا 2 هرجا
خون جو درياهه نهان 3 زير 4 عدالت گاهه آ
ڪا ٿي آزاديءَ قوم آهه ملي خون سوا
خون اوزار آ احراز 5 آ آزاديءَ قوم.

136

کهل باٽيون ۽ بهانا ڇڏي سر گهور ٿي مور
خون ڪر رنگ حنا، 6 گهوٽ ٿي پير اورٿي سور
لوهه ڪي لوهه وڍي ٿو، ٿو پڇي زور ڪي زور
شير جي چنبي اڳيان ڇا ٿو لڳي ڍور جو شور
جنهن جي لئي لٺ ڪٺي ڪاز 7 آ آزاديءَ قوم.

137

خون تي ٿي ٿو رکي ساهه ۽ هرڪار مدار
خون قيمت ٿي رکي آهه جي شيءَ جي لائق پيار
خون جو پيارو رکي ٿو آ سدا خوار ۽ زار
هنديئو! خون ڏيئي ۽ ڪيو پيدا گلزار
جنهين گلزار جو پرداز 8 آ آزاديءَ قوم.

1- (ع) مڪي ۾ مسلمانن جي پاڪ جاءِ، جنهن جي ڊيگهه ويڪر ۽ اوچائي ساڳي (38 فوٽ) آهي. ڪا دري ڪانهي؛ هڪ در آهي جو فرش کان 7 فوٽ مٿي آهي. ڪعبي جي جاءِ حضرت رسول کان پوءِ ٻه ٿي دفعا ڊهرائي وئي ۽ نئين سر ٺهرائي وئي آهي. 2- (پ) گرجا، عيسائين جي عبادتگاهه. 3- (پ) لڪل. 4- (پ) هيٺان. 5- (ع) سوگهو ڪرڻ، بچائڻ. 6- (ع) ميندي. 7- (پ) گاهه. 8- (پ) سينگار.

138

قيد ۾ آهه سدا جو ٿو رکي قيد جو ڏر
قيد کان آجو آ ٿيڻو ته ڪيو قيد کي گهر
قيديو! 1 ڇو رُلو بيقاعده ٿا، ٿيو اندر
رَشڪ فردوس 2 ڪيو قيد کي، زنجير کي زر
قيد آواز آ دروازِ آ آزاديءَ قوم.

139

جيئرو آهه اهو جو ٿو ٻين لاءِ جئي
جيئرو آهه اهو سر جو ٻين لاءِ ڏئي
شاهه آهي جو شهادت 3 جو پيالو ٿو پئي
خونِ شهادت جي سبب پاڪ ٿو زَمزَم 4 کان ٿئي
پاڪ، پاڪائي سندو ساز آ آزاديءَ قوم.

140

ذنب جي نيستي ڪيتر، اي برادر! ڪجهه جاڳ
اگر آهي تہ ادم، جانفشاني 5 آ پاڳ
خونِ جگر جي کان سوا ڪاڻي نهي رنگ ۽ راڳ
تحفہ طور آهہ ملي ڪاڻي حڪومت جي واڳ
واڳ آ واٽ آ مهماز 6 آ آزاديءَ قوم.

1ـ هندستان اڄ هڪ وڏو قيدخانو ئي آهي. 2ـ (پ) اهڙي پاڪ جڳهه جو خود فردوس [بهشت] ان لاءِ ريس [رشڪ] ڪري. 3ـ (ع) سچ جي رستي ۾ مارجي وڃڻ. 4ـ (ع) مڪي ۾ هڪ جهونو کوهه جنهن جي پاڻيءَ کي مسلمان برڪت وارو ۽ پاڪ سمجهندا آهن. 5ـ (پ) پاڻ پتوڙڻ. 6ـ (ع) مهميز: لوهه جو ڪڙو جنهن سان سوار گهوڙي کي تکو هڪليندو آهي.

141

ڪاٿي ٿا حق آچن دڙڪن ۽ ڪوڪارن سان
ڪاٿي ٿا مُلڪ ملن منٿن ۽ نيزارن سان
جي ملن ٿا تہ هٿن ساڻ ۽ ڪجهہ ڪارن سان
جي رهن ٿا تہ سرن ساڻ ۽ تلوارن سان
ڪارزار 1 آ قدَر انداز 2 آ آزاديءَ قوم ۽

142

ذوڪرون ڪائي ۽ شب روز نہ بي مان^ ٿي مرو
موت نيٺ ايندو سُيان^، ڇو نہ اڄ انسان ٿي مرو
گهر کي بستر کي ڇڏي ديس تي قُربان ٿي مرو
خاڪي پتلو ڇمي، خورشيد 3 درخشان 4 ٿي مرو
اهڙو اعجاز آ انداز آ آزاديءَ قوم.

143

هندين جهڙي ڪٿي بي حِس 5 و مرده 6 قوم آهہ
هندين قوم جو نالو ڪيو آ ڪارو 7 آهہ! 8
قوم انگريزا! تَعَلّقُ ڪو انهن سان 9 چڱو نادم
ماڻهن اهڙن تي حڪومت ڪرڻ ڏي آهہ گناهہ 10
جن جي نالي ڏي سان ناساز 11 آ آزاديءَ قوم.

1- (پ) جنگ. 2- (پ) تير انداز. 3- (پ) سج.
4- (پ) چمڪندڙ. 5- (ع) بہ ح=اهو وجود جنهن ۾ ڇهڻ، چرڻ، ۽ تيز ڪرڻ جي طاقت نہ هجي. 6- (پ) مئل.
7- هندو پارسيءَ ۾ ڪاري کي چوندا آهن. 8- (پ) هاءِ.
9- يعني هندستانين سان. 10- حتي ڪ اهڙن ماڻهن سان مٿن حڪومت ڪرڻ جو تعلق بہ گناهہ آهي. 11- (پ) ناراض رنج.

144

هند يئو! شمس و قمر آهن اوهان کان غمگين
هند يئو! آهه هوا کي به اوهان کان ُنفرين 1
هند يئو! بس گهڻو غمناڪ ُڪيو عرش بَرين 2
هند يئو! بس گهڻو ناپاڪ ُڪيو هند زمين
هر جڳهه ناله 3 و آواز آ آزاديءَ قوم.

145

هند يئو! ڪيستائين هند جي هي خواري، هاءِ
ڪيستائين هي ِمٽي ملڪ سان غدّاري، هاءِ
آ ِهماليه جي لڄي جي رُفعت 4 ۽ خود داري، 5 هاءِ
آهه آزاديءَ سندؤ به شڪي، زاري، هاءِ
وٺي ڪري هند مان پرواز آ آزاديءَ قوم!

146

هندين جو هي ڏسي حال: ُجواني ُجوهر
هاءِ اڄ چو نه هماليه ٽٽي ُٽڪرُ ٽڪر
هاءِ سندو نه ڪيو بند وهڻ چو يڪسر 6
هاءِ گنگا مان وهي خون نه ٿو چو گهر گهر
شرمسار اڄ سبب ِ ناز آ: آزاديءَ قوم!

1ـ (ع) نفرت. 2ـ (پ) مٿانهون. 3ـ (پ) دانهن.
4ـ (ع) مٿانهين. 5ـ (پ) ضبط، پاڻ کي اجائي حرڪت
کان بچائڻ. 6ـ (پ) يڪدم.

147

اي اکيون! روئو روئو، خون جگر ڪافي ناهہ
دل رڳن جان سموري مان وهايو درياهہ
جو ڪري غرق سڄو هند، بچي ڪائي نہ ساهہ
ڪائي ٻي قوم اچي هند وسائي، ٿئي شاهہ
جا چوي: ”پنهنجو رم1 و راز آ آزادي ء قوم“!

148

سوز ۾ جان سڙي خاڪ ٿي چا چا نڪتا
حيدر اکين مان سنڌ ۽ ٻاهہ جا شُعلا2 نڪتا
ذرّي ذرّي مان اهي خاڪ مان واڪا نڪتا:
”ديس جا جيڪي ٻہ دشمن هوا، نڪتا، نڪتا
ڪراچي ملڪ هي ممتاز، آ آزادي ء قوم!“

149

هنديئو! جاڳو، ڪيو ننڊ ۽ آرام حرام
لاهيو پنهنجي مٿان هي لقب ۽ نام ”غلام“
لاهيو پنهنجي مٿان قيد ڪڙيون دام تمام3
پاڻ کي ماڻهو بڻايو، نہ ٿيو خام4 نڪام
در وڏو سو جو سدا باز5 آ: آزادي ء قوم.

1- (پ) ڀوڙ. 2- (ع) باهہ جي جهپي. 3- (ع) سڀئي
4- (پ) ڪچو. 5- (پ) کليل.

150

اي رڪو مان وڏن جو ۽ ڪٿو ڪجهہ ڌرَ جو1
شان بابر جو شڪي آهہ ۽ عظمہ2 اڪبر جو
روح آرجُن3 جو گهٽو رنج آ من شنڪرَ4 جو
جهنگلي سمجهي ٿو جو معتقد آ باندر جو5
شير ٿيو، شير آ شهباز آ آزاديءَ قوم.

151

هنديئو! مانُ لهو ۽ چڏيو ورثي ۾ مان
جيئن پويان هي چون: ”واهہ وڏا هوا ڪي جوان
”داستان جن جي ڪان دنيا آ هراسان6 حيران
”ڪيئن اج ٿو سهي نفرت جي نگهہ هندستان
”جنهن جو انجام7 آ آغاز8 آ آزاديءَ قوم.

1- (ع) رتبو، عزت. 2- (ع) وڏائي. 3- (س) صاف، سفيد. پانڊون جو ٽيون ڀاءُ جو زبردست تيرانداز هو. تيراندازي جي ذريعي دروپدي کي جيتيائين جنهن سان پوءِ پنجن ئي ڀائرن شادي ڪئي. ڪرشن مهراج جو مشهور اپديش گيتا ارجن طرف مخاطب هو. 4- (س) بخت وارو، سعيد. هندستان جو مشهور فيلسوف شنڪر آچاريہ. هن ناليءَ سان هندستان ۾ ٻيا بہ ڪيترا فيلسوف ٿي گذريا آهن. 5- ڊارون (Darwin) جي اصول ڏانهن اشارو آهي جنهن موجب انسان باندر جي صورت مان ترقي ڪري هن درجي تي پهتو آهي ۽ اڃا بہ ايترو ترقي ڪندو جنهن جو هينئر تصور ڪري نٿو سگهجي. 6- (پ) ڊنل، مايوس. 7- (پ) پڇاڙي. 8- (پ) شروعات.

152

”هندي جوهر کي پلي ڪير اڇي جانچي پرکي
”ڪير انگريزا! ڇهي پانهنجي گهر کي زر کي؟
”ڇا مجال آهه سڪندر کي يا هٽلر[1] کي
”هند جي لاءِ جو تيار ڪري لشڪر کي
”صف شڪن[2] آ، قدر انداز[3] آ آزاديءَ قوم!“

153

زالن ڏانهن:
هند جي لاڄ! اي ڪاهل نه ٿيو، خوار نه ٿيو
جنگ آزاديءَ قوم آهه ته بيزار نه ٿيو
پهلواني ۽ دليري ڇڏي مردار نه ٿيو
پنهنجي مردن ڪان همت جي مهل ڏار نه ٿيو
هيءُ فرمان آ آواز آ آزاديءَ قوم.

154

هند جون زالون! اڇو ڪڇ ڇڏيو آرام ۽ گهر
ڪيستائين اهو سينگار نزاڪت ۾ هنر
ويا سوين هندي مري بند ڪيو تير نظر
پنهنجي مردن سان ۽ پائن سان، ٻچن سان ڏيو سر
جيئن چون: زال به سرباز[4] آ آزاديءَ قوم.

1- جرمن قوم جو حاڪم جنهن گذريل لڙائي ۾ فاشسٽ طاقتن جي مهنداري ڪري هارين ۽ مزورن جي حڪومت [سوويٽ يونين] تي ڪاهه ڪئي ۽ پنهنجو نالو نشان گم ڪيائين.
2- (پ) صف شڪن = (لشڪر جي) صف ڊوڙيندڙ. 3- (پ) تيز انداز.
4- (پ) سپاهي.

155

کھڙيون زالون هيون، جن لئي ٿو ’رئي راجستان

جن جون ڳالهيون اڄا ڳائين ٿا انسان حيوان

جيڪڏهن جنگ جو ميدان ڇڏي آيو جوان

اندران گهر جي هي آواز ڏنس ٿي دل و جان:1

” بند دروازه ئي دروازا آ آزاديء قوم “.

156

هاري:

سنڌ جا ساهه ۽ سردار ۽ دلبر هاري

تنهنجي احسان هيٺ آ بشر هر هاري

تو ڪڍين مٽي منجهان موتي ۽ گوهر هاري

ليڪ بيماري ۽ بک تنهنجو آ زيور هاري

دور تو کان نگهه ناز آ آزاديء قوم.

157

پنهنجي طاقت ٿي ۽ حالت ٿي نظر ڪر هاري

اڄ زمانو ۽ زمين تنهنجا اٿيئي، پر هاري

جاڳ، يڪمشت 2 ٿي، ڪر پاءُ سڳو هر هاري

پوء ڏس حال زميندار ستمگر هاري

پوء ڏس کهڙو نه اعجاز آ آزاديء قوم.

1۔ دل و جان مان مراد زال [اهليه] آهي۔

2۔ (پ) هڪ مٺ [وانگر].

158

استاد ن ڏانهن:

اهل علم، اهل هنر، اهل ادب، 1 عالي جناب
حرف گستاخي معاف، آهه اوهان ڏي ٻه خطاب
علم آ چڱا، هنر آ چڱا، ادب آ چڱا ۽ نصاب 2
ٿو ڪري جا ٿي غلاميءَ جو قدم جلوه ۽ تاب 3
نه جتي هاء سر افراز آ آزاديءَ قوم!

159

پنهنجا شاگرد نه هڪ وجه 4 معيشت 5 سمجهو
تن جي هر وقت سنڀال اصل سعادت سمجهو
تن جي تعليم ترقي ۾ غنيمت سمجهو
بي بها ديس جي دولت هي امانت سمجهو
جنهن ۾ اميد فلڪ تاز 6 آ آزاديءَ قوم.

160

اي ڪڏهن ٻارڙو آهي ته اجهو اڄ ٻاريو
اي پڙهڻ چاهي، لکڻ چاهي، اڏڻ سيکاريو
قوم جو ٻيڙو اڏاريو ۽ فلڪ تي تاريو
جنهن تي پل سير ۽ فرحت وٺي پنهنجو ڏاريو
هي غرض پانهنجو هي راز آ آزاديءَ قوم.

1- (ع) ساهت، علم زبان. 2- (ع) پڙهائڻ جو مقدار (Gurriculum). 3- (پ) رونق. 4- (ع) ذريعو، سبب. 5- (ع) گذران. 6- (پ) ف ت = آسمان تي پهچندڙ.

161

قوم شاگرد حوالي ڪيو اُستاديءَ قوم
تن جي دل ذهن ۾ ويهاريو بربادي قوم 1
تن جي رڳ رڳ ڪيو هر وار کي فريادي قوم
در و ديوار کي ڏيو جذبهٔ 2 آزاديءَ قوم
در و ديوار ٿئي آواز: ”آزاديءَ قوم!“

162

جي اوهان ڪان هي سبق ڪين مليو ڪنهن ڪان ملي
جي اوهان ڪان نہ اهو فيض مليو، ڪاٿان ملي
جي اوهان ڪان ئي آدم ڪين ٿيو، ڪنهن ڪان ٿئي
جي اوهان جو ئي جگر ڪين جليو، ڪنهن جو جلي
اي جگر سوز 3 جگر ساز 4 آ آزاديءَ قوم.

163

شاگردن ڏانهن:

هاءِ ڪاليج! اي تعليم ۽ تهذيب جا گهر
هاءِ هي هندي جوان، چال چلن ۾ دلبر 5
هاءِ ٿيندا هي سپان نيچ نفر ۽ نوڪر
هاءِ ٿيندا هي وچي چور ۽ ڌاڙيل اکثر
جن سان رنجيده آ ناساز آ آزاديءَ قوم!

---

1. اڄ ڪلهہ جي بربادي: سياسي غلاميءَ جي صورت ۾ هندو مسلم نفاق ۽ فساد ن جي صورت ۾، هارين ۽ مزدورن جي ستائڻ ۽ دٻائڻ جي صورت ۾ وغيرهہ. 2. (ع) امنگ، ولولو. 3. (پ) جگر کي ساڙيندڙ ۽ 4. (پ) ٺاهيندڙ. 5. (پ) دل کسيندڙ.

164

نوجوانو! نہ جوانيءَ هي لڇايو ٿيو خوار
آ قدم تي ٿي سنڌوءَ قوم جي قسمت جو مدار
آهہ پارت 1 کي اوهان جو جگر ۽ جان درڪار
آهہ پارت کي اوهان جي شرف ۽ شان جي تار
شرف آ شان آ اِعزاز آ آزاديءَ قوم.

165

شرف ۽ شان جو سامان آ آزاديءَ قوم
ساهہ آهي، جگر آ، جان آ آزاديءَ قوم
ڌرم آ، مذهب آ، ايمان آ آزاديءَ قوم
نہ مگر هند ۾ ارمان آ آزاديءَ قوم
نہ هتي هاءِ سر افراز آ آزاديءَ قوم! 2

1- (س) هندستان. 2- اصطلاح ”آزاديءَ قوم“ يعني ”قوم جي آزاديءَ“ مان مراد آهي ملڪي، سياسي آزادي؛ انگريز شاهيءَ کان هندستان جي آزادي. هينئن معنائون بہ مراد آهہ: تحريڪ آزاديءَ قوم (مصرع 9، 12، 14 وغيرهہ)؛ بهترين شيءِ (10، 22، 62 وغيرهہ)؛ هي نظم (53، 78)؛ عام انساني آزادي؛ هتي قوم لفظ مان مراد انسان ذات (Human race) آهي (89، 100، 110 وغيرهہ). اها عام انساني آزادي آهي جنهن لاءِ انسان ذات هزارن سالن کان ترقي رهي آهي ۽ جنهن لاءِ هزارن انسانن پنهنجون جانيون قربان ڪيون آهن. حقيقت ۾ سياسي آزادي بہ انهيءَ عام آزاديءَ لاءِ هڪ ذريعو ۽ ان جو جزو آهي.

آزادي ڇا آهي؟ د ماغي آزادي معنيٰ صحيح خيال ويچارڻ جو حق ۽ غلط خيال ويچارڻ جو حق؛ بدني آزادي معنيٰ هر عمل

قـوم شـاگـرد! اي سـورهيہ ٿيو، سپاهي بڻجو
ديـس جـي قـوم جـي عـزّت سندا واهي بڻجو
ڦاهـي ڪاهـي سهي دشمن جـي اٿر ڦاهي بڻجو
ديـس لئي، قـوم جـي لئي لطـف الاهـي بڻجو
لـطـف آ لـذّت آ اِعـزاز آ آزاديءَ قوم.

جي ڪرڻ جو حق، بشرطيڪ اهو عمل ڪنهن ٻئي جي اهڙي آزاديءَ جي برخلاف نہ هجي (آنچہ بر خود مپسندي بديگران مپسند).

مرحوم پريزيڊنٽ روزويلٽ (Roosevelt) آزاديءَ کي چئن مکيہ شين تي مشتمل ڪيو هو: بک کان آزادي، خوف کان آزادي، ضمير جي آزادي، زبان جي آزادي.

آزاديءَ قوم معنيٰ اهو نظام جنهن ۾ هڪ انسان ٻئي انسان کي پئسي سان، لالچ سان، خوف سان يا دڙڪي سان خريد ڪري يا هيسائي نہ سگهي؛ جنهن ۾ هر انسان پنهنجي محنت ۽ ڪمائيءَ جو مالڪ پاڻ هجي؛ جنهن ۾ هر انسان قدرت جي تمام نعمتن مان بهرور ٿي سگهي؛ ٻارن، ٻيڍن ۽ ضعيفن لاءِ انتظاريءَ جو سبب نہ هجي؛ جنهن ۾ انسان جي عزت ۽ آزاديءَ کي سڀ کان اعليٰ عمل سمجهو وڃي.

جن انسانن ۽ جن قومن انسان جي آزدي جو احترام ڪيو آهي، انهن هن دنيا ۾ ترقي ڪئي آهي. جن قومن انحرافي ڪئي آهي (مذهب، يا خدا، يا تنگ قوميت وغيره جي نالي ۾) اهي جلد ئي غلام ٿي ويون آهن ۽ پوئتي پئجي ويون آهن. هـُو صرف هڪ اميد تي ساهہ کڻي رهيون آهن تہ: هي دنيا (جا ڏني وائڻي، آزمائي ۽ حقيقي آهي) ڪجهہ ناهي؛ ۽ ٻي دنيا (جا نہ ڪنهن ڏٺي آهي ۽ نہ اتان ڪوبہ انسان اچا ڏائين موٽيو آهي) سڀ ڪجهہ آهي.

167

جيسين آزادي ملي، عيش ۽ عشرت ڪيو ناس
جيسين آزادي ملي، هان، ڪيو ماتم جو لباس
خاص ۽ عام جي دل ۾ وجهو قومي احساس 1
جنهين احساس سان ٿئي قوم جو ڪم يڪدم راس
جنهين احساس جو انداز آ آزاديءَ قوم.

168

هند محتاج آ، مظلوم آ، مسڪين آهي
هند بيمار آ، بيتاب آ، غمگين آهي
هاءِ اڄ ڪا ٿي دوا آهه نه تسڪين 2 آهي
نوجوانو! ڇا اوهان ۾ ائين ڪچ ڪين آهي؟
نه رسيو درد جو آواز آ آزاديءَ قوم!

آزادي هر انسان جو حق آهي. آزادي ئي انسان کي مشاهدي ۽ تجربي ذانهن مائل ۽ مجبور ڪري ٿي. آزادي ئي قدرت جي عجيب و غريب قانونن ۽ ڪرشمن جا دروازا کولي ٿي ۽ انسان کي پنهنجي پوري حيثيت ۽ قدر کان واقف ڪري ٿي. آزادي ئي تعصب تنگدلي ۽ جهالت جي مرضن کي دفع ڪري ٿي ۽ همدردي، انصاف، فراخدلي ۽ شرافت جون صفتون پيدا ڪري ٿي. غرض، آزادي ئي انسان کي انسان بنائي ٿي. آزاديءَ سان ئي انسان هن دنيا ۾ حيوانيءَ مان چڙهي هن درجي تي پهتو آهي ۽ اڳتي وڌڻ جي اميد رکي ٿو.

1- (ع) ڇهڻ ۽ سمجهڻ جي طاقت ۽ تميز. 2- (ع) دلاسو.

169

جيڪڏهن هند مئل آهه ته زنده 1 ڪير
چاهي، چاليهه ڪروڙن جو آ مڙدن جو ڍير
هاءِ! اڄ ڪوئي مسيحا 2 ٿي گهمائي هٿ پير
جو جياري مئلن، ڪڍي سڀ وير ۽ مير
جنهن جي پيرن جو نشان ناز آ آزاديءَ قوم.

170

نگهه انسان جي! ڏڪائي ڇڏي ربّ اڪبر کي
ڪهڙي بات آهه رجائي اگر او پٿّر کي
ڪهڙي ڳالهه آهه اڏائي آگر او لشڪر کي
جنهن تي باوَر 3 آهي يورپ ڪِه ۽ 4 ٻِهتر 5 کي
جنهن پڇائي نگهه ناز آ آزاديءَ قوم.

171

هندي فرزند! اٿي، زور نظر پيدا ڪر!
جو وجهي ٿرٿلو دنيا ۾، اثر پيدا ڪر!
نئون چرخ 6 ۽ نئون خورشيد و قمر پيدا ڪر!
نئون گلزار ۽ همڪار ۽ ڪَرّ 7 پيدا ڪر!
جنهن سان هر رنگ ۾ همراز آ آزاديءَ قوم.

”جان دی ہوئی اسی کی تھی
حق تو یوں ہے کہ حق ادا نہ ہوا!“

’آزاديءَ قوم‘ پورو ٿيو

1- (پ) جيئرو. 2- (ع) حضرت عيسيٰ جو لقب، جنهن لاءِ آهي ته هو مئلن کي جياريندو هو. 3- (پ) فخر، وڏائي. 4- (پ) ننڍو. 5- (پ) وڏو. 6- (پ) آسمان. 7- (پ) شان، شوڪت.

اڻ سهيڙيل شاعري

اڻ سهيڙيل شاعري

1ـ رباعيون
2ـ غزل
3ـ نظم
(1) ڪاليجي ڪبوتر
(2) هاري جو زمانو
(3) ائٽم بام
(4) سنڌ پياري
(5) سلام سنڌ!
(6) اي سنڌي وڏيرا، ڪجهه انسان ٿي!
(7) حيوان انسان
(8) جيئي سنڌ! جيئي سنڌ!
(9) بلوچستان زنده آباد!
(10) اي مٺي جيجل! اي سونهاري سنڌ!
(11) مصطفيٰ ماءُ
(12) پيام امن
(13) پاڪستان زنده آباد!
(14) هوش محمد
(15) اڄها عيد آئي.

رباعيون

(1)

اي يار صبا تنهنجي ڪان نابين تيس،
زلفن ۾ تيس قيد ۽ غمگين تيس،
مون کي نه خبر پيئي ورن وکڙن جي،
ٿيو عقل خطا منهنجو ۽ بي دين تيس.

(2)

جنهن شي جي نه ايندي جي نه ويندي جي خبر،
آغاز ۽ آخر نه اچي جنهن جو نظر،
کهڙي ٿا پڇو شرح بيان تنهن جي مگر!
حيرت جي جهان ۾ ڪيو حيرت سان گذر.

سال 1926ع

غزل

(1)

ٿو مرد مرد تني ڪجهه تفنگ تير سهي،
سهي ڪي سور ڪي راز ٿو سرير سهي.
جتي ڪٿي به آزاد آهه مرد آزاد،
ڪڙين ۾ قابو سهي قيد ۾ اسير سهي.
اڏي ويا خاڪ ٿي زنجير زور ۽ زندان،
ڪٿي سگهي ٿو پلا تاب حق شرير سهي.
هزار حيلا ڪيائون مگر مري نه سگهيا،
جي دل دماغ جا آزاد هئا فقير سهي.
ڪري جو پئي غلام آهه بس غلام غلام،
حضور صدر سهي زار سهي مير سهي.
غلاميءَ ۾ به آ زنده ته آهه مذهب چا؟
ڪو مجتهد سهي علامه سهي پير سهي.
اچي ويو نيٺ هتي "انقلاب زنده باد"،
عوام نيچ سهي ۽ سپاهه امير سهي.
هي دور فوج خوشا! شاد باد پاڪستان،
زبانون بند سهي زخميل ضمير سهي.
سدا بهار رهين خالق آسمان اندر،
زمين ۾ ظلم سهي راڙ قاڙ چير سهي.
زمين جي حصي ۾ آندئي خرابي خونخواري،
جهان جي ظاهري تصوير دلپذير سهي.
اهي دعائون ٿي نڪتيون غريب انسان کان،
بشر حقير سهي ۽ خدا قدير سهي.
گذر مات ۾ حيدر هي شاعري چا آهي؟
خيال ۽ جذبه سنڌ گرچه بينظير سهي.

سينٽرل جيل، حيدرآباد سنڌ. 59 ع

غزل

(2)

ڏي ڀلي اهائي قسمت، نہ سهي وصال ٿئي ها!
منهنجي لاش تنهنجي در جي اڳيان پائمال ٿئي ها!

ڪيو انتظار جانان تنهنجو وعدو آبِ حيوان:
جي نہ اعتبار ٿئي ها ڪيئن لحظه سال ٿئي ها!

تنهنجو وار وار پردي ۾ رهي ها هر نظر کان:
نہ بغير جسم جانان جي سندم خيال ٿئي ها!

ڪو آڀاري پنهنجو جوڀن، ڇو ٿو ڳاري منهنجو تن من:
هيءَ جواني سخت پٿر نہ الاهي شال ٿئي ها!

ڪيو ڪيڏو شور برپا آ جهان ۾ تنهنجي تصوير:
هاڻ هر طرف نہ مائل نگه جمال ٿئي ها!

توکي اصل کان هو آدم کي خراب خوار ڪرڻو:
نہ تہ هڪ ملائڪ کي مالڪ نہ اها مجال ٿئي ها!

ڇو رُٺان ها تنهنجي صنعت تي الاهي روز محشر:
نہ مُنڪان سندم گناهن جو اگر سوال ٿئي ها!

هو خدا جو ڀير هر جا، وڃان ڪاٿي ها، عزيزا!
جتي پنهنجي خون سوا ڪجهہ نہ ڀيو حلال ٿئي ها!

ڪيو ڪفر گم نہ ايمان تہ ڪٿي رهيو مسلمان:
جي دوئي شمار ٿئي ها ڪٿي ذوالجلال ٿئي ها!

ٿئي ڪيئن قيد قابو نظر ۽ خيال ۾ هُو:
نہ خدا خدا ٿئي ٿئي ها جي سندس مثال ٿئي ها!

هي مسائل، تصوف، هي بيان تنهنجو 'حيدر':
نہ رکين ها عشق ڪافر تہ زهي ڪمال ٿئي ها!

ٽماهي 'مهراڻ' 1-1956ع

غزل

(3)

نصيب منهنجي تي هر ڪنهن کي ڇو نه ارمان ٿئي،
نه آهي طرز بيان، ۽ نه مان مون کان ٿئي.

سدائين منهنجون اکيون تنهنجو نازگاه آهن،
ڪٿي نه وڃ، اي صنم، ڪافي پنهنجو ميدان ٿئي!

اي موت، ٺاري آ رڳ رڳ تو منهنجي، خوش رهه دوست!
اهوئي دوست چڱو، نيٺ جنهن کان درمان ٿئي.

مون رات ڪيئن اها رڪعت نماز پڙهي،
اِلاهي، ڇو ٿو خوابن تي ڪنهن جو فرمان ٿئي؟

گناهه منهنجا لڙن ٿا خدا جي رحمت سان،
ڏسون ته ڪير ٿو آخر ۾ زور انهن مان ٿئي!

خدا وساري، تون انسان کي اهڙو پيارو گهر،
جو خود خدا به سنڌ ۽ خوبين تي قربان ٿئي.

ڪمال زندگي موقوف قدر همت آهه،
ڪو آدمي ٿئي شدّاد، ڪو سليمان ٿئي.

معاف ڪر، هي عذاب ابد نه مون کي کپي،
اي خضر، هاري هتي ڇڏ جو آب حيوان ٿئي.

اجايو ٿا هتي ڳوليو، هو مرد هو آزاد،
ڪٿي طبيعت حيدر، ڪٿي هي زندان ٿئي!

ٽماهي مهراڻ 1959/2ع

غزل

(4)

اسان حق جي بات چوندا رهياسين،
اسان ڏينهن کي رات چوندا رهياسين!

ستمگر جي شمعن کي ۽ مشعلن کي،
شرر شر ۽ ظلمات چوندا رهياسين!

سڪندر کي سامهون ستمگر سڏيوسون،
وڏي وات ڪمذات چوندا رهياسين!

”جهڪو آمريت جي آڏو ۽ آسرو!“
هي ذلت خرافات چوندا رهياسين!

غريبن کي چاڙهڻ، ستمگر کي ڏاهڻ،
هي روح مساوات چوندا رهياسين!

غريبن سان گهارڻ رڻ ڳوڙها ڳاڙڻ،
بهاري ۽ برسات چوندا رهياسين!

غلاميءَ جي جيئڻ کان آ موت بهتر!
شهادت حياتات چوندا رهياسين!

اسان جي حسابن ۾ آ ٻه ته ٻارهن،
اڪيلو عدم ذات چوندا رهياسين!

هڪ آزاد دنيا ۾ خوشحال انسان —
هي منشا مناجات چوندا رهياسين!

هي جذبات حيدر هي ابيات حيدر —
هي سنڌيءَ جي سوغات چوندا رهياسين!

مخزن ’ڪونج‘ بمبئي 19ع

غزل
(5)

اي باد شاهہ عالم! سجد و نماز ڇا لئي؟
هڪ بيمثال خاطر عجز و نياز ڇا لئي؟

محتاج تون بہ تي وئين ڇا پنهنجي صنعتن جو؛
نالو سندء مسبب ۽ ڪارساز ڇا لئي؟

ڇا تون بہ باد شاهن جان باد شاهہ تي وئين؟
محمود ختم ٿي ويا، باقي اياز ڇا لئي؟

ڳارڻ ۾ ڇا مزو آ، مارڻ ۾ آهہ ڇا لئي؟
ڪوُ ڪوُ ڪبوترن ۾ بازو تي باز ڇا لئي؟

حيدر تہ ڪجھ نہ آ پر تنهنجو نہ آ تہ ڪنهن جو؟
آ نانءُ تنهنجو رحمان، بنده نواز ڇا لئي؟

مخزن 'ڪونج' بمبئي 19ع

نظم

ڪاليجي ڪبوتر

1ـ مبارڪ هجي سنڌ ڪاليج خوشتر!
شروع ٿيو نئون سال بافضل اڪبر،
ترقيءَ سان، رونق سان ۽ فيض سان پر،
مبارڪ مدرس ۽ طالب ۽ نوڪر،
مبارڪ اي منظر، مبارڪ ڪبوتر.

2ـ سلام اي ڪبوتر مبارڪ ۽ جاني،
اوهان جو وجهڻ آهه سعادت نشاني!
ٿا ڦهرايو گنبد کي ويس آسماني،
ٿا هو هو سان ڪيو هي مناجات خواني،
”رهي سنڌ ڪاليج سرسبز ۽ برتر!“

3ـ ڀلا پڙڪا آهن اوهان جا اي خوشرو:
چا چيرن جي چڻ چڻ ۽ ڪڻ ڪڻ ۽ چو چو،
چا اٿيون ۽ سيٿيون ڏيو بازيون هرسو!
بهاري اُتي آهه ڪيو ٿا جتي جو،
ٿا گجگوڙ بادل جان ڪيو ساڻ پر پر!

4ـ رهن جاتي ماڻهو اوهان اُت رهو ٿا،
مگر پاڪ جاين ۾ وهم وهم ٿهو ٿا،
اڏي زائرن جي مٿن تي وهو ٿا،
محبت منجهان امن مان.... نا ٿهو ٿا،
آ فطرت سندو ۾ سڪ ۽ زهد ظاهر.

5. طبيبن اوهان تي جفا ڪئي روا آهه،
مگر تنهن جفا جو نتيجو شفا آهه،
(انهيءَ راز جو ڄاڻندڙ هڪ خدا آهي،)
غرض نيض جاري اوهان کان سدا آهه.
ثنا ۽ دعا ڇو ڪري ڪين شاعر؟

6. ڪريو عجز مان ٿا عبادت خدائي،
ڪريو پڻ سدائي بدن جي صفائي؛
صفائيءَ ۾ ڇهنبون ٿيون ڪن ڪمائي:
ڪمائي سو آهي حياتي اجائي؛
ڪمائي آ ممڪن حياتيءَ جي اندر.

7. چڳو ۽ نچو سر نوائي نوائي،
پيو صاف پاڻي (پرن کي پسائي)
نمي، دعا گهرو پوءِ، سبق هي ٻڌائي:
”تو خالق جو سجدو هميشه لڳائي:
اي مخلوق شامل دعا سجدي سان ڪر!“

8. ڪبوتر عجب چٽ ڪڍيا رب سبحان،
لباسن سندو ٿي: سنهري گريبان،
سيه دامن، ۽ لعل جوراب ۽ چشمان،
۽ منقارتي سفيد موتي درخشان،
ڪان بهزاد ۽ ماني ٿيا حيران مضطر!

9. ڏسو سوٽ رنگين ۽ صاف ڏاڙهيون،
۽ ڪالر ۽ نيڪ ٽايون ۽ سايون ساڙهيون،
اڇون، آسماني، گلابي ۽ ڳاڙهيون.
تنهن تي زريون دستن خوب چاڙهيون،
لباس ۾ ڇو ڪير آهين بهتر؟

12_ ڪبوتر ڪجو سرڻ ڪاريءَ ڪان نفرت،
جا ڳولي وڏائيءَ مان چوٽي عمارت،
ڪري ٿي نه چوزن ۽ ٻچڙن تي رحمت:
سندس ظلم جي ڪئنچي آهي ڪليل نت،
آ ڪانگن جا ماتم ۾ ويڙهيل سراسر.

11_ خبر رکجو بازن جي جهڙپن کان هردم،
۽ ڪانئن ڪان، ڪارن جي چغليسان. ان سيڪم،
نه ٿيو چمڙي، ڪبرن ۽ ڳيرن سان همدم،
ڪجو پرک، ساڃهه، محبت سان محرم،
ٿو سونهين ڪبوتر جو همدم ڪبوتر!

12_ مخمس پڏي ڪبوترن شڪر ڳايا،
"مبارڪ اي جاني، اي انسان چايا،
پلي آيا! نت آيا!! ۽ جيءُ آيا!!!
اسان حان اوهان جا وڏن فڪر مايا!
ٿي نڪري اوهان جي زبانن مان شڪر!"

13_ قسم اج ڪبوتر جو توڪي ضم ٿئي،
نه چا لاءِ مون سان هي جور و ستم ٿئي،
محب تي روا چاهي رنج و الم ٿئي،
جو محدوم تنهنجو نه درد شڪم ٿئي،
ٿي خاموش دردن سان مسرور حيدر.

’نئون دؤر‘ 1924ع

هاري جو زمانو

(1)

سنڌ جا ساھ ۽ سردار ۽ دلبر هاري
قوم جا هار ۽ سينگار ۽ زيور هاري
تنھنجي احسان جي هيٺ آھ بشر هر هاري
ٿيا زمانو ۽ زمين تنھنجا ثنا گر هاري
قوم ساري ٿي هيئنر ڳائي ترانو تنھنجو
اٿ هاري اجهو آيو آ زمانو تنھنجو —

(2)

ڪو زمانو هو جڏهن دهر ۾ غمسار هئين
بکيو بيمار هئين زار ۽ بي يار هئين
ڪھڙو غمگين ۽ مايوس ۽ لاچار هئين
غرض مسڪيني ۾ گهر ٻار کان بيزار هئين
هڪ جنم ٿيپ هئي زندان هو خانو تنھنجو
اٿ هاري اجهو آيو آ زمانو تنھنجو —

(3)

توکي انگريز ٿي ڦريو ۽ زميندار لٽيو
وياج خورن ٿي ڦريو، توکي عملدار لٽيو
توکي پيرن ٿي ڦريو، قوم جي سردار لٽيو
توکي بيدردي سان هرهڪ ٿي نمڪخوار لٽيو
ظالمن ٿي لٽيو گهر ٻار خزانو تنھنجو
اٿ هاري اجهو آيو آ زمانو تنھنجو —

(4)

پانهنجي حال تــي آخر توکي غيرت آئي
ذات هــاري ۾ غضب واري بغاوت آئي
هــر زميندار ۽ ظــالــم لئي شامت آئي
"هاري حقدار!" جي نعري سان قيامت آئي

جهنگــ جهر بحر ۽ بر ۾ ٿيو فسانو تنهنجو
اُٿ هــاري اجهو آيـو آ زمانو تنهنجو —

(5)

تنهنجي طاقت جي اڳيان هرڪائي طاقت ٿي ختم
تنهنجي حملي اڳيان انگريز حڪومت ٿي ختم
ظالــم انگريز ســان انگريز جي امت ٿي ختم
يعني جاگيري زميني زمينداري جــي لعنت ٿي ختم

جو به هو خوار ٿي دشمن ٿيو روانو تنهنجو
اُٿ هاري اجهو آيــو آ زمانـو تنهنجو —

(6)

هاڻي مزدور ۽ هاريءَ جــي حڪومت ٿي آهه
يعني بــرباد حڪومت جــي عــلامت ٿي آهه
قائم انسان سان انسان جــي سنگت ٿي آهه
پــورهئي محنت لئي دنيا هتي جنت ٿي آهه

نئــي دنيــا آ مٿيو نقشو پراڻو تنهنجو
اُٿ هاري اجهو آيــو آ زمانو تنهنجو —

(7)

هاڻي محنت کي مليو دَرجو عبادت جو آهه
هاڻي محنت ئي بيو نالو ڪرامت جو آهه
پورهيو اڳ وانگي نه اڄ بوجِ مصيبت جو آهه
پورهيو اڄ باعث فرحت، مزو فطرت جو آهه
محنت ۽ پورهئي ۾ آ شان شهانو تنهنجو
اُٿ هاري اجهو آيو آ زمانو تنهنجو —

(8)

تنهنجي محنت تي ڪري ڪٽڪ ۽ جوئر پيدا
ڏوڙ مٽي منجهان موتي ۽ جواهر پيدا
باغ باغات گلستان معطر پيدا
آهي چا چا نه ڪيو ڏاڍي ۽ ڪوڏر پيدا
هي جهان آهه ڪرامت ۽ فسانو تنهنجو
اُٿ هاري اجهو آيو آ زمانو تنهنجو —

(9)

نئي دنيا ۾ نه بک آهه نه بيماري آهه
اگر آهي ته دوا مفت شفا واري آهه
هر ڪنهن ڇهري ۾ لالاڻ جي گلزاري آهه
خوش بهار آهه ۽ سر سبز سگهو هاري آهه
آهه مزدور به خوش يار يگانو تنهنجو
اُٿ هاري اجهو آيو آ زمانو تنهنجو —

(10)

اڄ جوانن لئي ڪم ڪار ڪليل عام آهي
اڄ هارياڻي ٿي آ راڻي ۽ گلفام آهي
ٻار اڄ کيل سکيا ۾ چمندي چام آهي
پير مردن کي هينئر پينشن آرام آهي

راڳ راحت سان خوشيءَ سان پريو خانو تنهنجو
اُٿ هاري اڄهو آيو آ زمانو تنهنجو —

(11)

آهي ٿي پختي پڪي هاري حڪومت برپا
يعني ٿي علم ۽ سائنس جي طاقت برپا
يعني ٿيا تجربه فڪرات ۽ محنت برپا
جن وسيلي ٿي جهان ۾ ويئي جنت برپا

جاهلي فقر اجايو هو بهانو تنهنجو
اُٿ هاري اڄهو آيو آ زمانو تنهنجو —

(12)

هاري تنهنجو هي نظام اشرف ۽ آباد رهي
جو به بيڪار آ بدڪار آ برباد رهي
جو به مزدور آ هاري آ سدا شاد رهي
ديس سر سبز رهي زنده ۽ آزاد رهي

سويون **حيدر** جيان ڳائن جئين ڳانو تنهنجو:
ڏس هاري اڄهو آيو آ زمانو تنهنجو —

هاري گيت: آڪٽوبر 1948ع

آئٽم بام

اي امريڪي آئٽم بام! لعنت توتي صبح ۽ شام!
تو برپا ڪيو قتل عام! توکان ٿيو انسان بدنام!
هيرو شيما ناگا ساڪي!

ائٽم تو ڪيو قهر انڌير! بستان ٿيو مٽيءَ جو ڍير!
ويراني ٿي وئي چوڦير! خاڪ ٿيا گلرو گلفام!
هيرو شيما ناگا ساڪي!

گهوڙا گهوڙا جي ڪوڪات! آمان! آمان اچي پوڪات؛
ڪي پيي بند ڪيو پوسات! دم ۾ بند ٿيو ماتام!
هيرو شيما ناگا ساڪي!

زخمن چور ڪيو هر ساهه، ٿي ويو سڀڪجهه باهه ٿي باهه
باهه برپا ٿيو درياهه، فرش ۽ عرش تي عام جام
هيرو شيما ناگا ساڪي!

هيءَ بدڪاري هي ناپاڪي، هيءَ جباري هيءَ سفاڪي،
هيرو شيما ناگا ساڪي! بخشيندو نه ڪڏهن عوام!
هيرو شيما ناگا ساڪي!

ناگا مان هيروشيما مان، ٿي نڪري فرياد هي هر آن:
بدلو! بدلو! خون انسان، ظالم جو آرام حرام!
هيرو شيما ناگا ساڪي!

شاگرد ايشائي شاباس! تنهنجي همت ۽ احساس:
ڪي گهائن تا ارض آڪاس! ڏينهن ۽ رات صبح ۽ شام!
هيرو شيما ناگا ساڪي!

اُٿو جاڳو آدمزاد! ڪريو ائٽم بم برباد،
انسانيت زنده باد! زنده باد امن و سلام!
هيرو شيما ناگا ساڪي!

حيدرآباد 1953ع

سنڌ پياري!

سلامت سنڌ يئن سان سنڌ پياري!
سلامت راحتِ جان، سنڌ پياري!
سدا خوش حال، خندان، سنڌ پياري!
سدا سر سبز، شادان، سنڌ پياري!
تون پنهنجي جند ۽ جان، سنڌ پياري!
ٿيون قربان تو تان، سنڌ پياري!

مِٺو آ تنهنجو نالو ۽ نشان، سنڌ!
مِٺي آ تنهنجي ٻولي، مهربان سنڌ!
اِرم، فِردوس چاهن تو اڳيان، سنڌ!
ڪنهين کي تنهنجو مٽ پايان نہ مان، سنڌ!
تون پنهنجو پاڻ مَٽ آن، سنڌ پياري!
ٿيون قربان تو تان سنڌ پياري!

عرب، ايراني آيا، خان، افغان،
سَما ۽ سُومرا هندو، مسلمان:
ٿيا داخل جيئن هو سنڌ ۾، جان!
ويا ٿي ٻئي هو سنڌي: نيڪ انسان!
وڏايو شانِ انسان سنڌ پياري!
ٿيون قربان تو تان سنڌ پياري!

هي تنهنجي لاءِ، سنڌي! ڪيڏو غم ٿيو!
هي پاڪستان طرفان چا ڪرم ٿيو؟
سندءُ هستيءَ جو انڪاري اتم ٿيو،
رَوا تنهنجي مٿان آهر ستم ٿيو!
ڪيائين ڪيڏو نقصان، سنڌ پياري!
ٿيون قربان تو تان سنڌ پياري!

جنهين کي تو نِپايو ڪير پياريو،
۽ پنهنجي هنج هينئين ۾ وهاريو،
چو ڙتن آ توکي چابڪ ساڻ ماريو،
چو تن آ توکي گهاريو ۽ رُئاريو؟
اڄ ڏم افسوس ارمان، سنڌ پياري!
ٿيون قربان تو تان سنڌ پياري!

سوين تنهنجا ٻچا اڄ دربدر هِن،
ٻڪا بيمار ۽ خسته جگر هِن،
املهه ماڻڪ ۽ موتي هِن، گُهر هِن،
ٿيا بيقدرن آڏو هيچ پر هِن،
پُڪارن پيا پري ڪان: ”سنڌ پياري!
“ٿيون قربان تو تان سنڌ پياري!“

ڏني مردود کي مرڪز وزارت،
وزارت سان مچايائين شرارت،
ڪيائنن سنڌ منڙيءَ جا ٻچا رت،
ڪٿيائين پنهنجي لئي نفرت حقارت،
وڪيائين ديس آرزان: سنڌ پياري!
ٿيون قربان تو تان سنڌ پياري!

وڪيو جنهن ديس پيارو، تنهن تي لعنت!
ڪيو جنهن ڪم هچارو، تنهن تي لعنت!
ڪيئين منهن پنهنجو ڪارو، تنهن تي لعنت!
وڃهي تو ملڪ سارو، تنهن تي لعنت!
آ تُنهنجو ويري شيطان، سنڌ پياري!
ٿيون قربان تو تان سنڌ پياري!

ٿو وڪڻي سنڌ ڪي سو ڪير آهي؟
خريدڻ ڪير ٿو هي جنس چاهي؟
هي سودو ناهه، جنج آ، برملا، هي!
ٿو ڏاهي ڪير فطرت جنهن ڪي ڏاهي؟
بلند آ ڏي ۽ وٺ ڪان سنڌ پياري!
ٿيون قربان تو تان سنڌ پياري!

هزارين آيا اسڪندر ۽ دارا!
ڪري ويا ڪجهه گهڙيءَ لئي پنهنجي رارا!
مري ويا سنڌ جا ٿيا جيڪي مارا!
آ زنده سنڌ ۽ سنڌڙي جا پيارا!
چُٽل آهي مرڻ ڪان سنڌ پياري!
ٿيون قربان تو تان سنڌ پياري!

اُٿو، سنڌي! اوهان جو امتحان آ!
مُصيبت جو وڏو طوفان مٿان آ!
خطر ۾ ننگ ۽ ناموس، جان آ!
پيو ڪم ظالم چالاڪ سان آ!
بچايو بدنظر ڪان سنڌ پياري!
ٿيون قربان تو تان سنڌ پياري!

ٿي ستسئي ڪيرٿر مان سنڌ ساري!
۽ منڙي مارئي ٿر مان نهاري!
ٿي سهڻي سير سنڌو مان پڪاري!
ٿي مومل دلڙي ڪوهياريءَ سان ڏاري!
”چا تو سان ويل آمان، سنڌ پياري!
”ٿيون قربان تو تان سنڌ پياري!“

پيءَ مائيءَ جي آ ٻچڙن دل ڏُکائي!
سچل، ساميءَ کي رنج آ انتهائي!
ڪئي جنهن صوفي سالڪ سنڌ سائي،
تي هر عاشق ڪان نڪري درد، وائي:
”هي ڇو ڪلفت جو طوفان، سنڌ پياري!“
ٿيون قربان توتان سنڌ پياري!

اي دُشمن، سنڌ جا دشمن، خبردار!
ڇڏي ڏي سنڌ تان قبضو، اي مڪّار!
ڇڏي ڏي سنڌ کي آزاد، بدڪار!
غريبن کي فقيرن کي نه آزار!
ڪري ٿي دانهن هر آن، سنڌ پياري!
ٿيون قربان توتان سنڌ پياري!

پمفلٽ 21- مارچ 1967ع

سلام سنڌ

هي سنڌ پنهنجو ساهه آهه جان آ حيات آ!
هي پنهنجو روح راحت آهه پنهنجي مٺڙي ذات آ!
هي پانهنجو بهار آ باغ آ برات آ!
هي سونهن آ سهاڳ آ سهارو آهه ڏات آ!
اهوئي پنهنجو ديس آهه اهڙو با صفات آ!
اي سنڌ تو مٿان سدا **سلام** آ **صلات** آ!

اي سنڌ تو مٿان سدا **صلات** آ سلام آ!
بهارين ۽ برڪتن جو مينهن توتي عام آ!
عظيم تنهنجو شان آ سعيد تنهنجو نام آ!
سدائين خوش رهين صنم! دُعا هي صبح شام آ!
دُعا هي صبح شام آ دُعا هي ڏينهن رات آ!
اي سنڌ تو مٿان سدا **سلام** آ **صلات** آ!

هي صوفين جو ديس آ، لطيف جي زمين هي؛
هي سامي وارو آستان، مڪان عارفين هي؛
سچل جو هت **دراز** آهه ساز آهه دين هي:
هتي آ دين عشق و اُنس، آ بلند امين هي!
هت آ بشر برادري، هتي نه ذات پات آ!
اي سنڌ تو مٿان سدا **سلام** آ **صلات** آ!

اي سنڌ تنهنجو نيڪنام ۽ وقار خوش رهي!
اي سنڌ تنهنجو فيض عام ۽ سُڪار خوش رهي!
جو هند ۾ آ سنڌ ۾ آ تنهنجو يار خوش رهي!
جو تنهنجو يار غار آ هزار بار خوش رهي!
اهوئي پنهنجو شعر آ بيان آهه بات آ!
اي سنڌ تو مٿان سدا **سلام** آ **صلات** آ!

اي سنڌ تنهنجي سر زمين جو رنگ و بُو هوا مٺي،
هوا مٺي نوا مٺي زبان جي هر ادا مٺي؛
ثقافت آ ضيافت آ شرافت آهه ڇا مٺي!
اسان جي لاءِ سنڌ! تنهنجي آب و عزت آ مٺي!
اهائي پنهنجي تاڻ آ، اهائي پنهنجي ذات آ!
اي سنڌ تو مٿان سدا سلام آ صلات آ!

ڪِٿو آ تنهنجو شهر بر، هي ڪير ٿر ملهير ڏر؛
ڪُٿو آ تنهنجو ساهتي سِرو ۽ لاڙ پارڪر؛
ڪُٿهين دڙو نه تو نگر ڪراچي روهڙي سکر؛
لذيذ شهر ’حيدر‘ 1 آهه سنڌ جو دل ۽ جگر!
اِرم اهوئي آهه هُو 2 ته وهم ۽ واهيات آ!
اي سنڌ تو مٿان سدا سلام آ صلات آ!

سدائين سنڌو سنڌ مان وهي وسي هلي چلي؛
انهيءَ جي ڪير پير مان ٿي سنڌ سڀ ڦُلي ڦلي؛
انهيءَ جي پاڪ رس منجهان ٻچو ٻچو رِجي پلي؛
انهيءَ لئي سلسبيل ڪي زبان تي آ: ”بلي! بلي!!“
هي عِزّ و شان نه نيل کي، نه مٺ سندس فرات آ!
اي سنڌ تو مٿان سدا سلام آ صلات آ!

---

1 - حيدرآباد (سنڌ)، جو لفظ هن شعر جي وزن ۾ نه ٿو اچي سگهي. 2 - شدّاد وارو اِرم.

هي چاجي لئي شڪار آهه جهنگ ۾ بزار آ!
چو عيش برقرار آهه ڏيهه ۾ ڏڪار آ؟
غريب سنڌ جي مٿان هي بار بار بار آ!
هي رشوتن نوازشن غلامين جو چار آ!
هي لهو لعب جرم جي وسيع واردات آ!
اي سنڌ تو مٿان سدا سلام آ صلات آ!

غريب هي ديار آ غليظ هٿ شڪار آ؛
مدار ملڪ جو مڙئي گداگري اڌار آ؛
ٿيو چنبي سامراج ۾ شڪاري اڄ شڪار آ!
شڪار سان شراب آهه گڏ ته شر شرار آ:
هي صاف صاف بات آ، بيان واقعات آ!
اي سنڌ تو مٿان سدا سلام آ صلات آ!

شڪار عيش بند ٿئي، ڪلام حق بلند ٿئي؛
علوم جو فنون جو شعاع ٿئي سگهند ٿئي؛
حسين ڪاروبار سان هرڪو ارجمند ٿئي؛
مزور هاري حق لهي محنتن مان پورهيو قند ٿئي!
اڳ قدم حيات آهه، عيش ۾ ممات آ!
اي سنڌ تو مٿان سدا سلام آ صلات آ!

چو سنڌ سان آ دشمني قديم پاڪ نام سان!
مٿي بدلجي ڪيئن تو حلال حق حرام سان؟
دغا ۽ ڏوڪو ڪيستائين هلندو هي عوام سان!
چو زور ظلم جبر آهه جاري احتشام سان؟
ڪري جو توسان دشمني ڪمينو آ ڪذات آ!
اي سنڌ تو مٿان سدا سلام آ صلات آ!

اي بي خبر ستمگر، اسان سان جنگ بند ڪر؛
سڏائي پــاڻ پــاڻ تــي تير تفنگ بند ڪر؛
جفا جا جيل ٽـوڙ، سوختہ پتنگ بند ڪر؛
ڇڏي ڏي جند سنڌ جي، هي ڍونگ ڍنگ بند ڪر،
اصـولہ پــاڻ پي فقط خــلوص اِلتفات آ!
اي سنڌ تـو مٿان سدا سلام آ صلات آ!

اُٿو اُٿو اي سنڌيئو! ڪُلهن مـٿـي ڪفن ڪيو!
”فـنـا ۾ آ بـقـا“ ٻيا اهــائـي انجمن ڪيو!
سگهوري سـنـڌ سان اهو سچو پڪو وچن ڪيو!
ڏسو تـا ويٽ نام ۾ ته ڪهڙو ڪم اٿن ڪيو!
جتي هـي احـتـجاج آ: نجات آپگهات آ!
اي سنڌ تـو مٿان سـدا سلام آ صلات آ!

اي نوجوانو سـنـڌيئو، جـوانـي جوهر آ ڪٿي؟
جو سنڌ تــي نثار ٿـئي اُهـو دلاور آ ڪٿي؟
تباهہ ناس خاڪ ٿيو عدو جـو خنجر آ ڪٿي؟
بچاء سـنـڌ پياري لـئي ٻيا ٿيو محشر آ ڪٿي؟
اُٿو اُٿو تہ صبح ٿئي، انڌاري ڪاري رات آ!
اي سنڌ تــو مٿان سـدا سلام آ صلات آ!

جهان ۾ ڪيئي ظالمن جـا قيد ڪوٽ اُڏي ويا!
سپاهي هوا ڪ شير هـوا دلير گهوٽ اُڏي ويا!
هو حق پرست جي هٿارون ڪائي چوٽ اُڏي ويا!
سهي سگهيا نہ بت شڪن جي هڪ مروٽ اُڏي ويا!
جلا يو جـت بـسـم سومنات آ لات منات آ!
اي سنڌ تـو مٿان سـدا سلام آ صلات آ!

اي سنڌ تو حضور ۾ قبول هي ڪلام ٿئي!
عصائي انقلاب هي حقير جو سلام ٿئي!
جوان پير مرد زن ۾ جوش عام جام ٿئي!
جو سنڌ لئي عذاب آهه ناس سو نظام ٿئي!
هي آرزوئي حيدر آ، اها ره نجات آ!
اي سنڌ تو مٿان سدا سلام آ صلات آ!

پئمفليٽ، حيدرآباد سنڌ. 1954ع

اي سنڌي وڏيرا ڪجھہ انسان ٿي!

(هي نظم اُنهن وڏيرن ڏانهن خطاب آهي جي هيٺ
مذڪور ڪارنامن جا اڪثر مرتڪب آهن.)

وڏيرا چوَن ٿا: ”وڏا خان آهيون؛
”تُمندار سردار سلطان آهيون؛
”ضعيفن جي لئي قهرِ يزدان آهيون؛
”ءِ ڏاڍن جا نوڪر ۽ دربان آهيون؛
”حُريت جي جذبي کان بيجان آهيون!“
اڇا پيو چوَن ٿا ته: ”انسان آهيون!“

وڏيرا وطن پنهنجو هارائي ويٺا؛
مڙئي سنڌ پنهنجي کي مارائي ويٺا؛
حقن پانهنجن کي ڪُهارائي ويٺا؛
ٻچن مائرن کي رُڪارائي ويٺا؛
تڏهن پيو آ دعوي: ”پهلوان آهيون!“
اڇا پيو چوَن ٿا ته ”انسان آهيون!“

وڏيرا وڏي ووٽ ۽ مُعتبر ٿيا؛
وزارت وڏي صاحبِ ڪَرّوفر ٿيا؛
پري پيٽ پنهنجو ٿُلها جانور ٿيا؛
غريبن جي ڪاڻ جي لئي شير نر ٿيا؛
”ٿيا خون۸ ۾ لعلِ بدَخشان آهيون!“ 1
اڃان پيو چوَن ٿا ته: ”انسان آهيون!“

1۔ اسان وڏيرا.

هي ڪُهڙا، هي پُٺّا، هي ميمڻ، هي قاضي
ٿيا، سنڌ وڪڻي، وزارت ۾ راضي؛
ڪيو ختم انهن کي 1 ٿين قصّہ ماضي!
ڪيو سنڌ کي پاڪ آزاد اراضي! 2
ڪڏهن ڪين چوندا: ”پشيمان آهيون!“
اچا پيي چون ٿا تہ: ”انسان آهيون!“

جنهين سنڌ ماري انهن ساڻ وير آ؛
ڏيئي ووٽ پنهنجا ڪيو تن اندير آ؛
پلي ڪو وڏيرو آ، مير آ مشير آ؛
وطن جو غدّار، هر هڪ ڏڦير آ،
”سڄي سنڌ ۽ پاڻ 3 قربان آهيون!“
اچا پيي چون ٿا تہ: ”انسان آهيون!“

جياريو اي هاري: وڏيرن جا ماري:
رِمئي سِنڌ پياري سگوري سُنهاري!
پڏن شرم ۾ پيل وڏيرا ڏُهاري؛
ڪيو قوم پنهنجي تي احسان ڀاري،
”اسين هاري حُر مرد ميدان آهيون!“
”اسين آنّ داتا، مهربان آهيون!“

1- سياسي طور. 2- پاڪستان اندر علاقائي آزادي مراد آهي. 3- حيدرآباد ۾، سنڌ اسيمبلي ۾، ون يونٽ جي حق ۾ ووٽ ڏيڻ وارا ميمبر. ياد رهي تہ هيٺين پنجن محترم ميمبرن ووٽ نہ ڪيو هو: غلام مرتضيٰ سيد، (جيل ۾ بند) غلام مصطفيٰ پير گُرڙي، عبدالحميد جتوئي، پير الاهي بخش ۽ خورشيد احمد شيخ.

هي وونن جو قصّو آ بند و قبازي؛
هي بند و قبازي ڪري ٻڌجو غازي!
ڪٿو ُو ڏ وڏيرن جي هاراڻي بازي؛
۽ سالم ڪيو سنڌ جي سرفرازي!
ُوچن ڏيو ته: ”سنڌي محبّان آهيون!“
وچن ڏيو: ”وطن جو شرف شان آهيون!“

اُٿو سنڌيئو! پنهنجي عزت بچايو!
وڏيرا نندڙيرا، شرافت بچايو!
هي وڏڙن سنڌي لاڄ شوڪت بچايو!
۽ اولاد لئي ڪجهه وراثت بچايو!
چئو: ”سنڌ جنّت جا رضوان آهيون!“
”هي دولت ـ اِنهيءَ جا سليمان آهيون!“

وڏيرا ۽ هاري! ڏسو سنڌ پياري،
پڪاري ٿي آسّا، روئي زاري زاري!
ڪڏهن تائين جيئڻ هي ـ جنجال خواري!
ڪڏهن منهنجي ٻچڙن کي ايندي بهاري!
جواب آهه ڇا؟ـــ ”پاڻ درمان آهيون!“
”اسين مستحق، گلستان آهيون!“

مبارڪ! جنهين سنڌ سان ڪئي سچائي!
مبارڪ! جنهين سنڌ سان ڪئي ڀلائي!
مبارڪ! جنهين جان سنڌ پنهنجي جلائي!
ته ٿئي سنڌ سائي سڀاڳي سدائي!
”اسان 1 نيڪ فالن جا نشان آهيون!“
”اسان خادم آهيون ۽ انسان آهيون!“

1ـ محبّان سنڌ.

وڏيرا حڪومت جا چمچا سدائين؛
جهڪي ظالمن کي ڪَرِن ”سائين! سائين!!“
غلامي سلامي خوشامد لنگهائين؛
ڪِريا ”جي حضوري“ ڪري ڪيستائين آ
چَون ٿا ته: ”خودار خاصان آهيون!“
اچا پيِ چَوَن ٿا ته: ”انسان آهيون!“

وڏيرن مان غائب ٿي غيرت شجاعت؛
وطن جي بچائڻ لئي ڪاٿي آ همّت؟
بقا جي ڪيائون ته راشي حڪومت؛
فنا جي ڪيائون ته عزّت عدالت؛
چَوَن ٿا: ”محافظ نگهبان آهيون!“
اچا پيِ چَوَن ٿا ته: ”انسان آهيون!“

وَڏيرا سڏيرا، ٻرائي ٻرائي؛
لقب ۽ شقب ٿا وٺن ڪيترائي؛
مَلِڪ چام ۽ رئيس ڪي چوڌرائي:
ڪو مير آ ڪو پير آ، ڏسو آڪرائي!
”لقب ڌار، پر يار يڪسان آهيون!“1
اچا پيِ چَوَن ٿا ته: ”انسان آهيون!“

مَحلاّت ماڙيون اڏائي رهن ٿا؛
وڏي ٺاٺ سان هو اُٿن ٿا وهن ٿا؛
هوُ پنهنجن کي ماري لَتاڙي ڪُهن ٿا؛
هوُ غيرن جو هر ظلم ذِلّت سهن ٿا:
”اوهان 1 جا مُلازم ثناخوان آهيون!“
اچا پيِ چون ٿا ته: ”انسان آهيون!“

1۔ اسان وڏيرا۔
2۔ اوهان حاڪمن جا۔

وڏيرا مزورن جي محنت لُٽن ٿا؛
وڏيرا غريبن جي عصمت لُٽن ٿا؛
هو آزاد طبعن جي عظمت لُٽن ٿا؛
جو آ قوم ۾ شان شوڪت لُٽن ٿا!
لُٽيرا نہ سوچن ٿا: ”نادان آهيون“!
اڃا پي چون ٿا تہ: ”انسان آهيون!“

آ پيشي اِنهن جـي ۾ پاڻاريداري،
هي ڌاڙا، هي ڦريون لٽيون مارا ماري؛
ٻيا ڪن ٿا ماتام اندوه ڪاري،
غريبن ۾ جاري آ بس آهہ و زاري؛
نہ ٿا شرم ڪن: ”ڪيڏو نقصان آهيون!“
اڃا پي چون ٿا تہ: ”انسان آهيون!“

وڏيرن جا سهسين ڏي زخميل ستايل؛
وڏيرن جا ڪيئي نہ ڏنگيل ڏُکايل:
ڏُکايل ڇِتِڪايل، ڇِڪائي مُرايل!
روئي چونہ انسان ڏسي ديس گهايل!
کلي ٿا چون: ”خوش ۽ خندان آهيون!“
اڃا پي چون ٿا تہ: ”انسان آهيون!“

ڇڏايو وڏيرن کان قومي قيادت؛
اِنهن جي قيادت کان آئي ذلالت؛
ذلالت: عملدار شاهي جي لعنت؛
جفا جور ۽ ظلم جي قيادت!
چون ٿا تہ: ”مؤمن مسلمان آهيون!“
اڃا پي چون ٿا تہ: ”انسان آهيون!“

”ہِي ہِي! ھاھا“ــ ’تانسين‘ جي تان ٿي !
راڳ جي ھڪ حور ’نورجهان‘ ٿي !
ڪھڙي جادوگر ٿي خوش آلحان ٿي !
ڪھڙي دل! ھن ڪان نہ جا شادان ٿي!

آدمي وحشت ڇڏي قربان ٿيو !
آدمي حيوان مان انسان ٿيو !

آدمي بيمار ــ ’جالينوس‘ ٿيو ؛
اِبن سينا جا بجا مقدوس ٿيو ؛
ھن جو ”القانون“ ھڪ فانوس ٿيو ؛
پنھنجو بُت مضبوط ٿيو مانوس ٿيو ؛

آدمي سھڻو قداور خان ٿيو !
آدمي حيوان مان انسان ٿيو !

آدمي جھنگلي مان ’ايڊيسن‘ ٿيو ؛
شمع! اونداھو جھان روشن ٿيو ؛
فونو! آوازن جو ھڪ مخزن ٿيو ؛
ساز مردہ ــ ساھ سان دمزن ٿيو !

معجزو جو وھم ھو ــ اِمڪان ٿيو !
آدمي حيوان مان انسان ٿيو !

آدمي عالِم ٿيو، مُحسن ٿيو !
’ارون‘ ٿيو، ’مارڪس‘ ٿيو، لينن ٿيو !
نيچ نسل اِعراج 1 جو ضامن ٿيو ؛
اِنقلابي مولوي، ڪاھن ٿيو ؛

اِنقلابي جاھل ۽ نادان ٿيو !
آدمي حيوان مان انسان ٿيو !

1ــ اعراج = عروج، بلندي.

آدمي اڻ چاڻ – 'انگرسال' ٿيو!
جذبه، جوهر ساڻ مالامال ٿيو؛
بت پرستي، وهم هر پامال ٿيو؛
روح انسان روشني ۾ لال ٿيو؛
خوف اجايو منجي اطمينان ٿيو!
آدمي حيوان مان انسان ٿيو!

آدمي ٿيو عدل ۾ 'نوشيروان'!
کهڙو پيارو نانءُ، جسم جاودان!
ٿي ويو بغداد باغ داد مان!
حيف انسان! ڪاٿي آ دارالامان؟
حيف حجاجن 1 جو شان ۽ مان ٿيو!
آدمي انسان مان حيوان ٿيو!

آدمي منجي ۾ آدم خور ٿيو!
دشمن انسان سڀ کان زور ٿيو!
باز بچڙو – آدمي شهمور ٿيو!
ڌاڪو ۽ ڌاڙيل، خوني، چور ٿيو!
آدمي چا هو ۽ چا ارمان ٿيو!
آدمي انسان مان حيوان ٿيو!

آدمي 'گوتم' منجهان 'چنگيز' ٿيو:
خون فشان، خون خوار ۽ خونريز ٿيو!
حضرت انسان هن اڳيان ناچيز ٿيو؛
روح ۾ تاتار ٿيو تبريز ٿيو!
مرثيه خوان ماسڪو ايران ٿيو!
آدمي انسان مان حيوان ٿيو!

---

1 – حجاج بن يوسف ڏانهن اشارو آهي.

جگر جا ڏکر سمجهو آشعار، حيدر!
هي آ جذبهٔ هاري حقدار، حيدر!
هي فرياد سنڌ آهه گفتار، حيدر!
هي آ اِنقلاباتي اوزار، حيدر!
پڙهيو ظلم جي پاڙ- احسان ڪريو!
فرشتن کي سجدي جو فرمان ڪريو!

پمفليٽ، حيدرآباد سنڌ، 12 مارچ 1967ع

حيوان انسان

آدمي حيوان مان انسان ٿيو؛
آدمي انسان عالي شان ٿيو!
جا بجا جاري سندس فرمان ٿيو؛
شمع قدرت، قوت يزدان!
هي ڏسي ڪون و مڪان حيران ٿيو!
آدمي حيوان مان انسان ٿيو!

آدمي قدرت؛ جو سو حصو ٿيو،
جنهن جو قدرت ساڻ ڪجهه جهڳڙو ٿيو؛
پنهنجي جرئت ساڻ ڪم سولو ٿيو،
پنهنجي پورهئي ساڻ هو پختو ٿيو؛
قدرتي قوات تي سلطان ٿيو!
آدمي حيوان مان انسان ٿيو!

آدمي جيتامڙو - راڪاس ٿيو!
شير، هاٿيهن جي سامهون داس ٿيو!
مغز جو هڪ ڪوپرو - آڪاس ٿيو!
ماس ذرڙو مرڪز احسان ٿيو!
ماس ذرڙو سخت ڪوهستان ٿيو!
آدمي حيوان مان انسان ٿيو!

آدمي - هڪ مرد ٿيو هڪ زال ٿي،
زال ذات انسان لاءِ ڪمال ٿي؛
ماءُ ٿي، معشوق ٿي، هر حال ٿي؛
رحم راحت ناز حسن و جمال ٿي؛
ڪهڙو پيارو ساٿي دلبر جان ٿيو!
آدمي حيوان مان انسان ٿيو!

روح ’لنڪن‘ آ ڦري ٿيو ’جانسن‘ !
هٽلري سفاڪ آهي خنده زن،
زهر، گولا هن جا ٿا وسن؛
ظاهري ڊالر ۽ گندم ٿا ڇڻن!
ويٺ نام افسوس قبرستان ٿيو!
آدمي انسان مان حيوان ٿيو!

امن جو رکپال ايٽم بام ٿيو!
بام! — قتل عام جو پيغام ٿيو!
بام! — ذات انسان جو انجام 1 ٿيو!
رشڪ زنده موت جو آرام ٿيو!
اشرف مخلوق شر شيطان ٿيو!
آدمي انسان مان حيوان ٿيو!

”مارشل لا“ ملڪ جو دستور ٿيو؛
هڪ سپاهي گهر جو مالڪ مور ٿيو!
عقل ويچار ٿيو، مجبور ٿيو!
زور بازو قابض ۽ مغرور ٿيو!
”سڀ زبانون بند ٿيو!“ - اعلان ٿيو!
آدمي انسان مان حيوان ٿيو!

---

1 - انجام = خاتمو.

آدمي ٿيو آدمي تي نڪته چين!
آدمي نقّاش ٿيو ۽ نقش بين!
آدمي ايجاد ڪيو هر ڪفر و دين!
آدمي ٿيو مُدّعي، شاهد، امين!
آلسّلام انسان، حيوان آلسّلام!
آلسّلام امڪان، حيران آلسّلام!

پئمفليٽ، حيدرآباد سنڌ. 24 اپريل 1967ع

جيئي سنڌ! جيئي سنڌ!!

توکي سنڌ هزار سلام!
خوش رهه باغ بهار مُدام!
خوش رهه خندان با آرام!
جيئي سنڌ! جيئي سنڌ!!

"پاڻ آ پنهنجو هر انسان!"
پنهنجو آهي هي ايمان!
پنهنجو آهي هي اسلام!
جيئي سنڌ! جيئي سنڌ!!

"ڪينو فتنو ٿئي برباد!"
"قرب محبّت زنده باد!"
پنهنجو آهي هي پيغام!
جيئي سنڌ! جيئي سنڌ!!

جيئي سنڌ ۽ جيئي سنڌ!
جام محبّت پيئي سنڌ!
خاص ۽ عام پِئن هي جام!
جيئي سنڌ! جيئي سنڌ!!

جيئي هند ۽ جيئي سنڌ!
جيئي جيءَ منو هر هنڌ!
پيار بهار ٿئي عام ۽ جام!
جيئي سنڌ! جيئي سنڌ!!

سنڌي سهڻو سادو صاف،
هن جي تلاش آ حق انصاف!
هن وٽ آهه نفاق حرام!
جيئي سنڌ! جيئي سنڌ!!

جيئي پنهنجي مٺڙي زبان!
جيئي پنهنجو شعر بيان!
جيئي پنهنجو غزل سلام!
جيئي سنڌ! جيئي سنڌ!!

جيئي جمالو چڱو ڏور!
جيئي دلو، سرندي سور!
جيئي ڏوهو، ڪافي ڪلام!
جيئي سنڌ! جيئي سنڌ!!

جيئي سنڌو جو درياهه!
جيئي سنڌو! پنهنجو ساهه!
آب حيات آ جنهن جو جام!
جيئي سنڌ! جيئي سنڌ!!

جيئي سڪر جي بئراج!
جيئي گدو جي گج گاج!
جيئي ڪوٽڙي ڏم ڏام!
جيئي سنڌ! جيئي سنڌ!!

جيئي ٻيلو، نم، ٻٻر!
جيئي ڪيلو، سنڌڙي، سر!
جيئي باغ بهار تمام!
جيئي سنڌ! جيئي سنڌ!!

جيئي ڪاچو، جيئي ٿر!
جيئي لاڙ، جيئي ڪينجهر!
جيئي منڇر انڇر جام!
جيئي سنڌ! جيئي سنڌ!!

جيئي سنڌ زمين دلشاد!
جيئي کيت کيت آباد!
جيئي سر سبزي هر گام!
جيئي سنڌ! جيئي سنڌ!!

جيئي هاري ۽ مزدور!
جيئي هاريائي پُر نور!
پورهئي اندر صبح ۽ شام!
جيئي سنڌ! جيئي سنڌ!!

جيئي سنڌي دلبر جان!
مرد ۽ زال ۽ هر انسان!
ٻچڙو ۽ ٻچڙي گلفام!
جيئي سنڌ! جيئي سنڌ!!

جيئي سنڌين سان هي سنڌ!
سنڌين جي آمّان هي سنڌ!
سنڌين جو ناموس اِڪرام!
جيئي سنڌ! جيئي سنڌ!!

سنڌ جو نام ٿو مٺڄي ڪيئن؟
سنڌ جو نام ڏو گَهٽجي ڪيئن؟
هردم سنڌ جو زنده نام!
جيئي سنڌ! جيئي سنڌ!!

ٻوڙا! سنڌ جي ٻڌ فرياد!
گمُ ٿي ويا ڪيئي شدّاد!
ڪيئي نام ٿيا گمنام!
جيئي سنڌ! جيئي سنڌ!!

بي انصافي جو بنياد
ٿئي نابود ۽ ٿئي برباد!
آ تاريخ جو هي انجام! [1]
جيئي سنڌ! جيئي سنڌ!!

سنڌ جا دشمن! ڇڏ هي جور!
ڊور! هي جور جو ٻيڙو ڊور!
سنڌ کي مار نه بي اِلزام!
جيئي سنڌ! جيئي سنڌ!!

سنڌ کي مار نه سمجهي هيچ!
سنڌ کي مار نه سمجهي نيچ!
سنڌ کي سمجهي هڪ گُدام!
جيئي سنڌ! جيئي سنڌ!!

سنڌ سڀاجهڙي رنج نه ڪر!
رنج رسائي ۽ گنج نه ڪر!
ڦر لُٽ آهه تمام حرام!
جيئي سنڌ! جيئي سنڌ!!

فوج ۽ جنگ تي باور ڇڏ!
تير ۽ تفنگ تي باور ڇڏ!
ڪٽجي ويا فوجن جا امام!
جيئي سنڌ! جيئي سنڌ!!

حاڪم وارو ڪر نه خُمار!
ياء سان ياء مثال گذار!
ياء جي ڪٽ جس ۽ انعام!
جيئي سنڌ! جيئي سنڌ!!

1- وعدو.

حاڪم وارو ڪر نه غُرور!
سور ڏيئي تو ٿئين مسرور!
گهر ۾ پوندءِ رڻ ماتام!
جيئي سنڌ! جيئي سنڌ!!

سنڌ، سمجهه! آ سُتل شير!
ڪينڪي رهندو تنهنجي زير!
سنڌ ۾ سهسين سُورهيه چام!
جيئي سنڌ! جيئي سنڌ!!

سنڌي پيارا! صلح پسند!
ظالم ڪيئن تو سمجهي پند!
ظالم جا ظالم احڪام!
جيئي سنڌ! جيئي سنڌ!!

هيرا، موتي هيئن نه هار!
بي قدرن وٽ ڇا ويچار؟—
ڪوڏين ڪان گهٽ تنهنجو ڪلام:
"جيئي سنڌ! جيئي سنڌ!!"

سنڌي پيارا! همت ڪر!
هار نه مڃ، ڪجهه جرئت ڪر!
ظالم جي ڪر هام تمام!
جيئي سنڌ، جيئي سنڌ!!

همت سان آ سڀ آسان!
قرباني ڪر، ٿي قربان!
جيئي سنڌي: خاص ۽ عام!
جيئي سنڌ، جيئي سنڌ!!

سنڌ جو سنڌ آ- ڇو لبيڪ!
پنهنجو آهه "سلام عليڪ!"
پنهنجو آهه "عليڪ سلام!"
"جيئي سنڌ!" "جيئي سنڌ!!"

سڻ هي حيدر جو آواز!
آواز آهي ڇا انداز!
آواز آهي يا الهام!-
"جيئي سنڌ! جيئي سنڌ!!"

پمفليٽ، حيدرآباد سنڌ. 1 مئي 1967ع

بلوچستان زنده باد

(1)

وطن پنهنجو، ارم پنهنجو، صنم پنهنجو بلوچستان!
چمن، باغِ عدن پنهنجو، حرَم پنهنجو بلوچستان!
آ پنهنجو روح راحت، آهه دم پنهنجو بلوچستان!
آ پنهنجي لاءِ هر فيض و ڪرم پنهنجو بلوچستان!

سدا خوش حال، خُرّمَ، محتشم پنهنجو بلوچستان!
وطن پنهنجو، ارم پنهنجو صنم پنهنجو بلوچستان!

(2)

جتي ڪُئيٽا، جتي قلاّت ۽ مستونگ ۽ مڪران!
جتي سبي، چمن پنهنجو، گلستان، بوستان، خاران!
زيارت جي زيارتگه سدائين خوش رهي خندان!
هُجي گلزار جي هيڪار ۾ سرشار ڪوهستان!

عدن پنهنجو، عرب پنهنجو، عجم پنهنجو بلوچستان!
وطن پنهنجو، ارم پنهنجو، صنم پنهنجو بلوچستان!

(3)

اسان جو ديس پيارو خوُب آ پريل خزانن ۾؛
تجرّڪ آهه هت قدرت جي مخفي ڪارخانن ۾؛
زمرّد لعل، گوهر ڪن ٿا آرام آستانن ۾!
اڃهو سينگار ٿا بڻجن نگارن لاءِ ڳانن ۾!

ٿيو فردوس ڪان وڌ لاجرَم پنهنجو بلوچستان!
وطن پنهنجو، ارم پنهنجو، صنم پنهنجو بلوچستان!

(4)

اسان کي آهه جبلن ۾ ۽ ٽڪرن ۾ مزو راحت!
اسان کي جهنگلن، غارن، ڪنڊن ۾ ٿي اچي فرحت!
اسان جو آهه جهڳڙو قدرتي قوّات سان البت!
انهيءَ ۾ ئي آ پنهنجي زندگي جو راز ۽ رغبت!
تو ڏيکاري اهو نقش، قدم پنهنجو بلوچستان!
وطن پنهنجو، ارم پنهنجو، صنم پنهنجو بلوچستان!

(5)

هي ڪئيٽا پنهنجو آ منٺار، آ ٺڏڪار گرمين ۾!
نري ٿي برف بنجي هت جهنّم نار گرمين ۾!
پين ٿا جام لطف زندگي دلدار گرمين ۾!
صحت ۾ ٿا مرض تبديل ڪن بيمار گرمين ۾!
خليلي بَرد آ، عيسيٰ جو دم پنهنجو بلوچستان!
وطن پنهنجو، ارم پنهنجو، صنم پنهنجو بلوچستان!

(6)

اسان جو توت ۽ ڪجّور ڏيهان ڏور آ مشهور!
اسان جي ديس جهڙو ڪاٿي آ بادام آنار انگور؟
جبل پنهنجو، زمين پنهنجي سدا سر سبز ۽ مسرور!
عوض اناج جي پنهنجي غذا ميون جو رس دستور!
پياري عام ڪي تو جام جم پنهنجو بلوچستان!
وطن پنهنجو، ارم پنهنجو، صنم پنهنجو بلوچستان!

(7)

اسان سادا ۽ صاف انسان، هڪ مشهور قوم آهيون!
اسان آزاد طبع آهيون، اسان غيّور قوم آهيون!
شجاعت ۾، سخاوت ۾ اسان ڀرپور قوم آهيون!
وطن جي حبّ، خدمت ۾ اسان منصور قوم آهيون!
نڀائي پالي تو خيرالامم پنهنجو بلوچستان!
وطن پنهنجو، ارم پنهنجو، صنم پنهنجو بلوچستان!

(8)

اسان تي پئي ٽيا آهن هلان، حملا زمانن کان!
هزارين آفتون ۽ قهر آيا آسمانن کان!
گهڻو ڪجهه پئي سٺو ٽئون پنهنجي پائن ميهمانن کان!
وَهيا خونن جا دريا پانهنجي نوروزخانن کان!
انهن جي خون سان ڪاتب قلم پنهنجو بلوچستان!
وطن پنهنجو، ارم پنهنجو، صنم پنهنجو بلوچستان!

(9)

اسان جا پاءَ هر جا با خبر با امتياز آهن!
زمين، سنڌ ۾، پنجاب ۾، هو سرفراز آهن!
لغاري ۽ جمالي ۽ جتوئي جانباز آهن!
مري، مينگل ۽ مگسي، رند بگٽي دلنواز آهن!
ٿو ڪوسو، چانڊيو پالي باڪرم پنهنجو بلوچستان!
وطن پنهنجو، ارم پنهنجو، صنم پنهنجو بلوچستان!

(10)

اسان جا پاڙ ڪي ايران ۾ ٻ زاهدان آهن!
بلوچن جا بخارا، بلخ ۾ پڻ آستان آهن!
پلارا پاڙ پنهنجا روس ۾ ڪرغيستان آهن!
عوامي قوتن حقن لئي سورهيه پهلوان آهن!
سڀني جو آهه مرڪز محترم پنهنجو بلوچستان!
وطن پنهنجو، ارم پنهنجو، صنم پنهنجو بلوچستان!

(11)

وطن ۾ داخل آهن ٿي ويا لومڙ بگهڙ ازدر!
بلوچستان جي اندر آثارن تا هو فتنو شر!
مگر موجود آهن هزارين شير ٻ حيدر 1!
جنهين جي جرئتن سامهون ڪندا ڇا هي فسادي ڦر!
آ بدنامن جي لئي بندوق بم پنهنجو بلوچستان!
وطن پنهنجو، ارم پنهنجو، صنم پنهنجو بلوچستان!

(12)

بلوچستان جي هستي ۾ آهي پانهنجي هستي!
بلوچستان سان سهنداسي هرگز ڪين من مستي!
هميشه شاد ٻ خندان وطن جو نام ٻ بستي!
بلوچستان جي دشمن ڪي هردم خواري ٻ پستي!
ستمگر جو ڪندو سر نيٺ ختم پنهنجو بلوچستان!
وطن پنهنجو، ارم پنهنجو، صنم پنهنجو بلوچستان!

---

1 ـ علي المرتضيٰ حيدر (بمعنيٰ شير) لاءِ روايت آهي ته هن ٻارپڻ جي زماني ۾ هڪ ازدر ڪي مروڙي ماري ڇڏيو هو.

(13)

ڪيو آ پياري پاڪستان کي بيمار ”ون يونٽ“
مصيبت تي مصيبت جو وڏو آ بار ”ون يونٽ“
ڪيو آ پاڙن کي پاڙن کان ڌار ”ون يونٽ“
عوامي شهرين جي لاءِ آ آزار ”ون يونٽ“
سهي ٿو ڪيئن سگهي اهڙو ستم پنهنجو بلوچستان!
وطن پنهنجو، ارم پنهنجو، صنم پنهنجو بلوچستان!

(14)

سدا پنجاب خوش! ۽ مشرقي بنگال زنده باد!
سدائين سنڌ مالا مال! آل آطفال زنده باد!
بلوچستان، پٺاڻستان با اقبال زنده باد!
هي پائيچارو پاڪستان جو خوشحال زنده باد!
دعا اهڙي گهري ٿو دمبدم پنهنجو بلوچستان!
وطن پنهنجو، ارم پنهنجو، صنم پنهنجو بلوچستان!

پمفليٽ، حيدرآباد سنڌ . 12 نومبر 1967ع

اي مٺي جيجل! اي سنهاري سنڌ!

اي مٺي سنڌ! اي سُنهاري سنڌ!
جان منهنجي آ تو ڄيهاري سنڌ!
تو مٺي تيجّ آ پياري سنڌ!
مون کي تو بخشي آ بهاري سنڌ!
تنهنجو آ فيض، عام جاري سنڌ!
تو مٿان ساهه صدقي، پياري سنڌ!
اي مٺي جيجل! اي سُنهاري سنڌ!

شاد رهه! مادر، وطن مُنهنجي!
مُهنجي آرائش ۽ عدن مُنهنجي!
جان ۽ تن ۽ من ۽ ڌن مُنهنجي!
آخري قبر ۽ ڪفن مُنهنجي!
آهي رڳ رڳ تو منهنجي ڌاري سنڌ!
تو مٿان ساهه صدقي، پياري سنڌ!
اي مٺي جيجل! اي سُنهاري سنڌ!

ٿي رهيو آهه تو مٿان بيداد!
تنهنجي جنّت ٿي آ رهي بغداد!
تنهنجي ڌالي ڪي ڪن پيا برباد!
تنهنجي مارڻ گهڻ ۾ آ جلاّد!1
سمجهي تو کي ٿلهي مٺاري سنڌ!
تو مٿان ساهه صدقي پياري سنڌ!
اي مٺي جيجل! اي سُنهاري سنڌ!

---

1 - لفظ جلاّد ۽ شدّاد مان ڪو خاص فرد مراد ناهي؛ هر اهو شخص مراد آهي جو سنڌين جا حق ماري ۽ گهي ٿو. هي شاعري مبالغو ڪم آندل آهي.

سنڌ جو سنڌ سنڌ آهي سُور!
سنڌ جو سنڌ سنڌ آهي چُور!
ڪيستائين هي ناحق ۽ ناسُور!
ڪيستائين بپا اهو دستور؟
آهي جنهن باهه ٻاري، ڳاري سنڌ!
تو مٿان ساهه صدقي، پياري سنڌ!
اي مٺي جيجل! اي سُنهاري سنڌ!

آمريت جو ڪيستائين دَوُر؟
آمريت جو ڪيستائين جَور؟
جَور تي جَور دمبدم ڪجهه آور؟
ڪيستائين ستم سَهون هِن طور؟
پيڙبي ڪيستائين ساري سنڌ!
تو مٿان ساهه صدقي، پياري سنڌ!
اي مٺي جيجل! اي سُنهاري سنڌ!

اي مٺي جند سنڌ زندهه باد!
تو لڄائي آ پانهنجي اولاد!
تو ڦُرائي آ حيثيت آزاد!
سيني تنهنجي تي ويٺو آ شدّاد!-1
چئي ٿو: ”مون، واهه! واهه! ماري سنڌ!“
تو مٿان ساهه صدقي، پياري سنڌ!
اي مٺي جيجل! اي سُنهاري سنڌ!

1- لفظ جلّاد ۽ شدّاد مان ڪو خاص فرد مراد ناهي؛ اهر اهو شخص مراد آهي جو سنڌين جا حق ماري ۽ ڳهي ٿو. هي شاعري مبالغو ڪم آندل آهي.

ڇا تون ڪاوڙجي ويٺي آن آمّا؟
پنهنجي اولاد جي مٿان آمّا؟
تي آن بيزار پاڻ سان آمّا؟
ڇا سگهي ماءُ ٿي آن ڏاري سنڌ!

تو مٿان ساهه صدقي، پياري سنڌ!
اي مٺي جيجل! اي سُنهاري سنڌ!

توکي ڪنهن ٻچڙي سر ڏنو ناهي!
ڪير جو موت ڪان ڀنو ناهي؟
تنهنجو زنجير ڪنهن ڇنو ناهي!
تنهنجو دشمن ٿيو ڪنو ناهي!
روڄ ۾ ناهه جنهن رُئاري سنڌ!

تو مٿان ساهه صدقي، پياري سنڌ!
اي مٺي جيجل! سُنهاري سنڌ!

تُنهنجا دانا ٿي ويا نادان!
پست همّت هراس ۾ حيران!
ٿي ويا ڪنگال صاحبِ سامان!
ٿي ويا عيّاش نوجوان ارمان!
پانجهن سنڌين سُمهاري سنڌ!

تو مٿان ساهه صدقي، پياري سنڌ!
اي مٺي جيجل! اي سُنهاري سنڌ!

جاڳو، اي دوستو! ٿيو بيدار!
پنهنجي قسمت جا ٿي وڃو مُختيار!
پنهنجي عزت جا ٿيو علمبردار!
سنڌ کي بس بنايو هڪ گلزار!
ڪير ماکي ۾ پريو پاري سنڌ!

تو مٿان ساهه صدقي، پياري سنڌ!
اي مٺي جيجل! اي سُنهاري سنڌ!

سنڌ کي جنهن وطن ڪيو، آ پاڻُ؛
آهه هن سنڌ ماڻُ جو هي سياڻُ!
هر مُهاجر لهي ٿو سا ڳيو ساڻُ؛
ٿو محبت منجهان ڪيڏي پڙلاءُ:
”هم تمهارے هيں تو هماری سندهہ!

”تو مٿان ساهہ صدقي، پياري سنڌ!
”اي رِمَنِي رِجيجل! اي سُنهاري سنڌ!“

حيدرآباد سنڌ جي آ رِدل!
حيدر آباد ڪئي هتي محفل!
دفع ٿي ويئي هاڻي هر مشڪل!
”ون يونٽ“ جي بات ٿي باطل!
جشن ۽ عيد ۽ بهاري سنڌ!

تو مٿان ساهہ صدقي، پياري سنڌ!
اي رِمَنِي رِجيجل! اي سُنهاري سنڌ!

پمفليٽ، حيدرآباد سنڌ. 9 نومبر 1967ع

مصطفيٰ ماڻ

تون هر دم مُنهنجي دل ۾ مصطفيٰ ماڻ !
آ، پاڪر پاڻ، مُنهنجي هنج ۾ آءُ !

اي مظهر ماڻ، دادن ماڻ، خوش رهه!
هجي خوش پنهنجو سڀ اولاد ۽ چاءُ !

اي جانان ! تنهنجا ڇا احسان ڳايان !
مون نادان جي حصي ۾ آيو داناءُ !

تون مُنهنجي لاءِ هڪ تصوير آهين !
نظاري جنهن جي ڪان ناهي ڪڏهن ڍاءُ !

ڪيو آ تو ڪان مون کي ظالمن ڌار !
جدائي جو وڏو آهي انهن گهاءُ !

مگر اي مَن! هر دم گڏ آهيون!
سهي وڃ قوم خاطر هيءُ ايذاءُ !

ڪئي ڪجهه رات تو مون سان مُلاقات !
ڏنو تو خواب ۾ پي واهه جو ساءُ !

هي– ”جيئي سنڌ!“ ۽ ”جيئي جتوئي!“
جو تنهنجو نعرو1 تي ويو آهه ڌهڪاءُ !

اي حيدر گيت پنهنجي زال جا ڳاءِ !
تون ڪجهه غالب کي شيرازي کي شرماءِ!

سينٽرل جيل، مچ (بلوچستان). 23 اپريل 1968ع

1- ڪوئٽيءَ اسٽيشن تي، بولان ميل گاڏي سامهون 23 اپريل 1968ع تي ’مصطفيٰ ماڻ‘ جو لڳايل نعرو ’جيئي جتوئي‘.

پيام امن

(1)

جو امن جو اِمام آ، اُنهيءَ تي سو سلام آ،
جو حقّ جو غلام آ، ڪمال احترام آ،
جو خادم عوام آ، امام خاص و عام آ،
اهو ئي بس ڪلام آ، دعا هي صبح شام آ:
سدائين صلح خوش رهي، اي امن آ، سلام آ!

(2)

هي پنهنجي جنس خوش رهي! هي پنهنجي ذات خوش رهي!
هي اِنس انس خوش رهي! ۽ التفات خوش رهي!
هي ڪائنات خوش رهي! هي ڏينهن رات خوش رهي!
هي رنگ راڳ خوش رهي! عجيب هي نظام آ!
سدائين صلح خوش رهي، اي امن آ، سلام آ!

(3)

هي پاڪ ملڪ پاڪ صاف، سايهٔ ڪرم هجي،
هتان جو مرد زال بار، مايهٔ محترم هجي،
هي سنڌ سرزمين جو قدم قدم اِرم هجي:
هتي لطيف لعل آ، لطيفي لطف عام آ،
سدائين صلح خوش رهي، اي امن آ، سلام آ!

(4)

اي امن آ، امان آ، اي امن تون امين ٿي!
تون سڀ کان زور طاقت، زمان ٿي زمين ٿي!
محافظ، حقوق ٿي، عدالت، برين ٿي!
تون فاتح، ڪريم ٿي، به شان و اهتمام آ!
سدائين صلح خوش رهي، اي امن آ، سلام آ!

(5)

دماغ جي چراغ کي ذڪاءُ ڏي، ذهين ڪر!
قلوب قرب سان ڀر، نگاهه دوربين ڪر!
عروج سان تون آدميءَ کي عرش جو مڪين ڪر!
جو تنهنجو آستان آ، جو تنهنجو ئي مقام آ،
سدائين صلح خوش رهي، اي امن آ، سلام آ!

(6)

ڪرامت، ڪريم سان ڪمينه ڪينه ڪين ڪر!
نزاع کي، نفاق کي نڪار ڪر، حزين ڪر!
فساد ختم ڪر ۽ ”سڀ جو خير“ پنهنجو دين ڪر!
جهان جي خير ۾ خير پانهنجو تمام آ،
سدائين صلح خوش رهي، اي امن آ، سلام آ!

(7)

هي جنگ جو هي خون خو، وڃن ٿا تنهنجي آبرو!
چون ٿا هو ته ”امن ڇو، انهيءَ ۾ ناهه رنگ و بو،
”هي آ اجائي گفتگو، هي آ خيالي آرزو!“
هتڪ هي تنهنجي شان جي، اها هتڪ حرام آ!
سدائين صلح خوش رهي، اي امن آ، سلام آ!

(8)

اي دلربا! اي دلبرا! آ توسان ناز زندگي،
اي دلنواز ڪارساز! تون آن ساز زندگي،
نياز و راز زندگي! حق ۽ مجاز زندگي،
تون زندگي کي زنده رک، به شوق و احتشام آ!
سدائين صلح خوش رهي، اي امن آ، سلام آ!

(9)

گهڙيءَ جو آستان، جيئرن جو هي جهان آ!
انهن سان مُئن جي لئي حيات جاودان آ!
هي کهڙو تنهنجو شان آ، نه ماڻهو مهربان آ!
ڪُهي ٿو ماڻهو ماڻهو کي، تڏهن به ماڻهو نام آ!
سدائين صلح خوش رهي، اي امن آ سلام آ!

(10)

جو خوني آ، ستمگر آهه، سوئي جنگباز آ!
چوي ٿو پاڻ شير آ، چوي ٿو شاهباز آ!
اي بيوفا! اي بيحيا! شرارتن کان باز آ!
شرارتون ڇڏي، ڪٽي امان جو پيام آ!
سدائين صلح خوش رهي، اي امن آ، سلام آ!

(11)

تون ڪجهه سڄاڻ پنهنجو پاڻ، پنهنجي خوءَ کي بدل،
بناء باغ جهنگ کي، جوان جُوءِ کي بدل،
فلڪ کي شرمسار ڪر، قضا جي سوءِ کي بدل،
تون شر کي خير سان بدل، بخير نؤ نظام آ!
سدائين صلح خوش رهي، اي امن آ، سلام آ!

12

اي ظلم، گم ٿي، غار ٿي! اي يوت پڇ زمين مان!
اي توب تير بام بم، وڃي وسايو آسمان!
اوهان کي اُت به ڪونه ڏيندو امن ۽ امان امان!
اوهان جي مرحبا جي لئي اُتي به دار و دام آ!
سدائين صلح خوش رهي! اي امن آ، سلام آ!

(13)

سدائين صلح خوش رهي، سدا هي سنڌ خوش رهي!
امان هي پنهنجي، دوست دلربا هي سنڌ خوش رهي!
مجسم امان پارسا هي سنڌ خوش رهي!
اي سنڌ تو مٿان سدا صلات آ، سلام آ!
سدائين صلح خوش رهي، اي امن آ، سلام آ!

(14)

سدائين سنڌ خوش رهي، سدا جهان بهار ٿئي!
هر آدميءَ ۾ پيار ٿئي، نگار جو نگار ٿئي!
هر آدمي عزيز ٿئي، لذيذ مشڪبار ٿئي!
ڪلام حيدر آهه هي، پيام السلام آ!
سدائين صلح خوش رهي! اي امن آ، سلام آ!

سينٽرل جيل، مچ (بلوچستان). ساليانو مخزن "سوجهرو"
سنڌي ادبي سوسائٽي
ڪراچي يونيورسٽي 1970ع.

پاڪستان زنده باد!

ٻَريو ٻَل قيدخانن کي! ڪيو قابُو جَوانن کي!
مُرايو مهربانن کي! نِهوڙيو نُڪته دانن کي!
اُجهايو شمعدانن کي! ڇڏيو ڪاتي زبانن کي!
پڙهو قومي ترانن کي! ـ ته پاڪستان زنده باد!

زمينون ڏيو وڏيرن کي، ڪڍو هارين ڪسانن کي!
رِجيئن سُڃا، ٻُکا سِڪن، سُکين روٽين ۽ نانن کي!
مزورن کي ڇڏيو ماري، مٽيو تن جي نشانن کي!
هلايو ڪارخانن کي ـ ته پاڪستان زنده باد!

عملدارن جي شاهي کي ٻيا ڪيو ۽ ٻهانن کي!
ڏيو واڳون سيٺين واڳُن کي ۽ رشوت ستانن کي!
ته ماڙيون ۽ محل ڏاهن جي پهچن آسمانن کي!
بگاڙن عدل خانن کي ـ ته پاڪستان زنده باد!

اي شاگردو! ڏسو دنيا جي شاگردن جوانن کي!
وڏي هڪ اِمتحان خاطر ڇڏي ڏيو امتحانن کي!
بڻايو پنهنجي نئين دنيا ٻڄو سڀ ٻوتخانن کي!
مٽيو نقشن پُراڻن کي ـ ته پاڪستان زنده باد!

اي صنفِ نازڪ اُٿو! ۽ ڇڏيو سينگار ڳانن کي!
دليري سان ۽ جُرئت سان ڏيو شه پهلوانن کي!
ڏيو سر پنهنجي ٻچڙن تي! جواني ڏيو جوانن کي!
ڇڏيو رقص ڪي گانن کي ـ ته پاڪستان زنده باد!

هي آپي خان، هي سلطان!- چا چا تسا ڪين فرمان!
بنايو آ انهن زندان پنهنجو پيارو پاڪستان!
انهن جي لاءِ تياري ۾ آهي چوطرف طوفان!
جو چڙهندو آسمانن ڪي- تہ پاڪستان زنده باد!

سينٽرل جيل، مچ (بلوچستان). 1968ع

هوش محمد

سنڌ جو دلبر هوش محمد
مرد دلاور هوش محمد
فوج جو جوهر هوش محمد
قومي رهبر هوش محمد
سنڌ جو دلبر هوش محمد

هوش محمد پيارو هوشو!
شيدي سهڻو سارو هوشو!
نور جو مشعل ڪارو هوشو!
جسم منوّر هوش محمد
سنڌ جو دلبر هوش محمد

هوش جو بس هوش ڇڏي ويو!
سنڌ مٿان جڏهن حملو ٿيو!
بيهوشي ۾ هن ڇا ڇا ڪيو!
شير ببر نر هوش محمد!
سنڌ جو دلبر هوش محمد

ڪاٽيو ماريو هن دشمن کي!
چيريو ڦاڙيو هن غيرن کي!
حملہ آور انگريزن کي!
ٿي ويو ازدر هوش محمد!
سنڌ جو دلبر هوش مخمد

تير تفنگ کان بالاتر ٿيو
انسان هڪ مٽجي پٿر ٿيو
حجر اسود کان اطهر ٿيو
لعل ٿيو گوهر هوش محمد
سنڌ جو دلبر هوش محمد

"مرسون مرسون سنڌ نہ ڏيسون"
سنڌ تي صدقي ساھ ڪريسون!
سنڌ دي لاج هميشہ رکيسون!
ديس مُطهر - هوش محمد
سنڌ دا دلبر هوش محمد

موت نہ توکي ماري سگهيو!
وقت نہ توکي ڳاري سگهيو!
سنڌ نہ توکي وساري سگهيو!
جان کان برتر هوش محمد
سنڌ جو دلبر هوش محمد

هار نہ ٻاسي هار تو کائي!
واپس سنڌ اسان وٽ آئي!
ڏاريا گم ٿيا، ويا ڦاصائي!
تون ٿئين خنجر هوش محمد
سنڌ جو دلبر هوش محمد

ميرن ۾ شهمير ٿئين هوشو!
پانهنجي واسطي پير ٿئين هوشو!
درگه عالمگير ٿئين هوشو!
تربت اطهر هوش محمد
پنهنجو دلبر هوش محمد

جنرل هوش محمد خوش رهہ!
حيدرآبادي مرقد خوش رهہ!
ننڊ آرام ۾ سرمد خوش رهہ!
خوش رهہ خوشتر هوش محمد!
سنڌ جو دلبر هوش محمد

سنڌ جو نام مٽائڻ وارا
سنڌين تي ڌاڙيل ۽ مارا
جلدي ڏسندا ڏينهن جو تارا
سنڌي آهي هوش محمد
سنڌ جو دلبر هوش محمد

سنڌي هاڻي شهيد نہ ٿيندو!
سنڌي ڪوبہ خريد نہ ٿيندو!
سنڌي ڪوبہ يزيد نہ ٿيندو!
سنڌ آ مظهر هوش محمد
سنڌ جو دلبر هوش محمد

پيش ڪريان مان ڇا نذرانو!
تنهنجي تربت جو ديوانو!
اکين ڳوڙها منهنجو خزانو!
موتي - گوهر هوش محمد!
سنڌ جو دلبر هوش محمد

”جيئي سنڌ“ اڄ ٿيو گهر گهر آ!
نعرو آهي يا نشتر آ
سنڌ زمين ڪي کهڙو ڏر آ؟
جت آ حيدر هوش محمد!
سنڌ جو دلبر هوش محمد!

’سجاڳي‘ مهراڻ آرٽ اڪيڊمي، 1970ع

اڄها عيد آئي

اڄها عيد آئي، اڄها عيد آئي!
ٿي سنڌين جي، پنهنجن جي آخر رهائي!
ٿي حقدار سنڌين جي اڄ حق رسائي!
مبارڪ، مبارڪ سدا سنڌ سائي!
اڄها عيد آئي، اڄها عيد آئي!

ڏکيا ڏينهن اهڙا اسان لئي نہ ايندا،
۽ زندان زنجير سڀ ناس ٿيندا،
هو بندوق توبن جي ٺاٺا ڇڏيندا،
ڪيو سنڌ کي جن ٿي، بيٺڪ سڻائي،
اڄها عيد آئي، اڄها عيد آئي!

اپريل 1970ع

ڀلنامو

صفحو	سٽ	غلط	صحيح
15	16	نا	تا
21	2	هد	هنڌ
21	3	د نبا	د نيا
21	22	گڏ جي	گڏ جن
24	23	تون بيحـدِ خوشيءَ مان ماڻهن	تون بيحد خوشي مان نہ
25	1	18	13
26	9	ليڪن	ليڪ
26	16	حڏ هن	جڏهن
27	10	نہ	نہ آ
29	1	سار	پيار
30	پوئين	بڌاءِ	پڌاءِ
37	2	لطف	عطا
37	2	مٿان مٿان	مٿان
37	10	چاهہ	جاهہ
39	8	پٺي	پٽي
40	10	نام	تام
41	5	ڪان	ڪانا
45	3	وڃڻ	وڃن
48	22	د وُر	دُرر
49	7	نغارن	نغارا
49	8	هتي هتي	هتي هلي
54	1	ڏ ناڏين	ڏ ناسين

صفح	سٹ	غلط	صحيح
55	1	اند هہ	اوند هہ
55	13	سنارا	ستارا
57	23	طرفان	طرفن
60	3	عرض	غرض
60	21	سپ	شپ
61	1	آزمودو اکين کي	آزمودو منهنجي اکين کي
62	17	بصعةهہ	بضعته
64	1	مرار	مزار
69	6	انداز آ	انداز 1 آ
69	8	دغاز	دغا باز
70	4	لهي	ڏهي
73	8	صد من	ضمن
73	15	دمباز 7 آ آزادي	دمباز 7 آ آزاديءَ قوم
74	5	شهتار	شهناز
75	4	ويا	ويو
75	6	شاهہ	شاد
75	10	آزاديءَ قوم	آ آزاديءَ قوم
77	3	هت حوڙي	هٿ جوڙي
77	8	غلامي بهتر	آ غلامي بهتر
78	10	هزار	هار
83	11	ٻنن	سٻنن
86	8	مُلاّ عقيدن	مُلاّ جي عقيدن
87	6	مسلمان سنگتي	مسلمانن جا سنگتي
88	3	ڏنو	ڏيو
88	14	اسپين	اسپين ۹
89	6	راز آهہ	راز آ

صفح	سٽ	غلط	صحيح
91	4	ڏ ڪار	ڏهڪار
92	7	مٿي ٿيو	مٿي ٿيو
94	10	بڙاز	بزار 5
99	14	هندي ٿي	هندي ٿيو
106	4	هر ڪم	هرڪو
106	5	آزار آ	آراز آ
111	4	ڪير آ هو	ڪير آ اِهو
112	11	ماڻهو فرعون	ماڻهو جو فرعون
113	12	شيءِ جي لائق	شيءِ لائق
115	6	ٿي مرو	ٿي مرو
115	13	نادم	ناهم
116	8	لڇي جي	لڇي رفعت
124	3	ڦاهي ڪاهي	ڦاهي ڪائي
124	3	لئي ڦهي	لئي ڦاهي
126	1	تہ زنده	تہ آ زنده
126	4	جياري سئلن	جياري مٿلن
126	9	يورپ	يورپ جي
126	10	پڇائي	پڇائي
126	16	دي	دي دي
130	2	ڪي	ڪري
130	9	پڻي	پڻي
130	20	حهان	جهان
130	23	گذ ر	گذار
134	8	تي	ئي
141	17	سويون	سوين
142	11	باهم	باهم جو
142	23	النسانيت	انسانيت

صفحو	سٽ	غلط	صحيح
143	19	سنڌي	سنڌڙي
145	16	ظالم چالاڪ	ظالم ۽ چالاڪ
146	13	1967	1954
147	3	آ باغ	آهه باغ
148	6	صلات	صلات
150	23	آ لات	لات آ
153	4	ڪيستائين آ	ڪيستائين !
155	10	جو غدّار	جو آ غدّار
156	2	ٻڌجو غا	ٻڌجو غازي
158	10	پنهڃجي	پنهنجي
158	16	احسان ٿيو	احساس ٿيو!
159	20	’ ارون ‘	’ڏارون‘
161	3	جا ٿا	جا هرجا ٿا
172	9	آهن هزارين	آهن هٿ هزارين
176	3 ۽ 4	جي وچ ۾	آهيون ڏوهاري سڀ اسان آمّا !
176	13	سڻهاري	اي سڻهاري
176	22	مختيار!	مختار!
185	11	هوش	هوشو

Works of Babe-e-Sind Hyder Bakhsh Jatoi Hyder

1. Injustice to Sind-I.
2. Injustice to Sind-II & Let us Save Pakistan?I
3. Let us Save Pakistan ? II
4. Unjust Land Taxation in Sind Districts.
5. One Unit and Democracy.
6. Stop Ejectment of Local Population from Makhi Dhand Area.
7. Democracy or Dictatorship in Pakistan?-I
8. Democracy or Dictatorship in Pakistan?-II.(One Unit Bill X-Rayed)
9. Democracy or Dictatorship in Pakistan?-III (Daultana's Debate Dealt with).
10. Hari's Petition of Rights.
11. An Apeal to the People of Pakistan.
12. Democracy and Justice of the Chief Justice.
13. Shall Sindhi Language Stay in Karachi or not?
14. Unjust Land Assessment Rates in Sind Districts.
15. Lands in Sind- Who should Own Them?
16. The Disposal of Evacuee Property-I.
17. The Disposal of Evacuee Property-II.
18. Higher Land Taxation in Southern Zone (Sind)-I, II and III.
19. Disposal of Gudu Barrage State Lands.
20. A Rehabilitation Petition.
21. A complaint (English Translation of original Shikwah Poem in Sindhi)
22. Substance of Quran (Its Analysis and Arrangement on Historical Principle) (Manuscript).
23. Statement of the Accused (In a cased Under Section 153-A-PPC in Hyderabad in 1955-56). (Manuscript).
24. Hyder's Defence Against Court Martial. (Manuscript).

١۔ تحفئہ سنڌ

٢۔ آزاديء قوم

٣۔ هاري انقلاب

۴۔ زميندار شاهي عرف ڪمدار جا ڪارنامہ (ناٽڪ)

۵۔ هاري گيت

٦۔ هاري ڪهاڻيون

۷۔ ون يونٽ ۽ جمهوريت (اصل انگريزيء تان سنڌي ترجمہ ڪيل)

٨۔ سکر ۾ لاڙڪاڻہ ۾ تقريرون، سوڀي گيانچنداڻي جو انٽرويو ۽ آخري پيغام وغيره ٽيپ ٽيل آهي.